

13 EU-kommissionens utvärderingsfrågor

Kapitel I – Investeringar i jordbruksföretag

För att besvara frågorna och indikatorerna avseende investeringar i jordbruksföretag har dataunderlag från ansökningar, enkäter m.m. använts. Utredningen har också haft för avsikt att använda dataunderlag från lantbrukares inkomstregister avseende kontextinformation. Denna information har emellertid inte varit tillgänglig, då Jordbruksverket inte har biträtt utredningen med begärd information i tid för att besvara EU-kommissionens frågor. Detta gäller Fråga I.1. och indikatorerna I.1–1.1., I.2–1.1., I.2–1.2. och I.2–1.3. Dessa besvaras därför endast delvis. Fullständiga svar kommer att lämnas av Jordbruksverket i december 2003.

Fråga I.1. Hur har investeringarna förbättrat de stödmottagande jordbrukarnas inkomster?

Indikator I.1–1.1.

Stödmottagande jordbruksföretags bruttojordbruksinkomst.

Svar:

De stödmottagande jordbruksföretagens bruttoinkomst uppgick i genomsnitt under 2000 till 2 171 000 kronor, under 2001 till 2 174 000 kronor och under 2002 till 2 211 000 kronor. I inkomstuppgifterna ingår samtliga produktionsgrenar vid företagen.

Svar på Fråga 1.1.:

Stödmottagares bruttoinkomst har från år 2000 till år 2002 ökat med cirka 2 procent. Detta är emellertid inte nödvändigtvis en följd av stödet. Enligt utredningens enkätstudie anser inte jordbrukarna att inkomsten förbättrats i någon större utsträckning genom investeringen, men att effektiviteten däremot har blivit högre. Detta innebär kostnadsvinster snarare än ökade inkomster.

Fråga I.2. Hur har investeringarna bidragit till ett bättre utnyttjande av produktionsfaktorer på jordbruksföretagen?*Indikator I.2-1.1.*

Produktion per hektar vid stödmottagande jordbruksföretag (euro/ha).

Svar:

Enligt Kommissionens anvisningar definieras produktion som omsättning. Omsättningen per hektar vid stödmottagande jordbruksföretag (totala intäkter – stöd/hektar) var under 2000 cirka 21 000 kronor, år 2001 cirka 20 000 kronor och 2002 cirka 18 000 kronor (uppgifterna är stödjusterade). Omsättningen per hektar minskar således under perioden.

Indikator I.2-1.2.

Produktion per arbetstimme vid stödmottagande jordbruksföretag (euro/timme).

Svar:

Omsättningen per arbetstimme vid de stödmottagande jordbruksföretagen (totala intäkter – stöd/arbetstimme) var under 2000 cirka 210 kronor, under 2001 cirka 200 kronor och under 2002 cirka 190 kronor.

Indikator I.2-1.3.

Kostnader (dvs. direkta insatser) per enhet såld basprodukt (t.ex. euro/ton, euro/m³, osv.) vid stödmottagande jordbruksföretag .

Svar:

Under åren 2000–2002 var den genomsnittliga särkostnaden för stödföretagen per enhet såld basprodukt 0,73 kronor. Uppgiften avser mjölkproduktion. Det går emellertid inte att utifrån tillgängliga data dela upp särkostnaderna för t.ex. 1 liter mjölk. Med särkostnad menas här särkostnad för samtliga jordbruksprodukter som produceras på företaget med driftsinriktningen mjölk.

Svar på Fråga I.2.:

Svar på Fråga I.2. och den kontextinformation som saknas kommer att lämnas av Jordbruksverket i december 2003. Se inledning till Kapitel I. Investeringar i jordbruksföretag.

Fråga I.3. Hur har investeringarna bidragit till en omorientering av jordbruksverksamheten?

Indikator I.3-1.1.

”Nettoförändring” av överskott i produktionen efter investeringen = jordbruksföretag vars sammanlagda poäng för alla produktionsinriktningar med överskott > 0

[Jordbruksföretagets poäng (per produktionsinriktning med överskott) = + 1 vid > 10 % minskning av årligt genomsnitt avseende antal djur eller genomsnittlig odlad årsareal; 0 vid ingen förändring {mellan - 10 % och + 10 %}; - 1 vid > 10 % ökning] [Produktionsinriktningar med överskott = spannmål, nötkött, mjölk, vinstockar samt oliver och olivolja, med undantag för vissa produkter med gynnsamma marknadsprognoser].

Svar:

En beräkning har gjorts på ett urval av företag med mjölkproduktion. Produktionen år 2000 ökade i 44 procent av fallen, år 2001 i 43 procent och år 2002 i 40 procent. Produktionen har således ökat över åren, men i minskande takt.

Produktionen år 2000 minskade i 1,5 procent av fallen, år 2001 i 4,5 procent och 2002 i 3 procent. För övriga har ingen förändring skett.

Indikator I.3-2.1.

Antal stödmottagande jordbruksföretag som inlett alternativa verksamheter.

Svar:

Under år 2000 bidrog investeringsstödet till att 3 företag inledde alternativ verksamhet. Motsvarande siffror för 2001 och 2002 var 32 respektive 21. Cirka 20 000 företag totalt i landet hade alternativ verksamhet år 2002 enligt Statistiska centralbyråns definition. Detta motsvarar 25 procent. Stödet bidrog således mycket marginellt. Detta stämmer väl överens med de enkätsvar utredningen tagit del av där det framkommer att investeringen oftast syftar till att effektivisera redan existerande verksamhet, inte till att starta ny verksamhet.

Indikator I.3–2.2.

Andel stödmottagande jordbruksföretag vars omsättning i betydande grad (> 10 %) härrör från alternativa verksamheter (%).

Svar:

Under 2000 var andelen stödmottagande företag, där minst 10 procent av omsättningen härrörde från alternativa verksamheter, drygt 11 procent. Motsvarande siffror för 2001 och 2002 var omkring 17 procent. Den totala andelen företag med kombinationsverksamhet uppgår som redovisats till cirka 25 procent. En ökning kan således skönjas över åren.

Indikator I.3–2.3.

Andel av arbetstiden som ägnas åt alternativa verksamheter på jordbruksföretaget (%).

Svar:

Under 2000 var andelen arbetstid som ägnades åt alternativa verksamheter på de stödmottagande jordbruksföretagen i genomsnitt drygt 4 procent. Under 2001 respektive 2002 var motsvarande siffror 9 procent. Detta bör jämföras med den totala andelen företag med kombinationsverksamhet. Av dessa ägnade en majoritet färre än 450 timmar per år åt denna verksamhet, enligt Statistiska centralbyrån. Om en årsarbetskraft motsvarar 1 800 timmar beräknas således ungefär 25 procent av arbetstiden ägnas åt alternativa verksamheter.

Svar på Fråga I.3.:

Antalet företag som inlett alternativ verksamhet genom investeringar gjorda med hjälp av investeringsstödet var få. Detta stämmer väl överens med att stödet endast i liten utsträckning, i genomsnitt mindre än 5 procent för perioden 2000–2002, beviljats för kombinationsverksamheter. Däremot har omsättningen från den alternativa verksamheten, liksom relaterad arbetstid, ökat under perioden. Fortfarande är både omsättningen och arbetstiden för den alternativa verksamheten mindre i de stödmottagande företagen jämfört med övriga företag. Även enkätsvar som utredningen tagit del av visar på att investeringen snarast lett till en effektivisering av befintlig produktion. Investeringsstödet har således endast haft en marginell inverkan på omorienteringen av jordbruksverksamheten.

Fråga I.4. Hur har investeringarna lett till en förbättring av jordbruksprodukternas kvalitet?

Indikator I.4–1.1.

Kvoten av {priset på de stödmottagande kvalitetsförbättrade basprodukterna} genom {genomsnittspris för varan ifråga}.

Svar:

Underlag som visar på stödföretagens produktpriser är inte möjliga att få fram och därför kan indikatorn inte besvaras. Kontextinformation som kan ge en allmän uppfattning om mervärdet på kvalitetsprodukter kan däremot presenteras. Kvalitetsprodukter bedöms i det här fallet vara produkter med nationell kvalitetsmärkning, t.ex. KRAV eller Svenskt Sigill. Uppgifter om annan märkning på EU-nivå eller annan märkning på nationell nivå som naturbeteskött saknas. Den senare torde emellertid ha ökat i betydelse under senare år.

För KRAV-märkt kött är mervärdet mellan 1 och 4 kronor per kilo beroende på om det är ko, kviga, ungko, stut eller ungtjur. För ekologisk mjölk ligger merpriset till producenten på mellan 30 och 60 öre per liter beroende på mejeri och kvalitetskrav. För spannmål betalar Svenskt Sigill mellan 5 och 8 öre mer per kilo beroende på om det är höst- eller vårvete, havre eller råg, jämfört med konventionellt producerade produkter.

Demeter är en kvalitetsmärkning för biodynamiska produkter. Demeter överlappar med KRAV, dvs. alla Demetermärkta produkter måste också vara KRAV-märkta. I genomsnitt är merpriset i lokala butiker mellan 10 och 20 procent för Demetermärkta varor. Mervärdet för producenten varierar, men Demeter beräknar att kilopriset för biodynamiskt spannmål ligger mellan 1–1,5 kronor över priset på ekologisk spannmål.

Indikator I.4–1.2.

Bruttoförsäljning av stödmottagande kvalitetsförbättrade basprodukter (euro).

Svar:

Omsättningen av stödmottagande kvalitetsförbättrade basprodukter hos företag med stöd var i genomsnitt under år 2000 cirka 130 000 kronor, under 2001 omkring 326 000 kronor och under 2002 runt

243 000 kronor. Produkterna som avses är märkta enligt KRAV eller liknande och omfattar aktuella produktionsgrenar.

Indikator I.4-2.1.

Andel av stödmottagande produkter sålda med kvalitetsmärkning (%)

- a) varav med kvalitetsmärkning på EU-nivå (%),
- b) varav med kvalitetsmärkning på nationell nivå (%),
- c) varav med annan kvalitetsmärkning (%).

Svar:

- a) och b) Andelen stödmottagande produkter sålda med kvalitetsmärkning var 6 procent under 2000, 15 procent under 2001 och 11 procent under 2002. Det är i huvudsak nationell märkning eller både nationell och godkänd EU-märkning som avses. Nationella kvalitetsmärkning är Krav och Svenskt Sigill. För dessa gäller att både anslutningen, dvs. antalet lantbrukare som får nyttja kvalitetsmärkningen, och produktionen av kvalitetsmärkta produkter ökar. För Svenskt Sigill ökade anslutningen med cirka 130 gårdar mellan 1997 och 2002, från 570 till 700 stycken. Produktionen ökade med 145 000 ton från år 1997 till 2002. År 2002 producerades cirka 275 000 ton. För det sammantagna antalet KRAV-anslutna, dvs. samtliga sektorer i genomsnitt, har en ökning på cirka 1 procent skett från år 2001 till 2002. Den KRAV-godkända jordbruksarealen har ökat med cirka 14 procent från cirka 160 900 hektar år 2001 till cirka 188 500 hektar år 2002. KRAV har vidare ett system, där vissa produkter KRAV-certifieras, vilket innebär att KRAV kontrollerar även beredning och förpackning. Vanligen tillverkas och förpackas dessa i Sverige. Andra produkter kan återcertifieras, vilket innebär att produkten är certifierad och kontrollerad av ett annat certifieringsorgan, men att KRAV har tagit del av kontrollen och godkänt att artikeln säljs som KRAV-märkt. Dessa produkter tillverkas och förpackas ofta utomlands. Antalet certifierade produkter har inte förändrats mellan 2001 och 2002. De återcertifierade produkterna har däremot ökat med 34 procent.
- c) Information om annan kvalitetsmärkning t.ex. naturbeteskött eller kaprifolkött finns inte att tillgå.

Svar på Fråga I.4.:

Kvalitet har i detta fall tolkats som att produkten är ekologisk, biodynamisk eller dylikt och därför ingår i någon av de nationella kvalitetsmärkningarna. Stödmottagande produkter får inte ett högre mervärde än andra som är anslutna till de nationella kvalitetsmärkningarna. Ett mervärde för kvalitetsmärkta produkter kan i allmänhet konstateras liksom en ökad anslutning. Andelen stödmottagande produkter som sålts med en sådan märkning är relativt låg vilket stämmer väl överens med att investeringarna snarast gått till djurstallar. En del av stödet har gått till företag med viss ekologisk produktion (453 stycken), men investeringen har inte nödvändigtvis gällt den ekologiska delen av företaget. Dessutom utgör de kvalitetsmärkta produkterna endast en mindre del av omsättningen. Enligt de kriterier som utredningen utgått ifrån har investeringsstödet sammanfattningsvis inte lett till någon nämnvärd förbättring av jordbruksprodukternas kvalitet.

Fråga I.5. Hur har diversifieringen av verksamheter på själva jordbruksföretagen genom stödmottagande alternativa verksamheter bidragit till att upprätthålla sysselsättningen?*Indikator I.5-1.1.*

Antal heltidstjänster som bibehållits eller skapats tack vare stödet till alternativ verksamhet (heltidsekvivalenter).

Svar:

Det totala antalet arbetstillfällen som bibehållits eller skapats är 159 under 2000, cirka 600 under 2001 och 540 under 2002. Uppgiften för 2001 har reviderats under 2003. Under 2000 gick cirka 2 procent av investeringsstödet till kompletterande verksamhet vilket ger ungefär 3 skapade eller bevarade arbetstillfällen. Motsvarande siffror för år 2001 och 2002 är 6 procent vilket ger 36 respektive 32 skapade eller bevarade arbetstillfällen. Totalt fram till årsskiftet 2002/2003 har således 71 arbetstillfällen skapats eller bevarats tack vare stödet till alternativ verksamhet.

Svar på Fråga 1.5.:

De arbetstillfällen som skapats eller bevarats genom stödet till alternativa verksamheter på jordbruksföretaget uppgår till 71 stycken. Stödets bidrag till att upprätthålla sysselsättningen är således mycket litet.

Fråga I.6. Hur har investeringarna underlättat miljövänligt jordbruk?

Indikator I.6–1.1.

Andel stödmottagande jordbruksföretag som inlett miljöförbättrande åtgärder tack vare samfinansieringen (%)

- a) varav andel där investeringarna syftar direkt till miljöförbättrande åtgärder (%),
- b) varav andel där miljöförbättring är en bieffekt (t.ex. på grund av ny utrustning som främst införskaffats av ekonomiska skäl) (%),
- c) varav andel som berör avfall och gödselöverskott (%),
- d) varav andel som berör vattenhushållning inom jordbruksföretag (%),
- e) varav andel som berör (andra) miljövänliga jordbruksmetoder eller system (%).

Svar:

- a) Antalet stödmottagande jordbruksföretag som inlett miljöförbättrande åtgärder var 172 under 2000, 665 under 2001 och 579 under 2002. Av dessa syftade 85 procent till direkt miljöförbättrande åtgärder under 2000, 63 procent under 2001 och 54 procent under 2002. En minskning har således skett. I jämförelse har endast 8 procent år 2000 och 5 procent för vardera åren 2001 och 2002, av de företag som inte erhållit stöd, genomfört åtgärder i syfte att förbättra miljön.
- b) Den andel av investeringarna som haft miljöförbättrande bieffekter uppgick år 2000 till 15 procent, år 2001 till 37 procent och år 2002 till 46 procent. Andelen direkta miljöåtgärder minskar men de med indirekta effekter ökar. Detta beror på att en större del av stöden går till Insatsområde II.
- c) Andelen av investeringarna som berör avfall och gödselöverskott uppgick år 2000 till 17 procent, år 2001 till 23 procent och år 2002 till 28 procent.
- d och e) De andelar som berör vattenhushållning och andra miljövänliga jordbruksmetoder är inte tillämpliga i Sverige och besvaras därför inte.

Indikator I.6–2.1.

Andel stödmottagande jordbruksföretag som förbättrat lagring eller spridning av stallgödsel från jordbruket (%)

- a) varav andel som samfinansierats med stödet (%),

- b) varav andel som gäller lagring (%),
- c) varav andel som gäller spridning (%).

Svar:

Enligt 2001 års siffror från Statistiska centralbyrån hade cirka 85 procent av alla jordbruksföretag i Sverige, med mer än 10 djurenheter, täckta gödselbehållare. Detta är en ökning med 10 procent från 1999. Av de företag som har mindre än 10 djurenheter har 87 procent en täckt behållare. Cirka 80 procent hade dessutom påfyllning under ytan vilket ger en minskad ammoniakavgång. Detta är en ökning med 4 procent från 1999 och 15 procent sedan 1997.

- a) Den andel som fått medfinansiering uppgick år 2000 till 15 procent, år 2001 till 19 procent och år 2002 till 23 procent.
- b) Motsvarande siffror för den andel som förbättrat lagringskapaciteten specifikt är 15 procent år 2000, 18 procent år 2001 och 21 procent för 2002.
- c) Den andel som förbättrat spridningen var noll procent år 2000 och 1 procent år 2001 respektive år 2002.

Indikator I.6–2.2.

Kvoten av {kapacitet för lagring av stallgödsel på stödmottaganden jordbruksföretag} genom {sammanlagd produktion av stallgödsel på stödmottagande jordbruksföretag}.

Svar:

Enligt uppgifter från stödmottagande jordbruksföretag byggs gödselbehållare ofta med kapacitet för 1 000 m³. En mjölkko producerar i genomsnitt 15 m³ gödsel per år och en genomsnittlig mjölkko-besättning är 37 kor. En genomsnittlig besättning producerar därför omkring 555 m³ gödsel per år. Med en kapacitet på 1 000 m³ är således lagringskapaciteten väl tilltagen. Uppgifter om besättningarnas storlek i de företag som genomfört investeringar med stöd saknas. Utredningen bedömer emellertid att besättningar på uppemot 100 kor är vanligt i samband med utökning av produktionen eller nystart. Lagringskapaciteten skulle då bli 67 procent. Detta motsvarar 8 månader vilket är det krav som gäller enligt lag.

Indikator I.6–2.3.

Andel stödmottagande jordbruksföretag som uppfyller normer gällande stallgödsel (%).

Svar:

Eftersom stödet endast ges till sådana företag som uppfyller minimikraven för miljö, djurskydd och livsmedelshygien så uppfyller samtliga stödmottagande företag de grundläggande krav som ställs gällande stallgödsel.

Svar på Fråga I.6.:

En stor del av investeringarna har gått till förbättrade djurstallar, något som har haft effekter på framför allt djurmiljön men också indirekt på arbetsmiljön och den yttre miljön. I jämförelse med jordbruksföretag som inte fått stöd har de med investeringsstöd i mycket högre grad inlett miljöförbättrande åtgärder. Investeringar som berör avfall och gödselöverskott har ökat med närmare 11 procent. Även lagringskapaciteten har ökat genom stödet. En minskning av investeringar med direkt positiva effekter för miljön har dock skett, medan de med indirekta effekter har ökat. Detta beror främst på att en större del av medlen nu går till Insatsområde II.

Fråga I.7. Hur har investeringarna bidragit till att förbättra produktionsvillkoren när det gäller bättre arbetsvillkor och djurens välbefinnande?

Indikator I.7-1.1.

Beskriv hur stödet har bidragit till minskad exponering för något av följande: skadliga ämnen, lukter, damm, extrema temperaturförhållanden inomhus/utomhus, tunga lyft, obekväma arbetstider.

Svar:

Jordbruksverket har bedömt att djur-, arbets- och yttre miljö har förbättrats genom stödet, framför allt genom nya djurstallar. Denna bedömning stämmer överens med den uppfattning lantbrukarna själva uttrycker i den enkät som utredningen genomfört med hjälp av Statistiska centralbyrån. Utredningen bedömer med utgångspunkt i denna information att djur- och arbetsmiljön liksom den yttre miljön har förbättrats genom stödet. Specifika förbättringspunkter liknande de exempel som tas upp i indikator 1.7-1.1 anges emellertid inte i det uppgiftsunderlag som kunnat tas fram för utvärderingen.

Indikator I.7-2.1.

Andel djur på stödmottagande jordbruksföretag vilkas välbefinnande har ökat tack vare investeringarna (%)

- a) varav andel där investeringarna syftat direkt till djurens välbefinnande (%),
- b) varav andel där djurens välbefinnande ökat som en bieffekt (t.ex. genom nya stallar eller utrustning som förvärvats huvudsakligen av andra skäl) (%),
- c) varav andel som har att göra med djurskyddsnormer (%),
- d) varav andel som har att göra med EU-djurskyddsnormer (%).

Svar:

Delindikatorerna är inte helt lätta att särskilja då motivet bakom investeringen kan grunda sig på alla de orsaker som dessa representerar. Under 2000 har cirka 83 procent av investeringsstödet gått till djurstallar och inventarier i dessa. År 2001 och 2002 var motsvarande siffror 75 respektive 66 procent. Utredningens enkät visar att en majoritet av stödmottagarna anser att både djur- och arbetsmiljö förbättrats tack vare stödet.

Svar på Fråga. I.7.:

Investeringarna har främst gått till djurstallar vilket i allmänhet innebär större stall anpassade till lösdrift, något som bedöms vara positivt för djurmiljön. Arbetsmiljön uppges ha förbättrats som en indirekt konsekvens av att stallarna förbättrats. Kompletteringar till detta svar kommer att lämnas av Jordbruksverket i december 2003.

Referenser

Gödselmedel i jordbruket 1996/97, Tillförsel till åkergrödor samt hantering och lagring av stallgödsel, Statistiska centralbyråns meddelanden Na 30 SM 9803.

Gödselmedel i jordbruket 1998/99, Tillförsel till åkergrödor samt hantering och lagring av stallgödsel, Statistiska centralbyråns meddelanden Ml 30 SM 0002.

Jordbrukets kombinationsverksamheter 2002, Opublicerad rapport från Statistiska centralbyrån daterad 2003-02-14.

Jordbruksverkets underlag för utvärdering av investeringsstödet, september och oktober 2003, kontaktpersoner Per Persson och Lena Akterstam.

Landsbygdsutvärderingen 2003, Enkätundersökning om stöd till lantbrukare, Teknisk rapport från Statistiska centralbyrån, juli 2003.

Uppgifter från KRAV:s hemsida, <http://www.krav.se/>. Uppgifter är också hämtade från kontakter med KRAV per telefon och e-post.

Uppgifter från Svenska Demeterförbundets hemsida, <http://www.demeter.nu/>. Uppgifter är också hämtade från kontakter med Demeter per telefon och e-post.
Uppgifter från Svenskt Sigills hemsida, <http://www.svensktsigill.com/>.
Underlag för utvärdering från Statistiska centralbyrån, september 2003, kontaktperson Sven Strömberg.
Utvärdering av jordbrukets investeringsstöd, Utvärdering av investeringsstöd till företagare med jordbruks-, trädgårds- eller renskötsföretag samt fortsatt stöd, Jordbruksverkets rapport 1999:6.

Kapitel II – Startstöd

Fråga II.1. Hur har etableringsstödet täckt kostnaderna för etablering?

Indikator II.1–1.1.

Kvoten av {etableringsstöd} genom {faktiska etableringskostnader}.

Svar:

För åren 2000–2002 utgjorde stödet cirka 10 procent av den faktiska etableringskostnaden.

Svar på Fråga II.1.:

I genomsnitt har etableringsstödet täckt kostnaderna för etablering med ungefär 10 procent. Detta kan jämföras med den tidigare perioden (1995–1999) då stödet endast utgjorde omkring 6 procent av kostnaderna.

Fråga II.2. Hur har etableringsstödet bidragit till tidigare överlåtelse av jordbruksföretag (till släktingar/andra)?

Indikator II.2–1.1.

Genomsnittsålder bland övertagande i de överlåtelse som fått stöd.

Svar:

I genomsnitt var de övertagandes ålder 27 år 2000, 30 år 2001 och 34 år 2002. Genomsnittsåldern blir 30,3 år. Under förra perioden (1995–1999) var genomsnittsåldern 31,8 år. I jämförelse med förra perioden har således genomsnittsåldern sänkts med 5 procent. Vårt

att notera är emellertid att genomsnittsåldern har ökat under innevarande programperiod.

Indikator II.2–1.2.

Genomsnittsålder bland överlåtande i de överlåtelser som fått stöd.

Svar:

Överlåtarna var i genomsnitt 56 år under 2000 och 54 år under 2001 respektive 2002. Motsvarande siffror för förra perioden saknas.

Svar på Fråga II.2.:

Studier som gjorts för förra programperioden samt utredningens enkätstudie till lantbrukare 2003 visar att en majoritet av dem som fått startstöd skulle ha tagit över eller startat sitt företag även utan stödet.

Fråga II.2.A Hur har etableringsstödet bidragit till tidigare överlåtelser av jordbruksföretag (till släktingar/andra) och vilken betydelse har i detta sammanhang samverkan med stödet till förtidspensionering haft för att uppnå dessa tidigare överlåtelser?

Frågan med tillhörande indikatorer är inte tillämplig då Sverige inte ger stöd till förtidspensionering

Fråga II.3. Hur har stödet påverkat antalet etableringar av unga jordbrukare av båda könen?

Indikator II.3–1.1.

Antal stödmottagande unga jordbrukare (per kön).

Svar:

Av dem som erhållit startstöd 2000 var 13 kvinnor och 66 män. Motsvarande siffror för 2001 var 51 respektive 303 och för 2002 40 respektive 227.

Svar på Fråga II.3.:

Av dem som erhållit startstöd utgör kvinnor endast en liten andel (omkring 15 procent), men där prioriteringar av stöd har behövt göras, främst för den del som utgörs av räntesubventioner, har kvinnor fått fullt stöd när män endast fått hälften. Motsvarande siffror för förra perioden är 9 procent.

Fråga II.4. Hur har etableringen av unga jordbrukare bidragit till att upprätthålla sysselsättningen?*Indikator II.4–1.1.*

Antal heltidstjänster som bibehållits eller skapats (heltidsekvivalenter).

Svar:

Sammanlagt har startstödet bidragit till att cirka 286 arbetstillfällen skapats eller bevarats. Uppgifter för år 2002 saknas.

Indikator II.4–1.2.

Kvoten av {% stödmottagande etableringar som resulterat i jordbruk som huvudsaklig sysselsättning} genom {% av etableringar som resulterat i jordbruk som huvudsaklig sysselsättning}.

Svar:

Indikator II.4–1.2 kan inte besvaras då uppgifter om nyetableringar utanför programmet inte är möjliga att få fram.

Svar på Fråga II.4.:

Startstödet bidrar främst till att bibehålla arbetstillfällen då få av stödmottagarna startar nya företag. Stödet går i störst utsträckning (72 procent) till överlåtelser från en nära släkting. Ett mindre antal arbetstillfällen har också skapats, men dessa uppgifter är behäftade med en viss osäkerhet.

Referenser

Jordbruksverkets underlag för utvärdering av startstöd, september och oktober 2003, kontaktpersoner Per Persson och Lena Akterstam.

Landsbygdsutvärderingen 2003, Enkätundersökning om stöd till lantbrukare, Teknisk rapport från Statistiska centralbyrån, juli 2003.

Utvärdering av etableringsstödet till unga jordbrukare som en del i utvärderingen av förordning (EG) 950/97, Jordbruksverkets rapport 2001:4.

Kapitel III – Kompetensutveckling

KULM

Fråga III.1. Hur överensstämmer de stödmottagande yrkesutbildningarna med behoven och med andra åtgärder inom programmet?

Indikator III.1–1.1.

Andel stödmottagande yrkesutbildningar som inriktas på frågor som identifierats som brister/svagheter eller potential/möjligheter vid programplanering eller förhandsutvärdering (%)

- varav andel som beror på typen av eller mixen av deltagare (t.ex. unga, kvinnor) (%),
- varav andel som beror på utbildningens ämne/innehåll (%),
- varav andel yrkesutbildningar som är relaterade till samfinansierade åtgärder i andra delar av programmet (%).

Svar:

- a) Det finns inte någon särskild inriktning på utbildningarna när det gäller ålder och kön. Jämställdhetsaspekten beaktas dock av alla länsstyrelser från och med 2002 vid genomförande av KULM-aktiviteter. Detta innebär att utbildningsinsatser riktade till kvinnor prioriteras. Andelen kvinnor i utbildningarna har varierat från 4 procent inom växtnärläckage i jordbruk till 35 procent inom bevarande av biologisk mångfald och kulturmiljövärden:
- Bevarande av biologisk mångfald och kulturmiljövärden – 35 procent kvinnor
  - Minskad användning av bekämpningsmedel i jordbruk – 6 procent
  - Minskad användning av bekämpningsmedel i trädgårdsnäring – 21 procent
  - Minskad växtnärläckage i jordbruk – 4 procent
  - Minskad växtnärläckage i trädgårdsnäring – 25 procent
  - Ekologisk produktion – 23 procent
  - I genomsnitt har 17 procent av deltagarna varit kvinnor (1 907 av 11 223 personer). Siffrorna avser deltagarna i kursverksamheten under 2002. Inom den enskilda rådgivningen var andelen kvinnor 8 procent (157 personer av 1 923).
- b) Utbildningen inom Insatsområde I är till övervägande del inriktad på utbildning inom miljöområdet. En bedömning efter en genomgång av Jordbruksverkets beslut avseende utbildningar och verk-

ets uppföljning av dessa för den hittillsvarande perioden ger vid handen att mellan 90 och 100 procent har avsett miljöområdet. Utbildningarna har avsett 1) bevarande av biologisk mångfald och kulturmiljövärden, 2) skydd av miljö känsliga områden (växtnäring och bekämpningsmedel) och 3) åtgärder för att främja ekologisk produktion. I några fall har inslag förekommit i andra kurser och utbildningar med mer eller mindre direkt koppling till miljö. Sådana inslag förekommer även i den enskilda rådgivningen. Utbildningsinsatserna kommer även andra jordbrukare tillgodo än de med åtaganden enligt miljöersättningar. En bred målgrupp måste generellt sett anses vara positivt eftersom utbildningsinsatserna då kan förväntas få större genomslag.

- c) Utbildningarna inom området växtnäring och bekämpningsmedel är endast delvis inriktade på åtgärder med miljöersättning i Miljö- och landsbygdsprogrammet och omfattar således jordbrukare vilka inte har något åtagande enligt programmet. Antalet jordbrukare med åtaganden inom miljöersättningarna var drygt 53 000 (2002) och antalet deltagare i KULM-insatserna var drygt 71 000 (2001). En viss dubbelräkning av antalet deltagare förekommer då en person kan delta i flera aktiviteter. En grov uppskattning av det antal deltagare som dubbelräknas är 20 procent. Därmed skulle det verkliga antalet deltagare i stället uppgå till 57 000.

År 2001 fanns det i Sverige omkring 74 000 jordbruksföretag. Av dessa företag var 72 procent anslutna till någon miljöersättning inom Miljö- och landsbygdsprogrammet och hos 77 procent av företagen hade lantbrukaren eller dennes anställda deltagit i någon form av kompetensutveckling. Med utgångspunkt i antalet jordbrukare som deltagit i utbildningsverksamhet och som även har åtaganden med miljöersättning bedöms 72 procent av utbildningsinsatserna vara relaterade till åtgärder som finansieras inom programmet.

Om vi antar att deltagarna i KULM-insatser uppgick till 57 000 och att motsvarande fördelning avseende anslutning till åtaganden med miljöersättningar (72 procent) gällde även inom KULM, så skulle detta innebära att 41 000 av alla deltagare var anslutna till åtgärder med miljöersättning inom Miljö- och landsbygdsprogrammet. Detta skulle innebära att 12 000 jordbrukare med åtaganden med miljöersättningar inte har genomgått någon utbildning inom KULM.

Enligt Jordbruksverkets sammanställning från kursverksamheten 2002 var 55 procent av samtliga drygt 11 000 deltagare jordbrukare (ägare) och 11 procent arbetande familjemedlemmar eller anställda. Svarefrekvensen för detta underlag var 80 procent, varför en del felkällor kan finnas. Någon sammanställning över jordbrukare med åtgärdsplaner och deltagare i andra utbildningsverksamheter finns inte.

Svar på Fråga III.1.:

Mellan 90 och 100 procent av genomförda utbildningsinsatser har inriktats på identifierade behov, nämligen att förbättra jordbrukarnas kunskaper om hur den biologiska mångfalden och kulturvärden kan bevaras och hur jordbrukets störningar på den omgivande miljön kan minskas. När det gäller utbildningarnas koppling till andra insatser i programmet, blir svaret med den grova uppskattning som redovisats ovan att 72 procent av utbildningsinsatserna är relaterade till inom programmet samfinansierade åtgärder.

Fråga III.2. Hur har de förvärvade kunskaperna/färdigheterna bidragit till att förbättra de utbildades situation och situationen inom jordbruks/skogsbrukssektorn?

Indikator III.2-1.1.

Andel stödmottagande utbildade (både jordbrukare och anställda) som fått förbättrade arbetsvillkor genom utbildningen (%)

- a) varav andel jord- eller skogsägare (%),
- b) varav andel anställda (%),
- c) varav andel fall som beror på bättre betalning (%),
- d) varav andel fall som beror på annan arbetsförbättring än pengar (t.ex. anställningstrygghet genom säsons- eller kontraktsanställning, mindre risker och obekväma arbetsvillkor, mer varierat arbete, osv.) (%).

Svar:

Allmänt leder kompetensutveckling till förbättrade arbetsvillkor genom att den utbildade får större kunskap om sitt arbetsområde och på så sätt kan få ett mer varierat och meningsfullt arbete som i sin tur leder till mer effektiva arbetsinsatser.

- a) De skogliga insatserna för kompetensutveckling och de för jordbruk redovisas var för sig varför denna delindikator i stället här bör motsvara andel jordägare. I svar på Fråga III.1 har angetts att

- andelen jordbrukare bland kursdeltagarna var 55 procent. Motsvarande uppgift för hela utbildningsverksamheten saknas.
- b) Se delindikator a. Andelen arbetande familjemedlemmar och anställda i kursverksamheten var 11 procent. Motsvarande uppgift för hela utbildningsverksamheten saknas.
- c) Kompetensutveckling leder som regel inte till bättre betalning, åtminstone inte på kort sikt. Däremot leder kompetensutveckling till ett mer varierat och meningsfullt arbete, ett säkrare arbete och en högre effektivitet. Detta kan i sin tur leda till bättre betalning på längre sikt. Ett undantag skulle kunna utgöras av ekologisk produktion, där kompetensutveckling kan medföra en övergång till sådan produktion och högre betalning för de ekologiskt producerade produkterna. I Sverige krävs dock deltagande i en kontrollförening för att få en högre ersättning för ekologiskt producerade produkter (KRAV) eller miljö- och kvalitetssäkrade sådana (Svenskt Sigill). 23 procent av alla kursdeltagare fanns inom ekologisk produktion. Bland dessa var andelen jordbrukare 55 procent. Cirka 10 procent av alla jordbruksföretag var anslutna till KRAV 2002 och 1 procent anslutna till Svenskt Sigill. Anslutningen till KRAV har ökat med 1 procent mellan 2001 och 2002. Det går inte att få fram uppgifter om hur många av kursdeltagarna som redan är ekologiska producenter eller hur många som planerar att övergå till ekologisk produktion som en följd av genomgången utbildning.
- d) Andelen deltagare i kompetensutveckling vilka upplever en positiv effekt av deltagandet bör vara hög, då de som har genomgått utbildning bör kunna få ett mer varierat och meningsfullt arbete genom att de kan använda sina nya färdigheter. I den studie av åtgärdsplaner som Jordbruksverket färdigställde i maj 2003 framkom att drygt 70 procent av jordbrukarna som svarat på enkäten ansåg sig ha haft nytta av åtgärdsplanen och rådgivningen. Tidigare utvärderingar av kompetensutveckling har också visat att deltagande lantbrukare har ansett sig ha haft stor nytta av utbildningen. Det går inte att nu få fram uppgifter om den totala procentuella andelen deltagare som har haft nytta av insatserna för kompetensutveckling.

Indikator III.2–2.1.

Andel jordbruk med en stödmottagande utbildad där omställning/omorientering/förbättringar har inletts som har samband med den stödmottagande utbildningen (%)

- a) varav andel fall med nya/kompletterande verksamheter (%),
- b) varav andel fall där kvalitet/hygien/mervärde ökat inom befintliga aktiviteter (%),
- c) varav andel fall som gäller förvaltning (%),
- d) varav andel fall där miljövänliga metoder och förfaranden börjat användas (%),
- e) varav jordbruk (%),
- f) varav skogsbruk (%).

Svar:

- a) Delindikatorn är inte relevant då utbildningen inom Insatsområde I inte har inriktning på kompletterande verksamhet.
- b) Delindikatorn avser andel deltagare i utbildning inom ekologisk produktion som genom förvärvade kunskaper har övergått till att producera ekologiskt (kvalitet och mervärde). Denna information saknas.
- c) och d) Delindikatorerna avser andel deltagare i utbildning med syfte att förbättra jordbruket och införa miljövänliga metoder och omfattar deltagare inom någon av dessa utbildningar. Informationen om hur stor andel som har dragit nytta av sina färdigheter går inte att få fram.
- e) och f) Delindikatorerna avser andel deltagare inom jord- och skogsbruk. Samtliga deltagare är jordbrukare eller anställda i jordbruket (100 procent). Personer verksamma inom skogsbruket som har deltagit i utbildning beskrivs under avsnittet om Grönare Skog.

Svar på Fråga III.2.:

Andelen deltagare i kompetensutveckling som har fått en förbättrad arbetssituation i samband med utbildningen är troligtvis hög, eftersom kompetensutveckling generellt sett leder till ett mer varierat och meningsfullt arbete. Detta stöds också av de tidigare utvärderingarna av kompetensutveckling, där en övervägande andel av deltagarna har upplevt att de har haft stor nytta av utbildningen och i nuvarande period bl.a. av den utvärdering av åtgärdsplaner som Jordbruksverket sammanställt (se kapitel 6). Det går dock inte att fastställa den procentuella andelen.

K2

Fråga III.1. Hur överensstämmer de stödmottagande yrkesutbildningarna med behoven och med andra åtgärder inom programmet?*Indikator III.1–1.1.*

Andel stödmottagande yrkesutbildningar som inriktas på frågor som identifierats som brister/svagheter eller potential/möjligheter vid programplanering eller förhandsutvärdering (%)

- a) varav andel som beror på typen av eller mixen av deltagare (t.ex. unga, kvinnor) (%),
- b) varav andel som beror på utbildningens ämne/innehåll (%),
- c) varav andel yrkesutbildningar som är relaterade till samfinansierade åtgärder i andra delar av programmet (%).

Svar:

K2-aktiviteterna är utformade för att stödja och öka effekten av investeringar som genomförs med stöd inom Insatsområde II. Under 2000 och framför allt 2001 användes dock K2-medlen till övervägande del till informations- och samordningsinsatser för att höja åtgärdens och programmets genomslag. Totalt under programperioden har 27 procent av utbetalda medel avsett informations- och samordningsinsatser. Av bl.a. denna anledning är det svårt att nu göra en bedömning av K2-aktiviteternas effekter.

- a) Från och med 2003 är projektstöden ett prioriterat område. Redan från starten har utbildning som riktar sig mot kvinnor varit prioriterad. Drygt 40 procent av deltagarna i utbildning 2002 var kvinnor. Eftersom andelen kvinnor i lantbruket endast uppgår till 33 procent så anger deltagarandelen att en prioritering har gjorts.
- b) och c) Utbildning inom K2 kan ha många olika ämnesinriktningar eftersom den avser att omfatta alla insatser i Insatsområde II. Delindikator b är därmed inte relevant. För delindikator c gäller i normalfallet att 100 procent av utbildningarna är inriktade på andra åtgärder i programmet. För 2000 och 2001 har dock som beskrivits ovan medlen använts till bl.a. samordningsinsatser. Detta innebär att hittills har omkring 75 procent av medlen använts till utbildningsinsatser riktade till målgruppen, dvs. lantbrukare med stöd inom programmet.

Svar på Fråga III.1.:

Omkring 75 procent av utbildningsinsatserna har hittills riktats till den identifierade målgruppen. Det är inte nu möjligt att få fram uppgifter om hur många av deltagarna som har fått stöd inom Insatsområde II.

Fråga III.2. Hur har de förvärvade kunskaperna/färdigheterna bidragit till att förbättra de utbildades situation och situationen inom jordbruks-/skogsbrukssektorn?*Indikator III.2-1.1.*

Andel stödmottagande utbildade (både jordbrukare och anställda) som fått förbättrade arbetsvillkor genom utbildningen (%)

- a) varav andel jord- eller skogsägare (%),
- b) varav andel anställda (%),
- c) varav andel fall som beror på bättre betalning (%),
- d) varav andel fall som beror på annan arbetsförbättring än pengar (t.ex. anställningstrygghet genom säsong- eller kontraktsanställning, mindre risker och obekväma arbetsvillkor, mer varierat arbete, osv.) (%).

Svar:

Utbildningarna inom K2 avser lantbrukare, anställda inom lantbruket och andra med anknytning till detta. De avser inte skogsbruk som redovisas inom Grönare Skog.

- a) Samtliga utbildningar inom K2 avser lantbrukare, anställda eller personer med anknytning till lantbruket, varför andelen deltagare inom denna målgrupp bör vara närmare 100 procent. Uppgift om fördelningen mellan lantbrukare, anställda och personer med anknytning till lantbruk saknas i det statistiska material som är tillgängligt.
- b) Se svar på delindikator a.
- c) Liksom tidigare har förklarats under avsnittet om KULM gäller att deltagare i kompetensutveckling som regel inte får högre inkomst/lön som en följd av utbildningen. Däremot ger kompetensutvecklingen färdigheter som kan användas och som leder till en högre effektivitet vilket i sin tur kan leda till en förbättrad inkomst på längre sikt. Det är inte görligt att vid halvtidsutvärderingen försöka säkerställa sådana effekter. I synnerhet gäller detta för K2, där medlen först 2002 har använts till egentliga utbildningssatsningar.

- d) Generellt gäller att kompetensutveckling medför ett mer varierat och meningsfullt arbete, mindre risker m.m. Det är inte möjligt att påvisa andelen fall med dessa effekter inom K2 vid halvtidsutvärderingen, eftersom dessa effekter uppkommer först på sikt (se III.2–1.1. c).

Indikator III.2–2.1.

Andel jordbruk med en stödmottagande utbildad där omställning/omorientering/förbättringar har inletts som har samband med den stödmottagande utbildningen (%)

- a) varav andel fall med nya/kompletterande verksamheter (%),
- b) varav andel fall där kvalitet/hygien/mervärde ökat inom befintliga aktiviteter (%),
- c) varav andel fall som gäller förvaltning (%),
- d) varav andel fall där miljövänliga metoder och förfaranden börjat användas (%),
- e) varav jordbruk (%),
- f) varav skogsbruk (%).

Svar:

- a) Andelen deltagare i utbildningar inom K2 som har avsett nya och kompletterande verksamheter var nära 50 procent av totala deltagarantalet i utbildningar inom K2 år 2002.
- b) och d) Andelen deltagare i utbildningar med inriktning på miljö och hälsa var endast 3 procent 2002, eftersom detta inte är ett prioriterat område inom Insatsområde II.
- c) Andelen deltagare i utbildningar inom K2 med syfte att förbättra förvaltningen var 30 procent 2002, varav hälften avsåg traditionell primärproduktion och andra hälften avsåg företagande. Bland utbildningarna inriktat på företagande var 40 procent av utbildningarna specifikt inriktade på kvinnligt företagande.
- e) och f) Samtliga utbildningar inom K2 har avsett lantbrukare, anställda eller andra personer med anknytning till lantbruket. Skogsbruk ingår inte i K2 utan redovisas nedan i avsnittet om Grönare Skog. I övrigt avsåg 9 procent av utbildningarna byutveckling, 7 procent turism, 4 procent marknadsföring och 1 procent infrastruktur.

Svar på Fråga III.2.:

Kompetensutveckling bidrar generellt till att den utbildade får ett mer varierat och meningsfullt arbete. Andelen utbildade inom K2

som har märkt av dessa effekter borde vara hög. Detta beror dels på att K2-insatserna är inriktade på deltagare som genomför investeringar inom Insatsområde II, dels på att tidigare utvärderingar av kompetensutveckling har visat att en stor andel av deltagarna har ansett sig få kunskaper som de har nytta av och som kan omsättas till en förbättrad arbetssituation. Det är inte möjligt att utifrån tillgängliga statistiska uppgifter bedöma hur många deltagare som har genomfört en investering efter genomgången utbildning och inte heller att fastställa hur många av deltagarna som har haft nytta av kompetensutvecklingen.

Grönare Skog

Fråga III.1. Hur överensstämmer de stödmottagande yrkesutbildningarna med behoven och med andra åtgärder inom programmet?

Indikator III.1-1.1.

Andel stödmottagande yrkesutbildningar som inriktas på frågor som identifierats som brister/svagheter eller potential/möjligheter vid programplanering eller förhandsutvärdering (%)

- a) varav andel som beror på typen av eller mixen av deltagare (t.ex. unga, kvinnor) (%),
- b) varav andel som beror på utbildningens ämne/innehåll (%),
- c) varav andel yrkesutbildningar som är relaterade till samfinansierade åtgärder i andra delar av programmet (%).

Svar:

- a och b) Andelen utbildningar inriktade på typen av deltagare eller ämne är närmare 100 procent.
- c) Andelen utbildningar som är relaterade till samfinansierade åtgärder i andra delar av programmet är noll procent, som förklarats ovan.

Målgruppen för utbildningskampanjen Grönare Skog har varit personer verksamma inom skogssektorn. Kampanjen har helt och hållet fokuserat på förbättring av produktion och miljöhänsyn. Av dessa anledningar kan andelen utbildningar som beror på typen av deltagare och ämne anses vara omkring 100 procent.

Skogsstyrelsen menar att då man med största sannolikhet kan anta att det på varje fastighet finns en uttalad förbättringspotential (detta gäller även för de mer välskötta fastigheterna) blir slutsatsen att

utbildningsinsatserna till cirka 100 procent har inriktats på förbättringar.

Svar på Fråga III.1.:

Närmare 100 procent av utbildningarna inom ramen för Grönare Skog har inriktats på identifierade behov av kompetensutveckling. Inga skogliga insatser ingår i Miljö- och landsbygdsprogrammet förrän 2004, förutom Grönare Skog, varför frågan om inriktning på samfinansierade insatser inte är relevant vid denna utvärdering.

Fråga III.2. Hur har de förvärvade kunskaperna/färdigheterna bidragit till att förbättra de utbildades situation och situationen inom jordbruks/skogsbrukssektorn?

Indikator III.2-1.1.

Andel stödmottagande utbildade (både jordbrukare och anställda) som fått förbättrade arbetsvillkor genom utbildningen (%)

- a) varav andel jord- eller skogsägare (%),
- b) varav andel anställda (%),
- c) varav andel fall som beror på bättre betalning (%),
- d) varav andel fall som beror på annan arbetsförbättring än pengar (t.ex. anställningstrygghet genom säsong- eller kontraktsanställning, mindre risker och obekväma arbetsvillkor, mer varierat arbete, osv.) (%).

Svar:

Genom kampanjen Grönare Skog har skogsbrukarna fått nya kunskaper och insikter som de tidigare inte hade. Skogsstyrelsens bedömning är att 98 procent har fått förbättrade arbetsvillkor genom utbildningen genom att de kan arbeta på ett mer effektivt sätt än tidigare och att de även har fått ett mer varierat och meningsfullt arbete.

- a) Andelen jord- och skogsägare som deltagit i utbildningar är 87 procent.
- b) Andelen anställda i utbildningarna är cirka 11 procent.
- c och d) Andelen deltagare som genom kompetensutvecklingen har fått mer betalt för sina produkter, en ökad anställningstrygghet eller ett mer varierat och meningsfullt arbete uppgår till cirka 11 procent.

Till kategorin anställda inräknas inte enbart lönearbetare utan även andra personer med nära relation till skogsägaren såsom blivande ägare (söner, döttrar etc.) och före detta ägare (föräldrar, släktingar som har ett fortsatt förvaltande uppdrag på fastigheten). Antalet anställda utgör 6 825 personer, av totalt 62 890 deltagare i utbildning. Det motsvarar 11 procent. Bedömningarna avseende c och d baseras på uppgifter, ej statistiskt säkerställda, från av Skogsstyrelsen genomförda intervjuer med deltagare.

Indikator III.2–2.1.

Andel jordbruk med en stödmottagande utbildad där omställning/omorientering/förbättringar har inletts som har samband med den stödmottagande utbildningen (%)

- a) varav andel fall med nya/kompletterande verksamheter (%),
- b) varav andel fall där kvalitet/hygien/mervärde ökat inom befintliga aktiviteter (%),
- c) varav andel fall som gäller förvaltning (%),
- d) varav andel fall där miljövänliga metoder och förfaranden börjat användas (%),
- e) varav jordbruk (%),
- f) varav skogsbruk (%).

Svar:

- a) Andelen skogsbruk med nya och kompletterande verksamheter genom utbildningen är noll procent eftersom utbildningarna inte har en sådan inriktning.
- b, c, d och f) Andelen skogsbruk med en utbildad där förbättringar har inletts som har ett samband med utbildningen utgör enligt Skogsstyrelsens bedömning 78 procent. Förbättringarna består i ökat mervärde/kvalitet, förbättrad förvaltning och användning av miljövänliga metoder.
- e) Grönare Skog avser endast skogssektorn och därför är delindikatorn om andel jordbruk inte relevant.

Den angivna andelen skogsbruk, där förbättringar har inletts, bygger på intervjuer med ett urval av deltagare. Intervjuerna har genomförts efter deltagande i kurs eller annan utbildning. Även enkätundersökningar har genomförts. Genom dessa intervjuer och undersökningar har Skogsstyrelsen som anordnare av utbildningen fått information om att förändringar (=förbättringar) av skogskötseln har

genomförts som ett resultat av de kunskaper man har fått genom utbildningen och via de attitydförändringar som denna har medfört.

Svar på Fråga III.2.:

Enligt Skogsstyrelsens bedömning har 98 procent av deltagarna i utbildningen fått förbättrade arbetsvillkor genom ett mer varierat och meningsfullt arbete. En mindre andel deltagare (11 procent) har fått förbättrade arbetsvillkor i form av bättre betalning. 78 procent av deltagarna har inlett förbättringsåtgärder som en följd av utbildningen.

Referenser

- Beslutsunderlag avseende kompetensutveckling för åren 2000, 2001 och 2002, Jordbruksverket, maj 2003, kontaktperson Elisabeth Melin.
- Grönare Skog Utvärdering*, Intern promemoria upprättad av Skogsstyrelsen, maj 2003.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av K2, mars 2003, kontaktperson Jonas Svensson.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av miljöersättningarna, april 2003, kontaktperson Per Persson.
- Jordbruksstatistisk Årsbok 2002*, Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån.
- Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet – KULM*, Verksamhetsåret 2001, Jordbruksverkets rapport 2002:06.
- Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet – KULM*, Verksamhetsåret 2002, Jordbruksverkets rapport 2003:12.
- Uppgifter från KRAV:s hemsida, <http://www.krav.se/>. Uppgifter är också hämtade från kontakter med KRAV per telefon och e-post.
- Utvärdering av åtgärdsplaner 2003*, ej publicerat material från Jordbruksverket, maj 2003, kontaktperson Martin Sjödahl.

Kapitel IV – Förtidspensionering

Det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet saknar åtgärden förtidspensionering varför tillhörande frågor och indikatorer inte kommer att besvaras.

Kapitel V – Mindre gynnade områden och områden med miljöbetingade begränsningar

I det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet finns endast mindre gynnade områden varför frågorna och indikatorerna i detta kapitel har besvarats med utgångspunkt från dessa områden. Därmed kommer Fråga V.4.B. inte att besvaras och Fråga V.1 endast delvis.

Fråga V.1. Hur har stödordningen bidragit till att: i) motverka de naturbetingade handikappen i mindre gynnade områden när det gäller höga produktionskostnader och låg produktionspotential, och ii) kompensera för uppkomna kostnader och uteblivna inkomster i områden med miljöbetingade begränsningar (MGO och OMB)?

Indikator V.1–1.1.

Kvoten av {premie} genom {högre produktionskostnader + jordbruksproduktionens minskade värde}.

Svar:

Av beräkningen av hur stor kompensationen är genom kompensationsbidraget tillsammans med ersättningen för ett öppet och varierat odlingslandskap och nationellt stöd (stödområdena 1–3) framgår att de jordbruksföretag som får stöd i genomsnitt kompenseras till mer än hälften (59 procent) för de naturgivna produktionsnackdelarna (se avsnitt 5.2 för definition av dessa).

Indikator V.1–1.2.

Andel kompenserade jordbruksföretag där premien är

- a) mindre än 50 % av {högre produktionskostnader + jordbruksproduktionens minskade värde} (%),
- b) mellan 50 och 90 % av {högre produktionskostnader + jordbruksproduktionens minskade värde} (%),

- c) mer än 90 % av {högre produktionskostnader + jordbruksproduktionens minskade värde} (%).

Svar:

Ett spridningsmått redovisas i kapitlet om kompensationsbidrag över hur stor andel av jordbruksföretagen som kompenseras till mindre än 50, mellan 50 och 90 samt till mer än 90 procent för produktionsnackdelarna. Enligt dessa beräkningar blir 63 procent kompenserade till mindre än hälften (a), 28 procent kompenseras till mellan 50 och 90 procent (b) medan 9 procent kompenseras till mer än 90 procent (c).

Svar på Fråga V.1.:

Kompensationsbidraget tillsammans med ersättningen för ett öppet och varierat odlingslandskap och nationellt stöd (stödområdena 1–3) har i genomsnitt utjämnat produktionsnackdelarna i de mindre gynnade områden jämfört med övriga områden till 59 procent.

Fråga V.2. Hur har kompensationsbidragen bidragit till att säkerställa fortsatt jordbruk (MGO)?

Indikator V.2–1.1.

Ändring i fråga om utnyttjad jordbruksareal (UJA) i mindre gynnade områden (hektar och %).

Svar:

Den totala åkerarealens utveckling mellan 1999 och 2002 (i procent och hektar) redovisas i tabell V.1.

Tabell V.1. Åkerarealens förändring 1999-2002

Förändring av åkerareal åker	1	2	2b	3	4a och b	5a	5b	5c	5m	9	S:a
Procent	-11	-3	-6	-2	-3	-1	-2	-3	-3	-3	-3
Hektar	-3 341	-3 327	-5 096	-1 176	-5 027	-2 597	-6 569	-4 679	-3 445	-35 833	-71 089

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Det är framför allt vallarealen men även spannmålsarealen som är intressant att titta på. Den förra har minskat med 8 procent i stödområde 1, 2 procent i stödområdena 2b, 3 och 5a och 1 procent i stödområde 2a. I stödområdena 4 och 5b har den ökat med 5 respektive 1 procent. Spannmålsarealen har minskat med hela 15 procent i stödområdena 2b, 14 procent i stödområde 1, 7 respektive 6 procent i stödområdena 4a och b respektive 5b, 4 procent i stödområde 2a och 1 procent i stödområde 5a. En ökning har skett i stödområde 3 med två procent.

Om vi studerar förändringarna mellan åren för perioden 1999–2002 så finner vi att minskningen av åkerarealen var störst i början av perioden. Denna utveckling hänger sannolikt samman med de olika stöden och ersättningarna genom Miljö- och landsbygdsprogrammet. Därtill framgår att en del av spannmålsarealen har övergått i vallodling i flera av de mindre gynnade områdena. Detta har enligt Jordbruksverket ett samband med kompensationsbidragets utformning i den nuvarande programperioden, eftersom ersättningsnivån avseende spannmål har sänkts medan ersättningsnivån avseende vall och betesmark indirekt har höjts genom stödet.

Det går inte att få fram några uppgifter om hur omfattande nedläggningen skulle ha varit om dessa ersättningar och stöd inte hade funnits. Således är det inte möjligt att utifrån denna information försöka kvantifiera programmets eller enskilda ersättningsformers betydelse för en minskad nedläggning. För sådana beräkningar krävs bl.a. information om de anslutna jordbrukens finansiella situation före och efter anslutning till ersättningsformer liksom den finansiella situationen i jordbruk som inte är anslutna till någon ersättningsform. För att få en mer heltäckande bild krävs också en längre tidsserie över åkerarealens utveckling i de olika stödområdena och en analys av olika skäl till fluktuationer i denna. Dessa uppgifter låter sig inte enkelt tas fram.

Svar på Fråga V.2.:

Kompensationsbidraget har tillsammans med andra ersättningsformer i Miljö- och landsbygdsprogrammet sannolikt bidragit till att förhindra nedläggning av jordbruk och jordbruksmark i de mindre gynnade områdena. Som grund för denna slutsats ligger också lantbrukarnas egna bedömningar i utredningens enkät att 13 procent av dem skulle ha slutat att bedriva lantbruk utan stöden. Det går dock inte att med utgångspunkt i de uppgifter som nu finns tillgängliga särredovisa kompensationsbidragets bidrag till att nedläggningen har bromsats upp.

Fråga V.3. Hur har kompensationsbidraget bidragit till att bevara ett livskraftigt landsbygdssamhälle (MGO)?*Indikator V.3-1.1.*

Beskriv på vilka sätt ett fortsatt jordbruk är av central betydelse för bevarandet av ett livskraftigt landsbygdssamhälle.

Svar:

Av den studie som Jordbruksverket har gjort av jordbruket i det fjällnära området under sommaren 2003 framgår att jordbruket svarar för mellan 1 och 2 procent av den totala sysselsättningen i stödområde 1 vilket är i nivå med landet i övrigt. Jordbruket inklusive binäringar och indirekt sysselsättning är dock klart mer betydande (se avsnitt 2.1). Jordbruket har också en större betydelse när det gäller värden av landskapet och landsbygdens attraktionskraft. Om detta vittnar inte minst den ökande lantgårdsturismen. Jordbruket med sitt öppna och varierade landskap utgör ett viktigt medel för att säkerställa en levande landsbygd. Andra medel är skolor, kommunikationer etc. Det saknas idag kvantifierbara forskningsresultat om jordbrukets relativa betydelse för en levande landsbygd. Däremot har denna beskrivits i flera skrifter.

Jordbruksverkets redovisning enligt modellen Regional balans visar att befolkningen i glesbygd minskade mellan 1995 och 2001, medan befolkningen i den tätortsnära landsbygden liksom i tätorter ökade. Om denna befolkningsutveckling delas upp på län så framgår att befolkningsminskningen är störst inom de mindre gynnade områdena, där även jordbrukets nedläggning är som störst. Det går inte att dra några konkreta slutsatser av detta underlag, eftersom ett flertal faktorer påverkar flyttningsströmmar, men det går heller inte att bortse från jordbrukets betydelse.

Indikator V.3–2.1.

Kvoten av {”familjeinkomst från jordbruket” + jordbrukarfamiljens inkomster utanför jordbruket} genom {genomsnittlig familjeinkomst i det berörda området}.

Svar:

Tabell V.2 visar jordbrukarhushållens genomsnittliga familjeinkomster i förhållande till samtliga förvärvsaktiva hushålls genomsnittliga familjeinkomster i olika NUTS 2-områden 2000.

Tabell V.2. Jordbrukarhushållens inkomster i relation till samtliga hushålls familjeinkomster 2000

NUTS 2-område	Inkomst jordbrukarhushåll (kronor/hushåll)	Samtliga förvävs-aktiva hushålls familjeinkomst (kronor/hushåll)	Relation mellan inkomst jordbrukar- hushåll och samtliga förvävsaktiva hushålls familjeinkomst
1 (län AB)	200 422	237 554	0,84
2 (län C,D,E,T och U)	201 263	208 872	0,96
3 (län F,G,H och I)	201 880	208 446	0,97
4 (län K,L och M)	217 271	208 911	1,04
5 (län N,O,P och R)	189 979	212 624	0,89
6 (län S,W och X)	180 687	198 501	0,91
7 (län Y och Z)	204 992	199 327	1,03
8 (län AC och BD)	217 745	203 773	1,07

Anmärkning: NUTS står för Nomenclature des Unit et Territoriales Statistiques och är framtaget av Eurostat.

Uppgifterna i tabellen avser disponibel inkomst enligt Eurostats definition.

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Som tabell V.2 visar så är jordbrukarhushållens genomsnittliga familjeinkomst lägre än den genomsnittliga hushållsinkomsten för samtliga hushåll i fem områden av åtta. I samtliga fall är dock kvoten högre än 0,95 vilket antyder att skillnaderna inte är så stora.

Svar på Fråga V.3.:

Som redovisats under indikatorerna till denna fråga anses jordbruksnäringen ha en relativt sett liten betydelse för den totala sysselsättningen, dock en större betydelse för bevarandet av ett livskraftigt landsbygdssamhälle. De mindre gynnade områdena ingår huvudsakligen i NUTS 2-områdena 5, 6, 7 och 8. I två av dessa fyra områden är jordbrukarhushållens inkomster lägre än genomsnittet för samtliga hushåll, medan det i de andra två ligger över snittet. Detta hänger säkert delvis samman med de olika stöden genom Miljö- och landsbygdsprogrammet. Det går dock inte att relatera denna information till enskilda ersättningsformer.

Fråga V.4.A. Hur har stödordningen bidragit till att skydda miljön genom att bibehålla eller främja ett hållbart jordbruk som tar hänsyn till miljöskyddskrav i mindre gynnade områden (MGO)?*Indikator V.4.A-1.1.*

Andel (UJA) där miljövänliga jordbruksmetoder används (hektar och %)

- a) varav andel med ekologisk odling (hektar och %),
- b) varav andel med integrerad odling eller integrerad skadebekämpning (hektar och %),
- c) varav andel för bete med mindre än 2 djurenheter/hektar (eller specificerad regional variant) (hektar och %).

Svar:

På närmare 495 000 hektar (90 procent) användes miljövänliga produktionsmetoder 2002. Den angivna arealen avser den del för vilken även ersättning för miljövänlig vallodling utgick med begränsningar i användningen av bekämpningsmedel som följd. Delindikatorerna besvaras utifrån andel jordbruk, varför dessa inte direkt kan relateras till arealuppgiften ovan.

- a) Andelen jordbruk med ekologisk produktion inom de mindre gynnade områdena uppgick till 36 procent 2002 räknat som andel lantbruk som ansökt om stöd enligt denna ersättningsform. Motsvarande arealuppgifter saknas.
- b) Andelen jordbruk med integrerad odling är marginell i Sverige som helhet och indikatorn är därmed inte relevant för Sverige.

- c) Andelen jordbruk med mindre än 2 djurenheter/hektar i de mindre gynnade områdena uppgick till 35 procent år 2002. Även detta är beräknat på uppgifter om andel lantbruk. Motsvarande arealuppgifter saknas.

Indikator V.4.A-1.2.

Andel (UJA) som används till odlingsbara grödor där den tillförda mängden kväve (stallgödsel + konstgödsel) är mindre än 170 kg/ha per år (hektar och %).

Svar:

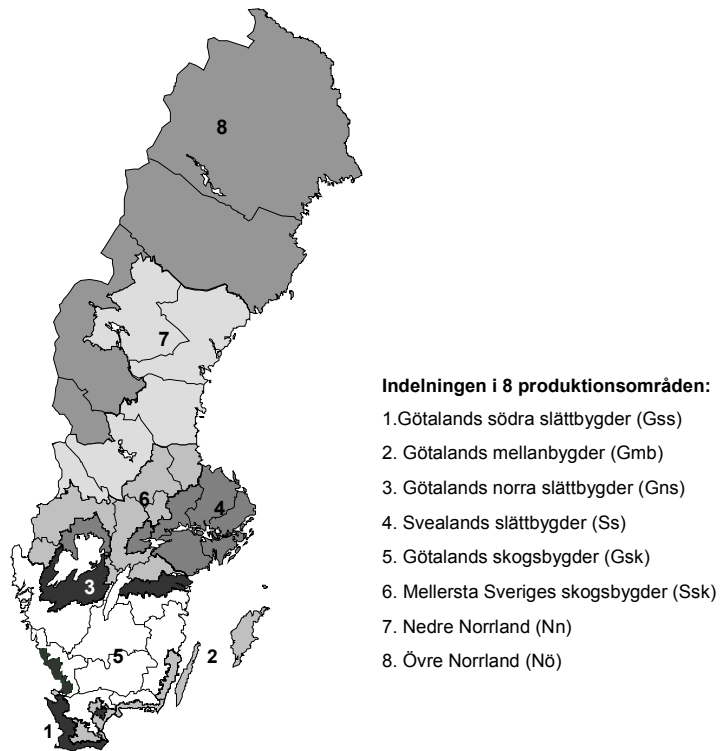
Indikatorn besvaras tillsammans med Indikator V.4.A-1.3.

Indikator V.4.A-1.3.

Andel (UJA) som används till odlingsbara grödor där den tillförda mängden pesticider är mindre än ett angivet tröskelvärde (hektar och %).

Svar:

För att kunna besvara dessa indikatorer har en beräkning av användningen av gödsel- och bekämpningsmedel gjorts för de mindre gynnade områdena. En omräkning har då skett utifrån Statistiska centralbyråns redovisning av användningen av gödsel- och bekämpningsmedel på olika produktionsområden enligt bild V.1.

Bild V.1. Indelning av Sverige i åtta produktionsområden

Källa: Statistiska centralbyrån, 2003.

Nedanstående tabell visar hur dessa produktionsområden motsvaras av stödområden enligt Miljö- och landsbygdsprogrammet. Därigenom kan Statistiska centralbyråns statistik härledas till dessa områden.

Tabell V.3. Produktionsområden översatta till stödområden

Produktionsområden	Stödområden
Övre Norrland (Nö) och Nedre Norrland (NN) dvs. produktionsområde 8 och 7	1, 2a, 2b och 3 (delar av 3 som avser Västra Värmland ingår dock i produktionsområde 6)
Mellersta Sveriges skogsbygder (Ssk) och Svealands slättbygder (Ss) dvs. produktionsområde 6 och 4	4a och b, delar av 5b, 5c och framförallt 9 (9m motsvarar produktionsområde 4)
Götalands skogsbygder (Gsk) dvs. produktionsområde 5	5a, delar av 5b och 5c
Götalands norra slättbygder (Gns), Götalands mellanbygder (Gmb) och Götalands södra slättbygder (Gss) dvs. produktionsområde 3, 2 och 1	Delar av 5b, 5c, 5m och framförallt 9 (9s motsvarar Gss)
<i>Varav MGO-områden:</i> 8, 7, 6, 5 och halva område 2	<i>Motsvaras av:</i> 1, 2a, 2b, 3, 4a, 4b, 5a och 5b

Källa: Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån, 2003.

Om vi summerar arealen i Övre Norrland, Nedre Norrland, Mellersta Sveriges skogsbygder och Götalands skogsbygder och hälften av Götalands mellanbygder (Öland och Gotland) (produktionsområden 8, 7, 6 och 5 och 2) och antar att detta ungefär motsvarar arealen i de mindre gynnade områdena så får vi fram en total areal på 991 000 hektar vilket motsvarar omkring 40 procent av landets totala areal. Motsvarande areal enligt Jordbruksverkets databas var för 2001 965 000 hektar. Således ger beräkningen en överskattning med cirka 3 procent och resultaten bör användas med viss försiktighet. Emellertid ger denna beräkning en indikation över skillnaderna i användning av gödsel- och bekämpningsmedel i de mindre gynnade områdena jämfört med andra områden.

Av tabell V.4 framgår att andelen handelsgödslad areal är högst i Götalands södra slättbygder och lägst i Nedre Norrland. Förhållandet är omvänt när det gäller stallgödsel. Däremot är andelen stallgödslad areal i Götalands skogsbygder nästan lika stor som andelen

handelsgödsblad areal vilket har sin förklaring i den höga djurtätheten i detta område.

Tabell V.4. Gödsling i olika produktionsområden 2001

Produktions- områden	Utnyttjad åkerareal (ha)	Därav gödsblad med handelsgödsel (%)	Därav gödsblad med stallgödsel (%)	Antal nötkreatur per hektar
Nö	97 300	46	40	0,62
Nn	137 900	35	42	0,67
Ssk	165 800	65	30	0,53
Gsk	443 900	60	55	1,10
Ss	521 000	76	19	0,32
Gns	385 400	81	25	0,38
Gmb	291 400	80	46	0,81
Gss	309 500	90	21	0,29
Hela riket	2 352 900	72	34	0,80

Källa: Jordbruksstatistik årsbok 2002.

Andelen handelsgödsblad areal uppgår till 59 procent och andelen stallgödsblad areal till 46 procent i de mindre gynnade områdena. Tabell V.5 redovisar gödselgivorna i produktionsområdena 2001.

Tabell V.5. Gödsling och gödselgivor i olika produktionsområden 2001

Produktions- områden	Därav kväve- gödsblad areal (%)	Växttillgängligt kväve (kg/ha)	Fosforgödsblad areal (%)	Giva fosfor (kg/ha)	Kaliumgöd- slad areal (%)	Giva kalium (kg/ha)
Nö	70	67	63	21	63	90
Nn	63	65	58	20	58	95
Ssk	75	89	65	20	63	79
Gsk	80	97	70	24	71	111
Ss	82	102	60	21	48	62
Gns	87	121	62	26	60	70
Gmb	90	112	73	26	74	95
Gss	91	136	59	26	61	66
Hela riket	82	107	64	24	61	84

Källa: Jordbruksstatistisk årsbok 2002.

Den sammanlagda gödselgivan av växtnäringsämnen kväve, fosfor och kalium uppgår till 215 kilo per hektar. Det bör dock förtydligas att en sådan sammanslagning av gödselgivor inte blir helt rättvisande eftersom givorna till viss del används på skilda arealer. Denna metod leder alltså till ett maxalternativ. Inte i något produktionsområde understiger den sammanlagda givan 170 kilo per hektar på den areal som gödslas. Gödsling tillämpas dock inte på hela jordbruksarealen varför den totala förbrukningen på 364 000 ton applicerad på hela jordbruksarealen motsvarar 155 kilo per hektar.

Andelen som gödslas är generellt sett lägre inom de mindre gynnade områdena, varför gödselgivorna utslagna på hela arealen blir något lägre i dessa områden än i landet i övrigt. I de mindre gynnade områdena sammantaget gödslas 77, 67 och 67 procent av arealen med kväve, fosfor respektive kalium. Den totala förbrukningen inom området av växtnäringsämnen var 152 000 ton 2001. Utslaget på arealen blir detta ungefär 155 kilo per hektar.

Tabell V.6 visar att bekämpningsmedel användes på mindre än 50 procent av den utnyttjade arealen 1998 och att den aktiva substansen uppgick till 0,85 kilo per behandlat hektar. Liksom för beräkningarna av användningen av gödselmedel gäller att behandling med aktiv substans till viss del sker på skilda arealer varför denna beräkning illustrerar ett maxalternativ. För 75 procent av den utnyttjade arealen låg användningen av bekämpningsmedel under genomsnittsnivån. I de mindre gynnade områdena användes bekämpningsmedel på omkring 30 procent av arealen. Av arealen i detta område låg 83 procent under genomsnittsnivån för landet på 0,85 kilo aktiv substans per hektar. De mindre gynnade områdena svarade för 43 procent av arealen.

För landet som helhet användes 0,41 kilo bekämpningsmedel per hektar beräknat som total förbrukning på 1 036 000 kilo utslaget på den totala jordbruksarealen. I Svealands slättbygder och Götalands norra slättbygder var förbrukningen 0,29 respektive 0,36 kilo per hektar. I Götalands södra slättbygder ökar dock användningen till 1,23 kilo per hektar.

Tabell V.6. Användning av bekämpningsmedel i olika produktionsområden 1998

Produktionsområden	Utnyttjad åkerareal (ha)	Ogräsbehandlad areal (%)	Aktiv substans (kg/ha)	Svampbehandlad areal (%)	Aktiv substans (kg/ha)	Areal behandlad med insektsmedel (%)	Aktiv substans (kg/ha)	Summa behandlad areal (%)	Aktiv substans (kg/ha)
Nö	108 000	3	0,74	0	0	0	0	3	0,82
Nn	154 000	9	0,47	0	0	0	0	10	0,52
Ssk	190 000	30	0,47	3	0,61	2	0,03	31	0,52
Gsk	483 000	24	0,50	3	0,82	5	0,06	24	0,59
Ss	553 000	56	0,43	11	0,37	7	0,05	57	0,50
Gns	410 000	64	0,41	20	0,42	12	0,02	67	0,53
Gmb	301 000	55	0,94	19	1,09	15	0,07	56	1,30
Gss	331 000	82	1,15	44	0,63	37	0,05	83	1,48
Hela riket	2 529 000	47	0,67	14	1,00	11	0,04	48	0,85

Källa: Jordbruksstatistisk årsbok 2002.

Inom de mindre gynnade områdena var den totala förbrukningen 1998 på 219 000 kilo utslagen på den totala jordbruksarealen i området 0,21 kilo aktiv substans per hektar. Variationen var stor. I Övre och Nedre Norrland var förbrukningen endast 0,02 respektive 0,05 kilo per hektar. I Götalands skogsbygder och mellersta Sveriges skogsbygder var förbrukningen 0,14 respektive 0,16 kilo per hektar medan den ökade till 0,73 kilo per hektar i Götalands mellanbygder.

86 procent av arealen i de mindre gynnade områdena hade en förbrukning som per område understeg 0,20 kilo aktiv substans per hektar. Resterande andel motsvarar Götalands mellanbygder där förbrukningen uppgick till 0,73 kilo aktiv substans och alltså översteg den genomsnittliga förbrukningen i både de mindre gynnade områdena och landet som helhet.

Svar på Fråga V.4.A.:

40 och 86 procent av arealen i de mindre gynnade områdena hade en förbrukning av gödsel- och bekämpningsmedel som understeg 170 kilo respektive 0,20 kilo aktiv substans per hektar. De mindre gynnade områdena sammantaget hade en förbrukning av gödselmedel på cirka 155 kilo per hektar och en förbrukning av bekämpningsmedel på 0,23 kilo aktiv substans per hektar. För landet som helhet var motsvarande siffror 170 kilo respektive 0,41 kilo aktiv substans per hektar.

Fråga V.4.B. Hur har stödordningen bidragit till skyddet av miljön genom att öka genomförandet av och respekten för miljöbetingade begränsningar grundade på gemenskapens miljöskyddsbestämmelser (OMB)?

Frågan besvaras inte eftersom Sverige inte har sådana områden. Se inledningen till detta delavsnitt.

Referenser

- Bilden är hämtad ur *Jordbruksstatistisk Årsbok 2002*, Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån.
- Jordbruksstatistisk Årsbok 2002*, Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av kompensationsbidraget, juli 2003, kontaktperson Per Persson.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av miljöersättningarna, april 2003, kontaktperson Per Persson.
- Jordbrukets utveckling i det fjällnära området 1995–2002*, Jordbruksverkets rapport 2003:16.
- Landsbygdsutvärderingen 2003*, Enkätundersökning om stöd till lantbrukare, Teknisk rapport från Statistiska centralbyrån, juli 2003.
- Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, juli 2003, kontaktperson Per Persson.
- Uppgifter baserade på en artikel på Sveriges Radio – Ekots hemsida, <http://www.sr.se/Ekot/arkiv.asp?DagensDatum=2003-04-27&Artikel=222969>.
- Uppgifter från Janken Myrdals underlag till ett seminarium om bondens nya uppdrag, se <http://www.jordbruk.regeringen.se/visby/texter/myrdal1.pdf>.

Kapitel VI – Miljövänligt jordbruk

Fråga VI.1.A. Hur har naturtillgångar skyddats i fråga om de effekter åtgärderna för miljövänligt jordbruk haft på jordkvaliteten?

Indikator VI.1.A-1.1.

Jordbruksmark som omfattas av överenskommelser om förhindrande/minskning av jorderosion (antal och hektar)

- a) varav minskning av erosion som (främst) beror på vatten, vind respektive odling (%),
- b) varav erosionsminskning genom:
  - markutnyttjande (bete, andra permanenta grödor) (%)
  - hinder eller avledning (terrasser, linjära strukturer) (%)
  - jordbruksmetoder (minskad odling, särskild bevattning, konturodling, marktäckning) (%)
  - djurtäthet bland betesdjur (%)
- c) varav andel fall där stödåtgärderna främst eller uteslutande är inriktade på erosionskontroll (%).

Svar:

Eftersom markerosion generellt sett – även om sådan lokalt förekommer – inte är ett problem i Sverige så finns inte några åtgärder med denna inriktning inom Miljö- och landsbygdsprogrammet. Skydds-zoner har emellertid som bieffekt att erosionen minskar. Skyddszonernas egentliga syfte är att minska läckaget av växt-näringsämnen till vattendrag. Arealen skydds-zoner med ersättning uppgick till 5 700 hektar år 2002 och översteg därmed arealmålet på 5 500 hektar. Det saknas dock information om skydds-zoners närmare effekter avseende läckage, varför det är svårt att dra några bestämda slutsatser om ersättningsformens bidrag till att uppnå övergripande miljö-kvalitetsmål m.m.

Utöver de skydds-zoner som ingår i Miljö- och landsbygdsprogrammet kan det finnas ytterligare sådana, eftersom skydds-zoner och dylikt ingår som krav för jordbruk anslutna till bl.a. Svenskt Sigill. Någon närmare uppgift om dessa finns dock inte att tillgå.

Indikator VI.1.A-2.1.

Jordbruksmark som omfattas av överenskommelser om minskning av jordförorening (antal och hektar)

- a) varav genom minskning av växtskyddssubstanser (%),
- b) varav genom minskning av växtnäring eller stallgödsel (%),
- c) varav fall där stödåtgärderna uttryckligen är inriktade på att hindra jordförorening (%).

Svar:

Flera av ersättningsformerna i Miljö- och landsbygdsprogrammet har som syfte att minska användningen av växtskyddssubstanser liksom växtnäringsämnen. Målet är dock att minska belastningen på yt- och grundvatten, dvs. de syftar inte till att förbättra markkvaliteten som sådan, varför denna fråga kommer att besvaras under VI.1.B–1.1. Det bör dock nämnas att ekologisk produktion genom sin användning av stallgödsel och miljövänlig vallodling har tydliga bieffekter som en förbättrad markkvalitet. Ekologisk produktion förekom på 414 200 hektar 2002 att jämföras med målet om 540 000 hektar. Miljövänlig vallodling – enligt ersättningsformen öppet och varierat odlingslandskap – förekom på 610 300 hektar 2002 att jämföras med målet om 600 000 hektar.

Indikator VI.1.A–3.1.

Beskriv indirekta effekter inom eller utanför jordbruksföretagen som har att göra med jordbruksmark som omfattas av överenskommelser.

Svar:

Indikatorn är inte relevant för Sverige eftersom det inom Miljö- och landsbygdsprogrammet saknas direkta åtgärder för att förhindra markerosion och generellt förbättra markkvaliteten.

Svar på Fråga VI.1.A.:

I det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet finns inte några åtgärder vilka direkt syftar till att minska markerosionen eller att förbättra markkvaliteten. Detta återspeglar den situation som råder i landet med relativt små problem med markerosion. Det finns emellertid ett antal åtgärder vilka indirekt syftar till att minska markerosionen och förbättra markkvaliteten såsom skyddszoner, ekologisk produktion och vallodling vilka har redovisats under indikator VI.1.A–2.1.

Fråga VI.1.B. Hur har naturtillgångar skyddats i fråga om de effekter åtgärderna för miljövänligt jordbruk haft på grundvattnets och ytvattnets kvalitet?

Indikator VI.1.B-1.1.

Areal som omfattas av insatsbegränsande åtgärder genom överenskommelser (hektar)

- a) varav andel med minskad tillförsel av kemiska gödningsmedel per hektar (%),
- b) varav andel med minskad tillförsel av stallgödsel eller minskad djurtäthet per hektar (%),
- c) varav andel där grödor och/eller växelbruk används, som medför låg tillförsel eller lågt överskott av kväve (om gödselmedel används) (%),
- d) varav andel med minskad tillförsel av växtskyddsmedel per hektar (%).

Svar:

Ekologisk produktion

Den ersättningsform som till sin utformning förväntas bidra mest till att begränsa insatsmedlen är den ekologiska produktionen, eftersom inom denna varken kemiska gödningsmedel eller växtskyddsmedel får användas. Begränsningar finns också avseende djurtäthet.

Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet har i rapporten om CAP:s miljöeffekter för 1999 angett att den ekologiska produktionen bedöms minska användningen av bekämpningsmedel med 3 procent.

Jordbruksverket m.fl. myndigheter har i rapporten om CAP:s miljöeffekter för 2002 angett att kväveläckaget inte nämnvärt har förändrats genom miljöersättningen till ekologisk produktion. Detta beror till största del på att en stor andel av den ekologiska produktionen sker där användningen av insatsmedel redan före övergången till ekologisk produktion var lägre än genomsnittet. Den slutliga effekten under programmets löptid beror dock på den totalt anslutna arealen under perioden liksom på dessa arealers geografiska fördelning i landet. Den nuvarande arealfördelningen kan komma att förändras över programperioden och har förändrats i förhållande till den areal som Jordbruksverket m.fl. har använt som underlag för beräkningarna ovan. Exempelvis var ökningen i anslutning betydande i de jordbruksintensiva bygderna mellan 2001 och 2002.

Utredningens slutsats är att ersättningen för ekologisk produktion på ett märkbart sätt har bidragit till att minska jordbrukets användning av insatsmedel och därmed gynnat miljön. Förändringar av ersättningsformen är emellertid nödvändiga för att optimera dess effektivitet vilket har beskrivits i avsnittet om ekologisk produktion.

Betesmarker och slätterängar

Ersättningen till betesmarker och slätterängar förmodas också ha en inverkan på minskningen av insatsmedel. Utan ersättningen hade troligtvis fler betesmarker gödslats. Några hade även besprutats. Underlag för att bedöma effekten av minskningen av insatsmedel saknas.

Miljövänlig vallodling

När det gäller grödor som medför ett lågt överskott av kväve bör framför allt den miljövänliga vallodlingen genom ersättningen för ett öppet och varierat odlingslandskap nämnas, eftersom vallen medför mindre kväveläckage än andra grödor. På denna vall får heller inte växtskyddsmedel användas. Underlag för att göra bedömningar av effekten på kväveläckaget saknas dock. Genom kompensationsbidraget tillkommer vall på 57 300 hektar utan miljörestriktioner men som generellt medför ett lågt kväveöverskott.

Fånggrödor

Ersättningen till fånggrödor innebär att insatserna till viss del begränsas men framför allt att kväveläckaget minskar. Effekter har angetts i tabell VI.1.

Skyddszoner och våtmarker

Skyddszoner och våtmarker bör också inkluderas, framför allt därför att dessa åtgärder innebär ett minskat kväve- och fosforöverskott. Förbud gäller mot användning av gödselmedel och kemiska bekämpningsmedel. Viss överlappning av begränsningar och förbud finns med befintlig lagstiftning. Trots detta bedöms dessa effekter vara värda att nämnas, bl.a. på grund av att arealerna är relativt betydande. Ersättningarna kan dessutom antas medföra en ökning av antalet skyddszoner och våtmarker. Arealerna av de olika ersättningsformerna visas i tabell VI.1.

Bruna bönor och sockerbetor

Ersättningarna till bruna bönor och sockerbetor innebär också vissa begränsningar av insatserna. Effekterna torde dock vara marginella i sammanhanget, bl.a. på grund av att de anslutna arealerna är små.

Allmänt

Inslag av begränsningar i djurtäthet finns förutom i den ekologiska produktionen även i ersättningen för ett öppet och varierat odlingslandskap (miljövänlig vallodling) liksom i kompensationsbidraget. Däremot finns inte i någon ersättningsform begränsningar av tillförseln av stallgödsel. Dock gäller begränsningar av djurtäthet enligt lag. Stallgödsel ingår också i den rådgivning som sker inom kompetensutvecklingen för att minska växtnäringssläckaget och spridningen av kemiska bekämpningsmedel till sjöar och vattendrag.

Tabell VI.1. Ersättningar för minskad tillförsel av insatsmedel m.m.

Ha	Ansluten areal 2002 (andel av åkerarealen)	Angivet mål	Minskad användning handelsgödsel	Minskad djurtäthet	Minskad användning bekämpningsmedel	Medför lågt kväveöverskott
Ekologisk produktion	414 200 (16 %)	540 000 (år 2005)	Ja, ingen	Ja	Ja, ingen	Ytterligare studier behövs
Betesmarker och slåtterängar	430 200 (78 %)	450 000	Ja, ingen		Ja, ingen	Ytterligare studier behövs
Vall (öppet och varierat odlingslandskap)	610 300 (23 %)	600 000		Ja, inslag	Ja, ingen	Ja, men studier behövs
Fånggrödor	182 000 (7 %)	50 000	Delvis		Delvis	Ja, 1 600–1 800 ton kväve/år
Skyddszoner	5 700 (<1 %)	5 500	Ja, ingen		Ja, ingen	Ja, men studier behövs
Våtmarker och småvatten	3 300 (<1 %)	6 000	Ja, ingen		Ja, ingen	Ja, 745 ton kväve/år

Anmärkning: Andelarna har avrundats till närmaste hela procent. Den anslutna betesmarksarealen har räknats i relation till den totala betesmarksarealen (550 000 hektar). Den totala åkerarealen var 2 675 800 hektar 2002. Den ursprungliga beräkningen för fånggrödor 1999 var 800 ton kväve per år. Denna har reviderats med hänsyn till den stora anslutningen i enlighet med uppgifterna i avsnittet om fånggrödor. Den ursprungliga beräkningen för våtmarker och småvatten 1999 var 1 200 ton kväve per år. Denna beräkning har reviderats med hänsyn till att anslutningen är lägre än målet.

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Indikator VI.1.B-1.2.

Minskning av jordbruksinsatser per hektar genom överenskommelser (%)

Svar:

Uppgifter saknas för att bedöma effekten av begränsningarna av insatsmedel totalt och per hektar. För åtgärderna fånggrödor och våtmarker finns dock tillförlitliga beräkningar vilka har redovisats i tabell VI.1. Omräknat per hektar blir minskningarna drygt 9 kilo kväve per hektar för fånggrödor och 100 kilo kväve per hektar för våtmarker. Växtnäringsförluster i form av fosfor utreds för närvarande av Naturvårdsverket i ett regeringsuppdrag som skall rapporteras under våren 2004.

Medelutlakning

Sveriges lantbruksuniversitet har på uppdrag av Naturvårdsverket tagit fram uppgifter om medelutlakningen av kväve och fosfor till vatten för ett antal typområden för jordbruksmark. I rapporterna anges avrinning, halter och transporter i förhållande till t.ex. klimatet. Temperatur under året och nederbördens storlek har stor betydelse för variationen i utlakning av framför allt kväve. För att få en uppfattning om hur mycket åkermarken bidrar till den totala belastningen görs därefter en skattning. För perioden 2000/2001 var det genomsnittliga kväve- och fosforläckaget 28 respektive ett kilo per hektar och år. Detta jämfördes med långtidsgenomsnittet för kväve och fosfor på 23 respektive 0,5 kilo per hektar och år. För de flesta områden bidrar enligt dessa beräkningar läckaget från åkermarken med cirka 90 procent av den totala kvävebelastningen. För fosfor är andelen något mindre.

Åtgärdsprogram m.m.

Jordbruksverket har tagit fram förslag till åtgärdsprogram för reduktion av växtnäringsförluster från jordbruket (2000). Senare har en återkoppling till detta program gjorts i Jordbruksverkets förslag till bestämmelser för att minska nitratutlakningen från jordbruket (2003), där verket har angett ett antal åtgärder med syfte att bidra till att uppnå miljökvalitetsmålet *Ingen övergödning*. Dessa åtgärder omfattar:

- Rådgivning/restriktioner för att minska stallgödelspridning inom höstsädesådd (-1 340 ton kväve),
- Intensifierad rådgivningssatsning genom Greppa Näringen (-1 900 ton kväve),
- Möjlighet att utöka trädad areal till 100 procent i vissa fall i de kustnära områdena i Halland, Skåne och Blekinge (-500 ton kväve),
- Odling med fånggrödor och vårbearbetning (-870 ton kväve),
- Anläggning av våtmarker (-2 100 ton kväve).

Sammantaget beräknas åtgärderna minska utlakningen med 7 460 ton kväve per år. Anslutningen till miljöersättningen för fånggrödor har dock varit över förväntan och den nuvarande effekten bedöms enligt avsnittet om minskat kväveläckage uppgå till mellan 1600 och 1800 ton kväve per år baserat på den höga anslutningen, varför den totala utlakningsminskningen bedöms bli något högre än vad som angivits ovan.

Utredningen om skatt på handelsgödsel och bekämpningsmedel har också gjort beräkningar om effekter på utlakningen och kommit fram till att skatten på gödselkväve haft en förhållandevis liten påverkan på användningen inom lantbruket. Skattens utlakningsbegränsande effekt uppskattades emellertid till cirka 1 500 ton kväve per år. Dessutom fastslogs att skatten har ökat lantbrukarnas medvetenhet om kvävegödslens negativa påverkan på miljön.

I en regeringsskrivelse till riksdagen har åtgärderna fånggrödor och vårbearbetning, våtmarker och en minskad spridning av flytgödsel under hösten bedömts reducera kväveutlakningen med 2 500–3 000 ton kväve per år. I skrivelsen nämns också att stödet för upprättande av växtodlingsplaner genom återföring av skatt på handelsgödsel liksom Greppa näringen bedöms minska kväve- och fosforförlusterna. Beräkningar saknas dock för effekterna av dessa insatser.

Indikator VI.1.B-1.3.

Kvävebalans (kg/ha/år)

Svar:

Uppgifter om kvävebalanser saknas för den mark som omfattas av de olika åtgärderna i Miljö- och landsbygdsprogrammet. Däremot finns beräkningar utförda av Statistiska centralbyrån för landet som helhet liksom beräkningar utförda av Skånemejerier för delar av landet.

Kväve- och fosforbalanserna enligt dessa beräkningar redovisas i tabell VI.2.

Tabell VI.2. Kväve- och fosforbalanser för svenskt jordbruk totalt och för Skånemejeriers leverantörer

Kg/ha/år	1991	1995	1997	1998	1999	2000	2001
Totalt							
Kväveöverskott	60–65	70	70		72		65
Fosforöverskott	6	7	6		6		4
<i>Skånemejeriers leverantörer</i>							
Kväveöverskott			169	149	151	154	151
Fosforöverskott			5	4	5	8	5

Källa: Statistiska Centralbyrån för åren 1991, 1995, 1997 och 1999 och 2001 och Skånemejerier, 2003.

Överskotten som Skånemejerier redovisar bedöms motsvara de för området normala nivåerna. Balanserna visar på en minskning av både kväve- och fosforöverskottet mot slutet av perioden. Detsamma gäller för Statistiska centralbyråns balanser. Stora svängningar förekommer dock under perioden, varför det inte går att dra några säkra slutsatser av utvecklingen under ett eller ett par år.

I materialet från Skånemejerier framgår också att spridningen i överskottet var avsevärt lägre för 2001 än för samtliga år dessförinnan. Detta skulle kunna tyda på att jordbrukarna har blivit mer precisa när det gäller användning och hantering av växtnäring, t.ex. till följd av de intensiva satsningarna genom Greppa näringen. Utredningen finner det angeläget att den här typen av underlag fortsatt tas fram av Jordbruksverket i utvärderingssyfte. Närmast bör växtnäringsbalanserna från Greppa näringen analyseras.

Indikator VI.1.B–2.1.

Areal som omfattas av stödåtgärder för att minska transporten av föroreningar till grundvattnet (genom avrinning, läckage eller erosion) (hektar)

- a) varav andel med särskild marktäckning eller grödor (%)
- b) varav andel med andra avrinningshinder än grödor (fältmarginaler, buskage, konturodling, fältstorlek) (%)

Svar:

- a) Marktäckande fånggrödor och vall minskar kväveläckaget, varvid mängden kväve som når fram till grundvattnet minskar. Fånggrödor (och vårbearbetning) täckte en areal av 182 000 hektar 2002 vilket motsvarade 7 procent av den totala åkermarken. Åtgärden omfattade dock enbart södra Sverige. Miljövänlig vallodling skedde på 610 300 hektar 2002 vilket motsvarade 23 procent av den totala åkerarealen. Därtill kom ytterligare 57 300 hektar vall genom kompensationsbidraget.
- b) Avrinningshinder såsom skydds-zoner och vattenrenande våtmarker fanns på 5 700 hektar respektive 3 300 hektar 2002 vilket i båda fallen var mindre än 1 procent av den totala åkerarealen.

Indikator VI.1.B-3.1.

Koncentration av (den relevanta) föroreningen i vatten som rinner från de områden som omfattas av överenskommelser = proportion av yt- eller grundvatten som ligger över tröskelvärdet för koncentration av den relevanta substansen (mg, µg, etc. per liter).

Svar:

Allomfattande uppgifter om föroreningshalter i vattendrag saknas. Därtill saknas uppgifter för landet som helhet när det gäller halter av bekämpningsmedel i yt- och grundvatten. Nedan redovisas en undersökning som spänner över landets samtliga län och flertalet kommuner.

Studier av bekämpningsmedel i vatten

Sveriges lantbruksuniversitet tog under perioden 1985–2001 fram uppgifter om halter av bekämpningsmedel i vatten. 5 352 prover togs i landets samtliga län och i 197 kommuner. Undersökningarna utfördes av kommuner, länsstyrelser, vattenvårdsförbund, Livsmedelsverket, Sveriges lantbruksuniversitet m.fl. I 39 procent av proverna i grundvatten fann man bekämpningsmedel. De flesta av dessa har dock inte använts inom växtodlingen utan har utgjort totalbekämpningsmedel på gårdsplaner, grusade områden m.m. Motsvarande andel för yt- respektive dricksvatten var 44 och 26 procent. Proverna i ytvatten jämfördes med gränsvärden framtagna i Nederländerna och Norge till skydd för vattenlevande organismer. Gränsvärdena överskreds för flera ämnen vilket innebär att hot föreligger mot vattenmiljön. I december 2003 träder Livsmedelsverkets nya före-

skrifter om dricksvatten i kraft. Reglerna har skärpts och innebär att dricksvatten med halter om 0,1 mikrogram per liter är otjänligt. För vissa medel gäller halter om 0,03 mikrogram per liter. Dessutom finns ett gränsvärde om 0,5 mikrogram per liter för summan av ingående halter av enskilda bekämpningsmedel. Gränserna följer EU:s ramdirektiv för vatten.

Mängden använda bekämpningsmedel har enligt Sveriges lantbruksuniversitet minskat i Sverige sedan mitten av 1980-talet för att de senaste åren öka något igen. Detta blir än mer tydligt om man ser på hektardoserna. Lantbruksuniversitetet menar att ökningen hänger samman med EU-inträdet 1995. Aktuella uppgifter från Kemikalieinspektionen för 2002 tyder dock på en minskning av hektardoserna.

Sveriges lantbruksuniversitet har också sedan 1990 studerat förekomsten av bekämpningsmedel i Vemmenhögsåns avrinningsområde i Skåne. Resultaten redovisas i årsredovisningen för projektet för 2001. Området utgör ett av typområdena för jordbruksmark, som bl.a. studeras i utvärderingssammanhang, och är det enda typområdet som är studerat under så lång tid att utvecklingstrender kan påvisas. Under 2001 samlades 26 vattenprover in. Under detta år låg medeltemperaturerna över långtidsgenomsnittet och försommaren var torr, varför avrinningen blev lägre än normalt.

I proverna fann man 19 olika substanser och ytterligare sex spårämnen. Bentazon, glyfosat, mekoprop, terbutylazin, isoproturon och MCPA var de vanligast förekommande ämnena. För 16 av de påvisade substanserna var halterna högre än 0,1 mikrogram per liter. Medel- respektive maxhalten för ämnena var 1,7 respektive 7,3 mikrogram per liter. Halterna var högre än för 2000 men i nivå med uppmätta halter för 1998 och 1999. Sammanfattningsvis visar resultaten att medelkoncentrationen stadigt har minskat sedan mitten av 1990-talet från cirka 25 mikrogram per liter 1994 till omkring 2 mikrogram per liter 2001. Glyfosat och dess nedbrytningsprodukt AMPA svarar för en viss ökning men den positiva trenden består.

I grundvatten påvisades åtta substanser med halter över bestämningsgränsen, varav 6 i halter över eller lika med 0,1 mikrogram per liter vid minst ett tillfälle.

Försäljningsutvecklingen rörande bekämpningsmedel

Enligt Kemikalieinspektionen var försäljningen av bekämpningsmedel räknat i antal hektardoser år 2002 den lägsta sedan 1998. Jämfört med 2001 var det en nedgång på 6 procent. Försålda doser av insektsmedel ökade med närmare 50 procent medan förändringen för

ogräsmedlen var marginell. Antalet doser av ogräsmedel för totalbekämpning (glyfosat) fortsatte dock att öka. Jämfört med 2001 var ökningen 7 procent. Antalet hektardoser av medel för tillväxtreglering minskade med cirka 10 procent. Den stora procentuella ökningen för insektsmedel förklaras av en ovanligt låg försäljning under 2001 och en större areal oljevaxter under 2002. Räknat som genomsnittligt antal sålda hektardoser under de senaste åren var försäljningen 2002 cirka 3 procent högre.

Handlingsprogram m.m.

Ett förslag till ett nytt handlingsprogram för användning av bekämpningsmedel i jordbruk och trädgårdsnäring för åren fram till 2006 togs fram av Jordbruksverket och Kemikalieinspektionen 2002. Det har senare antagits. Handlingsprogrammet fokuserar på att minska riskerna med användningen på nationell såväl som på gårdsnivå. En annan viktig målsättning i programmet rör förekomsten av bekämpningsmedel i vatten. Målsättningen är att halterna av bekämpningsmedel på sikt skall vara nära noll. Även bekämpningsmedlens egenskaper, förekomst och risker vid konsumtion berörs. I programmet föreslås bl.a. att frågan om en miljöersättning som kan innefatta en minskad eller säkrare användning av bekämpningsmedel i nästa Miljö- och landsbygdsprogram utreds. Utredningen anser att frågan är mycket viktig och har lämnat förslag i denna riktning i anslutning till ersättningen för ekologisk produktion.

I handlingsprogrammet anges också att arealersättningsystemet med träda kan stå i målkonflikt med miljökvalitetsmålet *Giftfri miljö*, eftersom trädan kan behöva behandlas med stora mängder bekämpningsmedel i samband med att den åter tas i bruk. Flera av miljöersättningarna uppges också utgöra målkonflikter. Exempelvis kan insådd av fånggrödor kräva en ökad användning av bekämpningsmedel, eftersom fånggrödor ökar fuktigheten i beståndet och därmed gynnar stråbassjukdomar och skadesvampars sporproduktion. Utredningen finner det viktigt att dessa frågor följs av de myndigheter som utvärderar CAP:s miljöeffekter och har tagit upp detta under ersättningen för fånggrödor.

Utredningen om skatt på handelsgödsel och bekämpningsmedel fann att skatten på bekämpningsmedel har bidragit till att dämpa användningen av dessa medel, om än i mindre omfattning. Utredningen ansåg att en differentiering av skatten efter miljöpåverkan behövs och föreslog att Kemikalieinspektionen ges i uppdrag att utreda en sådan.

Tidigare har Statistiska centralbyrån på uppdrag av Kemikalieinspektionen genomfört en bekämpningsmedelsundersökning liknande den som görs för användning av gödselmedel. Den senaste undersökningen är från 1998. Utredningen anser det vara en brist att ingen motsvarande undersökning har genomförts sedan dess och finner det angeläget att så sker regelbundet, inte minst med tanke på utvärderingar av CAP.

Indikator VI.1.B-4.1.

Beskriv de indirekta effekter inom eller utanför jordbruksföretagen som har att göra med jordbruksmark som omfattas av överenskommelser

Svar:

Det skulle föra för långt att här försöka kvantifiera indirekta effekter av skyddet av vatten, i synnerhet som de direkta effekterna inte är kvantifierade. Emellertid går det att fastställa att ett bättre skydd av vatten indirekt medför bättre dricksvatten, rikare biologisk mångfald i vattenmiljöerna och bättre förutsättningar för rekreation.

Svar på Fråga VI.1.B.:

Ersättningarna genom Miljö- och landsbygdsprogrammet har sannolikt haft effekt när det gäller att förbättra kvaliteten i yt- och grundvatten. Detta baseras på att flera åtgärder medför ingen eller begränsad användning av insatsmedel. Andra satsningar genom programmet, t.ex. Greppa näringen och kompetensutvecklingen allmänt, torde också ha haft positiva effekter när det gäller hantering av växtnäring och bekämpningsmedel. Ett bättre underbyggt underlag behövs för att kunna dra säkra slutsatser om växtnäringsförluster i form av kväve i relation till programmet. Positiva tendenser finns dock, bl.a. i form av större effekter än beräknat när det gäller miljöersättningen till fångroddor och minskade risker vid hanteringen av gödsel. När det gäller bekämpningsmedel tyder uppgifterna på en viss minskning både i fråga om försäljningsstatistik och uppmätta halter i vattendrag och grundvatten.

Fråga VI.1.C. Hur har naturtillgångar skyddats eller främjats i fråga om de effekter åtgärderna för miljövänligt jordbruk haft på vattentillgången?

Vattentillgången är generellt sett inte ett problem i Sverige annat än lokalt och sporadiskt. Därför saknas åtgärder i Miljö- och landsbygdsprogrammet med denna inriktning, varför frågan inte är relevant för Sverige och inte kommer att besvaras.

Fråga VI.2.A. Hur har den biologiska mångfalden (artmångfald) bevarats eller främjats genom åtgärder för miljövänligt jordbruk genom skydd av växt- och djurliv på jordbruksmark?

Indikator VI.2.A-1.1.

Areal som omfattas av åtgärder för minskning av produktionsmedel (hektar)

- a) varav andel med minskad tillförsel av växtskyddsmedel per hektar (%),
- b) varav andel med minskad tillförsel av gödselmedel per hektar (%),
- c) varav andel där man undviker vissa produktionsmedel under kritiska perioder under året (%).

Svar:

Indikatorn har besvarats under VI.1.B-1.1., eftersom huvudsyftet med insatsbegränsningar i det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är att minska jordbrukets belastning på omgivande vattendrag. Först i andra hand kommer att främja den biologiska mångfalden.

Indikator VI.2.A-1.2.

Minskning av produktionsmedel i jordbruket per hektar på grund av överenskommelser (%).

Svar:

Indikatorn har besvarats under VI.1.B-1.2. som har förklarats under VI.2.A-1.1.

Indikator VI.2.A-1.3.

Bevis på positiva samband mellan artmångfald och stödåtgärder för minskning av produktionsmedel på det område som omfattas (beskrivning och, där så är möjligt, uppskattningar av artrikedomen).

Svar:

Flera studier pekar på att den biologiska mångfalden gynnas i den ekologiska produktionen, framför allt på grund av att kemiska bekämpningsmedel inte används. Sålunda förekom fåglar, insekter, spindlar m.m. i högre grad på ekologiska skiften än på konventionella. Förekomsten av lärkor var högre inom den ekologiska produktionen. Fjärilar var mer vanligt förekommande i besprutningsfria kantzoner. Det finns säkerligen flera förklaringar till den högre artförekomsten än som redovisats här, bl.a. växtföljden och skiftenas form. Oavsett detta bedömer utredningen att frånvaro av kemiska bekämpningsmedel bidrar till ökad biologisk mångfald.

Indikator VI.2.A–2.1.

Areal med gynnsamt odlingsmönster (typ av gröda [inklusive tillhörande boskap], kombinationer av gröda och storlek på enhetliga fält) som bibehållits eller återinförts på grund av stödåtgärder (hektar).

Svar:

Indikatorn besvaras tillsammans med indikator VI.2.A–2.2.

Indikator VI.2.A–2.2.

Areal med gynnsam växtlighet eller rester av gröda under kritiska perioder tack vare stödåtgärder (hektar).

Svar:

Indikatorerna VI.2.A–2.1. och VI.2.A–2.2 har bedömts avse betesmarker och slätterängar liksom landskapselement och småbiotoper. Betesmarker och slätterängar är särskilt gynnsamma för artrikedomen beroende på utformning och hävd. Landskapselement och småbiotoper bildar mindre områden vilka är gynnsamma för den biologiska mångfalden, t.ex. fågellivet. Tabell VI.3 visar arealen betesmarker och slätterängar 2002 och hur denna har förändrats från 2001.

Tabell VI.3. Betesmarker och slätterängar med ersättning 2002

Ha	Betesmark	Varav med tilläggsersättning	Slätteräng	Varav med tilläggsersättning	Skogsbete	Fäbodbete	Alvarbete	Landskapselement och småbiotoper
Ansluten areal 2002	369 700	145 100	6 000	4 200	9 300	13 800	27 200	766 700
Andel av betesmarker m.m. totalt	67 %	26 %	1 %	<1 %	2 %	3 %	5 %	29 % av jordbruksarealen
Förändring 2001–2002	+9 %	+6 %	+13 %	Uppgift saknas	+7 %	+12 %	+9 %	+4 %
Målnivå	450 000	Ej angivet	+5 000 ha 1999–2010	Ej angivet	Ingår i betesmark	Ingår i betesmark	Ingår i betesmark	25–30 % av jordbruksarealen

Anmärkning: Totala arealen betesmarker och slätterängar har satts till 550 000 hektar enligt Jordbruksverkets uppskattning.

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Som tabell VI.3 visar har arealen betesmark, specialbeten (skogs-, fäbod- och alvarbeten) och slätteräng som hävdas ökat under programperioden. Slätterängarna har ökat med cirka 13 procent men från en mycket liten areal. Ytterligare åtgärder behövs därför för att slå vakt om dessa. Därtill kan ytterligare åtgärder behövas för att säkerställa att de mest värdefulla övriga markerna bevaras. Den landsomfattande Ängs- och betesmarksinventeringen, som skall vara färdig 2004, kommer att utgöra ett bra underlag för att bedöma var ytterligare åtgärder behöver sättas in. Utredningen har föreslagit ett antal åtgärder under ersättningsformen betesmarker och slätterängar för att öka den hävdade arealen och för att säkerställa att hävden utförs på bästa sätt.

Arealen med landskapselement och småbiotoper som hävdas har ökat. Därtill behövs dock åtgärder för att säkerställa att dessa objekt bevaras även i landets norra delar liksom att särskilt värdefulla objekt bevaras. Utredningen har lämnat ett antal förslag som bedöms främja en sådan utveckling.

Vid sidan av betesmarker och slätterängar har även vallen en växtlighet som gynnar den biologiska mångfalden, bl.a. ett stort inslag av klöver som exempelvis gynnar tillgången på humlor. Det huvudsakliga syftet med den miljövänliga vallodlingen och den ekologiska produktionen inom Miljö- och landsbygdsprogrammet är

dock att bevara landskapet öppet och minska belastningen från jordbruket, varför dessa åtgärder har inkluderats under andra indikatorer än denna. Arealerna ekologisk produktion och vall har redovisats i tabell VI.3.

Fånggrödor (och vårbearbetning) liksom skyddszoner gynnar förvisso också djurlivet så tillvida att marken är täckt under kritiska perioder respektive att begränsningar för bekämpningsmedel råder, men dessa effekter bedöms vara marginella i sammanhanget. Huvudsyftet med fånggrödor och skyddszoner är att minska läckaget av växtnäringsämnen till vattendrag.

Indikator VI.2.A–2.3.

Bevis (per nyckeltyp av jordbruksmark) på positiva samband mellan odlingsmönster eller marktäckning på den mark som omfattas av överenskommelser och effekter på artmångfalden (beskrivning, och, där så är möjligt, uppskattning av antalet fågelbon, däggdjursbon osv. eller artrikedom [eller observationsfrekvens]).

Svar:

Se indikator VI.2.A–1.3. avseende ekologisk produktion. När det gäller betesmarker, slätterängar liksom landskapselement och småbiotoper har Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet i projektet om CAP:s miljöeffekter för 2001 angett att betesmarkerna och slätterängarna som hävdades med *miljöersättning* ur biologisk synvinkel hade utvecklats bättre än motsvarande marker utan ersättning.

Artdatabanken vid Sveriges lantbruksuniversitet har emellertid framfört, bl.a. vid underhandskontakter med utredningen, att ersättningsformerna genom programmet inte alltid medför en bättre hävd. Som exempel på detta kan redovisas de studier som Artdatabanken har utfört i Uppsala län genom vilka det konstaterades att *restaurering* av betesmarker haft en negativ inverkan på fjärilar, skalbaggar och kärlväxter på grund av en för hård röjning och ett för intensivt betetryck. Utredningen anser att denna fråga måste uppmärksammas och har lämnat ett antal förslag i anslutning till ersättningsformen.

Det är inte möjligt att lämna uppgift om antal fågelbon eller dylikt utifrån tillgängliga data. Detta skulle kräva en särskild studie under flera år. Därtill är det svårt att särskilja effekter av Miljö- och landsbygdsprogrammet från andra faktorer bakom t.ex. förändring av flora och fauna. En fördjupad studie vore emellertid önskvärd efter

programperioden för att utröna om ersättningsformerna är utformade på bästa sätt för att bevara den biologiska mångfalden.

Indikator VI.2.A–3.1.

Jordbruksareal som omfattas av överenskommelser med särskild inriktning på vissa arter eller grupper av arter (hektar och artspecifiering)

- a) varav andel med vanligt förekommande arter (%),
- b) varav andel med särskilda arter (%),
- c) varav andel med minskande arter (%),
- d) varav andel med arter med stabil eller ökande förekomst (%),
- e) varav andel med jordlevande organismer (%),
- f) varav andel med arter som förekommer på internationella förteckningar över hotade arter (%).

Svar:

Det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är inte inriktat på att bevara särskilda vilt förekommande arter. Däremot bidrar flera av åtgärderna såsom bevarande av betesmarker och slätterängar samt landskapselement och småbiotoper till att generellt främja artrikedomen. Ersättningen till våtmarker och småvatten bidrar också till en ökad biologisk mångfald liksom ekologisk produktion, miljövänlig vall och skyddszoner. Arealerna har redovisats i tabellerna VI.1 och VI.3.

Inom ramen för kompetensutvecklingen ges stöd för demonstrationsodling av hotade åkerogräs. Utan dessa medel hade troligtvis inte sådana odlingar kommit till stånd, åtminstone inte i nuvarande omfattning. Arbetet med dessa odlingar har lett till att flera rödlistade arter har kunnat flyttas till en lägre hotnivå.

Frågan om bevarandet av vilda arter är viktig, inte minst med anledning av att en stor andel av de rödlistade arterna finns i odlingslandskapet. Utredningen anser att bevarandet av arter bör få större fokus i programmet och har föreslagit ett antal förändringar och studier i detta syfte.

Indikator VI.2.A–3.2.

Beskriv trender i fråga om populationer av målarter inom den jordbruksmark som åtgärderna inriktas på (jfr indikator 3.1) (med uppskattning av populationens storlek där så är möjligt) *eller* andra bevis för positiva samband mellan stödåtgärderna och målarternas förekomst.

Svar:

Som tidigare påpekats är inte Miljö- och landsbygdsprogrammet inriktat på att bevara enskilda vilda arter. Däremot utgör flera av de hotade arterna ett naturligt inslag i odlingslandskapet varför programmets inriktning på att generellt främja en artrikedom till stora delar berör dessa hotade arter. En studie över utvecklingen av hotade arter har inte varit möjlig att genomföra inom ramen för denna utvärdering, eftersom en sådan studie blir omfattande och behöver företas under flera år. En sådan fördjupad studie skulle dock som nämnts vara önskvärd efter programmet för att säkerställa att ersättningsformerna utformas på bästa sätt för att främja den biologiska mångfalden.

Så långt det är möjligt har denna indikator besvarats under VI.2.A-1.3 och VI.2.A-2.3. Det är dock inte möjligt att fullständigt besvara indikatorn utifrån tillgängliga data. Detta beror bland annat på att de studier som har utförts snarare visar ett tvärsnitt än trender.

Svar på Fråga VI.2.A:

Miljö- och landsbygdsprogrammet har sannolikt bidragit till att den biologiska mångfalden främjats, bl.a. genom en ökande andel hävdade betesmarker och slätterängar, ökande andel skötta landskapselement och småbiotoper, fler anlagda och skötta våtmarker liksom en ökande andel ekologisk produktion. Även den omfattande miljövänliga vallodlingen bedöms generellt ha en positiv effekt för den biologiska mångfalden. Fördjupade studier behövs dock avseende ersättningsformernas effektivitet med koppling till i odlingslandskapet förekommande arter.

Fråga VI.2.B. Hur har den biologiska mångfalden bevarats eller utökats genom åtgärder för miljövänligt jordbruk genom bevarande av livsmiljöer med högt naturvärde på jordbruksmark, skydd eller utökning av miljöinfrastrukturer eller skydd av livsmiljöer i våtmark eller vatten i anslutning till jordbruksmark (livsmiljömångfald)?

Indikator VI.2.B-1.1.

Livsmiljöer med högt naturvärde på brukad mark som har bevarats genom stödåtgärder (antal lokaler och överenskommelser, sammanlagt antal, genomsnittlig storlek)

a) varav andel som beror på särskilda brukningsmetoder eller traditionella jordbrukssystem (%),

- b) varav andel som beror på att igenväxning (sly osv.) eller nedläggning förhindrats (%),
- c) varav andel som ligger inom Natura 2000-områden (%),
- d) varav livsmiljöer som är särskilt gynnsamma för särskilda arter eller grupper av arter (%),
- e) varav andel som klassas som sällsynta livsmiljöer på relevant geografisk nivå (%).

Svar:

Bland livsmiljöerna med högt naturvärde återfinns betesmarker med tilläggsersättning, samtliga slätterängar, skogsbeten, fåbodbeten och alvarbeten. Däribland inryms betesmarker i Norrland liksom ljung-hedar. Uppgifter om avgränsning och förekomst av dessa saknas emellertid. Viktiga är också landskapselement och småbiotoper liksom våtmarker och småvatten. Som särskilt sällsynta miljöer kan nämnas våtmarker i betesmarker och slätterängar, strandängar m.m. Sällsynta brukningsmetoder är t.ex. våtmarksslätter och hässjning.

- a) Betesmarker och slätterängar med tilläggsersättning liksom skogs-, fåbod- och alvarbeten utgör alla traditionella jordbrukssystem. Arealen framgår av tabell VI.3.
- b) Igenväxning har i princip förhindrats på samtliga ovanstående arealer eftersom detta är ett krav för att få ersättning. Det går inte att få fram uppgifter om hur stor andel som har förhindrats från nedläggning. Däremot kan det fastställas att den hävdade betesmarksarealen totalt sett ökar vilket med all säkerhet inte skulle vara fallet utan nuvarande ersättningar.
- c) Betesmarker med ersättning (grund och tillägg) finns enligt preliminära uppgifter på 41 500 hektar Natura 2000-områden (pSCI).
- d) Vissa landskapselement och småbiotoper är särskilt gynnsamma för vissa arter, t.ex. fåglar som gynnas av buskvegetation. Det går dock inte att särskilja den aktuella arealen avseende sådana landskapselement och småbiotoper. Totalt vårdas landskapselement och småbiotoper på 29 procent av landets åkerareal.

Våtmarker och småvatten är också särskilt gynnsamma för bl.a. många fågelarter. Arealen framgår av tabell VI.1.

Betesmarkerna är generellt sett särskilt gynnsamma för en rad arter. Detsamma gäller för slätterängarna, i synnerhet om slättern kombineras med efterbete. Arealerna har redovisats i tabell VI.3.

Miljövänlig vallodling, ekologisk produktion och skydds-zoner är som nämnts också gynnsamma för den biologiska mångfalden. Samtliga dessa arealer har redovisats under andra indikatorer än denna, eftersom det huvudsakliga syftet med ersättningen är något annat än den biologiska mångfalden. De har alla ökat under programperioden vilket antas hänga samman med ersättningarna i programmet.

- e) Skogsbeten, fåbodbeten och alvarbeten bör räknas som särskilt gynnsamma livsmiljöer på relevant geografisk nivå. Detsamma gäller för betesmarker i Norrland och Ljunghedar. Skogs- och fåbodbeten förekommer framför allt i Norrland och skogs- och mellanbygderna. Alvarbeten finns på Öland, Gotland och i viss mån i Västergötland. Ljunghedar finns endast i mindre reservat i västra Sverige. För dessa saknas uppgifter om areal. Arealerna i övrigt har redovisats i tabell VI.3. Därtill kommer vissa våtmarker i betesmarker och slätterängar liksom strandängar. Här saknas dock arealuppgifter.

Indikator VI.2.B–2.1.

Stödmottagande ekologiska infrastrukturer med livsmiljöer eller odlingsfria delar av jordbruksmark (hektar och/eller kilometer och/eller antal orter eller överenskommelser)

- a) varav andel linjära strukturer (häckar murar osv.) (%), kilometer),
- b) varav andel odlingsfri mark (dvs. ekologiska markuttag, andra odlingsfria områden) eller delvis obrukad mark (åkerkanter som inte ogräsbehandlas eller gödslas) (%),
- c) varav andel isolerade områden (träddungar osv.) (antal),
- d) varav andel som utökar befintliga livsmiljöer med högt naturvärde genom att minska fragmenteringen (%).

Svar:

Landskapselement och småbiotoper sköttes år 2002 på en areal av 766 700 hektar. Som andel av åkermarken är detta 29 procent. Målet är angivet till 25–30 procent. Tabell VI.4 visar omfattningen per objekttyp av landskapselement eller småbiotop vilket besvarar delindikatorerna.

Tabell VI.4 Omfattning av de olika landskapselementen och småbiotoperna

Objekttyp	Omfattning
Öppna diken	32 206 140 (m)
Åkerrenar	2 562 190 (m)
Jord- och gropvallar	652 480 (m)
Brukning svägar	12 504 870 (m)
Stenmurar	16 782 270 (m)
Gärdesgårdar	220 350 (m)
Läplanteringar	119 230 (m)
Träd- och buskrader	490 130 (m)
Fågator	236 880 (m)
Odlingsrösen	175 920 (st)
Fornlämningar	2 710 (st)
Byggnadsgrunder	4 770 (st)
Brunnar	6 450 (st)
Alléträd	151 420 (st)
Solitärträd	3 800 (st)
Hamlade pilar	19 870 (st)
Hamlade träd	12 820 (st)
Småvatten	5 270 (st)
Åkerholmar	40 500 (st)
Överlopsbyggnader	9 640 (st)
Liten svårbrukad åker	15 480 (st)
Hässja	1 000 (ha)

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Delindikator d) går inte att besvara utifrån tillgängliga data. Det kan dock konstateras att åkerholmar, öppna diken m.m. ökar i anslutning vilket kan antas innebära en ökning eller åtminstone en förstärkning av befintliga livsmiljöer.

Indikator VI.2.–3.1.

Areal som omfattas av stödmottagande jordbrukssystem eller jordbruksmetoder som minskar eller förhindrar läckage eller avrinning av jordbrukstillatser eller sedimentering i värdefulla livsmiljöer i våtmark eller i vatten (hektar)

- a) varav andel där tekniker för tillsatsminskning används (%),
- b) varav andel där avrinning och/eller sedimentering hindrats (%),
- c) varav andel där läckage minskats (%).

Svar:

Indikatorn besvaras tillsammans med indikator VI.2.B-3.2.

Indikator VI.2.B-3.2.

Livsmiljöer i våtmarker eller i vatten i anslutning till jordbruksmark, vilka skyddats tack vare stödåtgärder (hektar)

- a) varav andel som skyddats mot övergödning och/eller sedimentering (%),
- b) varav andel som skyddats mot toxiska substanser (%),
- c) varav andel som ligger inom Natura 2000-områden,
- d) varav andel livsmiljöer som är särskilt gynnsamma för särskilda arter eller grupper av arter (%),
- e) varav andel som klassas som sällsynta livsmiljöer på relevant geografisk nivå (%).

Svar:

- a) och b) Våtmarker sköttes på en areal av 3 300 hektar 2002. Målet är 6 000 hektar under programperioden. I det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är syftet med våtmarkerna framför allt att förhindra läckage av växtnäringssämnen och toxiska substanser till sjöar och vattendrag. Delindikatorerna a) och b) har därför tolkats som att de motsvarar detta syfte.
- c) Uppgifter saknas men bedöms bli tillgängliga inom kort.
- d) Våtmarker är generellt sett gynnsamma för en rad arter. Arealen har angetts i delindikator a) och b). När det gäller effekter av våtmarkerna på den biologiska mångfalden så tyder preliminära uppgifter från Våtmarkscentrum på att de anlagda våtmarkerna inte hyser ett stort antal arter. Som möjliga orsaker anges att våtmarkerna är nyanlagda eller att de saknar vissa kvalitetskriterier viktiga för den biologiska mångfalden.
- e) Våtmarker i betesmarker och slåtterängar liksom våtmarksslätter utgör sällsynta livsmiljöer på relevant geografisk nivå. Det går inte att utifrån tillgängliga data avgöra hur stor andel våtmarker som finns i betesmarker. Våtmarkerna med ersättning finns samtliga i de jordbruksintensiva områdena med en lägre andel betesmarker.

Svar på Fråga VI.2.B.:

Ersättningarna genom Miljö- och landsbygdsprogrammet har sannolikt bidragit till att gynnsamma livsmiljöer främjas och bevaras. Anslutningen till de aktuella ersättningsformerna har ökat under programperioden. Ytterligare studier behövs dock, bl.a. för att säkerställa ersättningarnas effektivitet och för att identifiera områdenas geografiska läge. Utifrån detta skulle en klassning av de olika miljöerna vara möjlig.

Fråga VI.2.C. Hur har den biologiska mångfalden (genetisk mångfald) bevarats eller utökats tack vare åtgärder för miljövänligt jordbruk genom bevarande av hotade djurraser eller växtsorter?*Indikator VI.2.C-1.1.*

Djur/växter som avlats/odlats enligt överenskommelser (antal individer eller hektar per ras/sort)

- a) varav raser/sorter som förekommer i EU-förteckningar eller internationella förteckningar: FAO:s World Watch List; Internationella åtagandet om växtgenetiska resurser för livsmedel och jordbruk,
- b) varav raser/sorter som bevarats inom det jordbrukssystem de av tradition är en del av (%).

Svar:

Som tabell VI.5 visar har flera av de utrotningshotade husdjursraserna ökat i antal under programperioden. För en betydande andel av raserna är dock situationen fortfarande oroande och ytterligare åtgärder behövs.

- a) Raser som markerats med X i tabellen är förtecknade på FAO:s lista över utrotningshotade husdjursraser. Enligt uppgifter från Jordbruksverket skall dock denna lista uppdateras och innefatta samtliga utrotningshotade husdjursraser med stöd enligt programmet.
- b) Samtliga raser med ersättning genom Miljö- och landsbygdsprogrammet utgör traditionella husdjursraser. Därtill finns ytterligare några raser vilka inte ingår i ersättningssystemet.

Tabell VI.5. Antal anslutna djur inom ersättningen till utrotningshotade husdjursraser 1999 och 2002

Djurras	1999	2002	Förändring antal djur 1999–2002	Varav på FAO-lista
<i>Nötkreatur</i>				
Fjällko	2 092	2 605	+513	
Rödkulla	518	981	+463	X
Bohuskulla	10	14	+4	X
Ringamålako	47	69	+22	X
Väneko	76	104	+28	X
<i>Får</i>				
Dala pälsfår	93	50	-43	X
Gutefår	3 067	2 904	-163	
Finullsfår	1 518	2 065	+547	
Roslagsfår	82	186	+104	X
Ryafår	1 293	1 057	-236	X
Skogsfår	306	654	+348	X
<i>Getter</i>				
Göingeget	18	9	-9	X
Jämtget	55	23	-32	
Lantrasget	1 564	1 379	-185	
<i>Svin</i>				
Linderödssvin	132	213	+81	X

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Svar på Fråga VI.2.C:

Ersättningen till utrotningshotade husdjursraser har bidragit till att öka antalet djur av dessa raser. Fortfarande är dock situationen oroande för ett flertal raser varför ytterligare åtgärder behövs. Utredningen har föreslagit ett antal förenklingar av reglerna för ersättning så att de bättre skall spegla den aktuella situationen och därmed bidra till att bestånden av hotade djur ökar.

Fråga VI.3. Hur har landskapsbilden bevarats eller främjats genom åtgärder för miljövänligt jordbruk?

Indikator VI.-1.1.

Jordbruksmark som omfattas av överenskommelser som bidrar till samstämmighet med områdets naturbetingade och biofysiska kännetecken (antal platser och hektar)

- a) varav andel genom jordbruksmönster som påverkats av stödåtgärderna (ange vid behov typ av landskap, som betesmark, osv.) (%),
- b) varav andel genom miljöbetingelser som växt- och djurliv eller livsmiljöer som är en direkt eller indirekt följd av stödåtgärder (%),
- c) varav andel genom bevarande av landskapstyper som reliefer eller konturer (%),
- d) varav andel genom bevarande av vattennivåer och av vattensamlingars utseende genom stödåtgärder (uppdämning, bevattningsbegränsningar osv.) (%).

Svar:

Indikatorn besvaras tillsammans med indikatorerna VI.3–2.1. och VI.3–3.1.

Indikator VI.3–2.1.

Jordbruksmark som omfattas av överenskommelser som bidrar till den perceptiva/kognitiva, i synnerhet visuella, differentieringen (homogenitet/mångfald) av landskapet (antal orter och hektar/kilometer)

- a) varav andel genom visuell mångfald till följd av jordbruks- och odlingsmönster som påverkats av stödåtgärderna (omfattning, landskapsplanering inklusive växthöjder, färger) (%),
- b) varav andel genom miljöbetingelser som växt- och djurliv eller livsmiljöer som är en direkt följd av stödåtgärder (%),
- c) varav andel genom människopåverkande objekt (häckar, diken, spår) och som införts eller bevarats genom stödåtgärder, eller genom möjligheten att se landskapsdifferentieringen (homogenitet/ mångfald) tack vare stöd till växtlighetsskötsel (%).

Svar:

Indikatorn besvaras tillsammans med indikatorerna VI.3–3.1.

Indikator VI.3–3.1.

Jordbruksmark som omfattas av överenskommelser som bidrar till att bevara/främja kulturella och historiska kännetecken för området (antal orter/objekt och hektar/kilometer)

- a) varav andel genom förekomst av traditionella grödor eller traditionella husdjursarter som påverkas av stödåtgärderna (%),

- b) varav andel genom människopåverkande linjära objekt (häckar, diken, spår) som återinförts eller bevarats genom stödåtgärder (%),
- c) varav andel genom människopåverkande enstaka objekt som återinförts eller bevarats genom stödåtgärder (t.ex. förekomst av trädgångar eller möjligheter att se kulturarv tack vare växtlighets-skötsel osv.) (%),
- d) varav andel genom möjligheter att prova traditionella jordbruksaktiviteter (vallning, transhumance, slåtter osv.) som återinförts eller bevarats genom stödåtgärder (%).

Svar:

Indikatorerna VI.3–1.1, VI.3–2.1 och VI.3–3.1 avser jordbruksmark såsom betesmarker, slåtterängar samt våtmarker med därtill knuten traditionell skötsel. Därtill avses det öppna odlingslandskapet i sig samt av människan planerade landskap, skapade landskapselement och småbiotoper liksom traditionella husdjursraser.

Indikator VI.3–1.1. avser anslutna jordbruksmarkers samstämmighet med områdets naturliga kännetecken. Här avses (naturliga) betesmarker och slåtterängar, naturliga avgränsningar i landskapet (mosaik) liksom vattensamlingar. I viss mån avses också inslaget av ett traditionellt öppet odlingslandskap. De aktuella arealerna har redovisats under andra indikatorer. Det kan konstateras att arealerna av dessa marktyper har ökat under programperioden vilket är ett tecken på att ersättningarna genom programmet har haft effekt. Fortfarande inger nedläggningarna av jordbruk och jordbruksmark i framför allt Norrland oro, även om denna nedläggning har bromsats något under perioden. För att bevara dessa marker öppna behövs ytterligare åtgärder.

Exempel på förekommande mosaiklandskap är Öland vilket beskrivs i utvärderingens övergripande kapitel. Andra exempel är fäbod- och skogsbeten, där flera naturliga avgränsningar finns. Uppgifter finns om de totala arealerna av olika slags betesmarker. Dock saknas uppgifter om landskapet och dess utformning. Detta innebär att det inte med säkerhet går att fastställa om det är de mest värdefulla markerna som bevaras i ersättningssystemen. Eftersom en hög andel av betesmarkerna har tilläggsersättning är dock förutsättningarna goda för att värdefulla marker av denna viktiga kategori skall bevaras. I avsnittet om betesmarker och slåtterängar har angetts att programmet i högre grad än nu behöver genomsyras av ett landskapsperspektiv.

VI.3–2.1 avser området (visuella) differentiering, framför allt skapat av människan. Här avses det öppna och varierade landskapet liksom inslaget av landskapselement, småbiotoper samt våtmarker och småvatten. Inslaget av landskapselement och småbiotoper har ökat under programperioden. Ett tydliggörande av sådana inslag har också gjorts vilket man direkt kan se om man färdas i landskapet. Den ökande turistnäringen, bl.a. när det gäller att bo på lantgård, vittnar också om det öppna och differentierade landskapets betydelse. I en forskningsrapport framhålls att differentieringen ökar i det ekologiska jordbruket genom fler dofter, färger m.m. Även denna areal har ökat under programperioden. Fortfarande är dock nedläggningen i Norrland oroande – som nämnts – varför ytterligare satsningar behöver göras för att bevara variationen i landskapet där.

VI.3–3.1. avser inslaget av traditionella jordbruksmetoder, grödor, husdjur etc. och omfattar bruna bönor, husdjursraser, stengärdesgårdar, träddungar, hässjor, fågator m.m. liksom lieslätter och fåbod-bete. Ersättningarna genom programmet har tydliggjort även dessa inslag, men kritik har framförts, bl.a. att ersättningsnivåerna är för låga och kvalificeringsnivåerna för höga, för att bevara dessa inslag. Utredningen har lämnat ett antal förslag vilka syftar till att öka ersättningsnivån och anslutningen.

Indikator VI.3–4.1.

Beskriv på vilka sätt samhällsvinster uppstått och värden ökat på grund av att landskapsstrukturer och funktioner i jordbrukslandskapet skyddats eller förbättrats.

Svar:

Det omedelbara svaret på denna indikator är att värdena för rekreation har ökat genom ett vackrare och mer tillgängligt landskap. Därtill har säkerligen välbefinnandet hos de enskilda lantbrukarna ökat i synnerhet som deras insatser nu alltmer börjar uppmärksammas. Den biologiska mångfaldens förutsättningar har med all säkerhet förbättrats även om flera studier behövs för att säkerställa ersättningsformernas effektivitet. Ett mer varierat landskap har också betydelse när det gäller ett minskat kväveläckage liksom ett mindre behov av bekämpningsmedel.

Referenser

- Ahnström, Johan, *Ekologiskt lantbruk och biologisk mångfald – en litteraturgenomgång*, Centrum för uthålligt lantbruk, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2002.
- Carlsson, Carina; Kyllmar, Katarina; Ulén, Barbro och Johnsson, Holger, *Typområden på jordbruksmark, Avrinning och växtnäring förluster för det agrohydrologiska året 2000/2001*, Ekohydrologi 66, Avdelningen för vattenvårdslära, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2002.
- Djurmiljöenhetens meddelande nr 1/2003 om biologisk mångfald – husdjur, Jordbruksverket, 2003-06-12.
- Förslag till bestämmelser för att minska nitratutlakningen från jordbruket*, Enligt nitratdirektivet (direktiv 91/676/EEG) m.m., Jordbruksverkets rapport 2003:5.
- Förslag till handlingsprogram för användningen av bekämpningsmedel i jordbruket och trädgårdsnäringen till år 2006*, Rapport från Jordbruksverket och Kemikalieinspektionen, Jordbruksverkets rapport 2002:7.
- Försålda kvantiteter av bekämpningsmedel 2002*, Kemikalieinspektionen 2003.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av miljöersättningarna, april 2003, kontaktperson Per Persson.
- Kreuger, Jenny, *Övervakning av bekämpningsmedel i vatten från ett avrinningsområde i Skåne*, Årsredovisning för Vemmenhögsprojektet 2001, Ekohydrologi 69, Avdelningen för vattenvårdslära, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2002.
- Kväve- och fosforbalanser för svensk åkermark 1991 och jordbrukssektor 1985, 1991 och 1994*, Statistiska centralbyråns meddelanden Na 40 SM 9501.
- Kväve- och fosforbalanser för svensk åkermark 1995*, Statistiska centralbyråns meddelanden Na 40 SM 9701.
- Kväve- och fosforbalanser för svensk åkermark och jordbrukssektor 1997*, Statistiska centralbyråns meddelanden Mi 40 SM 9901.
- Kväve- och fosforbalanser för svensk åkermark och jordbrukssektor 1999*, Statistiska centralbyråns meddelanden Mi 40 SM 0101.
- Kväve- och fosforbalanser för svensk åkermark och jordbrukssektor 2001*, Statistiska centralbyråns meddelanden Mi 40 SM 0301.
- Landsbygdspolitik – resultatredovisning*, Regeringens skrivelse till riksdagen, Skr. 2002/03:111.
- Livsmedelsverkets föreskrifter om dricksvatten, SLVFS 2001:30.
- Löfgren, Malin, *Sånglärkan i det moderna jordbrukslandskapet*, Uppsats inom Miljö- och hälsoskydd, Stockholms universitet, 2000.

- Miljöeffekter i Sverige av EU:s jordbrukspolitik, Rapport från projektet CAP:s miljöeffekter, Jordbruksverkets rapport 1999:28.
- Miljöeffekter av EU:s jordbrukspolitik*, Rapport från projektet CAP:s miljöeffekter 2001, Jordbruksverkets rapport 2002:2.
- Plus och minus för miljön, Miljöeffekter av EU:s jordbrukspolitik*, Jordbruksverket, 2003.
- Rands, M. R. W. & Sotherton, N. W., *Pesticide Use on Cereal Crops and Changes in the Abundance of Butterflies on Arable Farmland in England*, *Biological Conservation* 36 (1986) 71-82.
- Sektorsmål och åtgärdsprogram för reduktion av växtnäringsförluster från jordbruket*, Jordbruksverkets rapport 2000:1.
- Skatt på handelsgödsel och bekämpningsmedel*, Betänkande av HOBS-utredningen, SOU 2003:9.
- Svensson, Jonas; Strand, John; Sahlén, Göran och Weisner, Stefan, *Preliminär delrapportering för utvärdering av projektstödsvåtmarker (LBU) med avseende på näringsretention och biologisk mångfald*, Våtmarkscentrum, Högskolan i Halmstad, augusti 2003.
- Svensson, Roger, *Rapport från projektet Allmogeåkrar*, Opublicerad rapport från Artdatabanken, 2003.
- Törnquist, Mirja; Kreuger, Jenny och Ulén, Barbro, *Förekomst av bekämpningsmedel i svenska vatten 1985–2001*, Sammanställning av en databas, Resultat från monitoring och riktad provtagning i yt-, grund- och dricksvatten, *Ekohydrologi* 65, Avdelningen för vattenvårdslära, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2002.
- Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, september 2003, kontaktperson Eva-Marie Stålhammar.
- Underhandsuppgifter från Skånemejerier, april 2003, kontaktperson Kerstin Fredlund.
- Uppdrag till Naturvårdsverket med anledning av det fortsatta arbetet med de 15 miljö kvalitetsmålen – Åtgärdsprogram för hotade arter m.m.*, Deluppdrag om fosforutsläpp, Regeringsbeslut 2002-02-21.
- Uppgifter baserade på beräkningar utförda av Naturvårdsverket under 2003, kontaktperson Marianne Ekberg.
- Uppgifter baserade på aktuell FAO-lista, september 2003, kontaktperson Beate Scherf, se hemsida <http://www.fao.org/dad-is/>.
- Uppgifter baserade på redovisade växtnäringsbalanser för Brogården och referensområden, september 2003, <http://www.ammoniak.nu/vaxtnaringsbalanser/>.
- Uppgifter från organisationen Bo på lantgård genom en artikel på Sveriges Radio – Ekot:s hemsida,

<http://www.sr.se/Ekot/arkiv.asp?DagensDatum=2003-04-27&Artikel=222969>.

Kapitel VII – Förbättrad bearbetning och saluföring av jordbruksprodukter

Fråga VII.1. Hur har investeringarna bidragit till att öka jordbruksprodukternas konkurrenskraft genom förbättrad och rationaliserad bearbetning och saluföring av jordbruksprodukter?

Indikator VII.1–1.1.

Beskriv hur bearbetnings- och saluföringsförfarande blivit mer rationella (t.ex. trender i fråga om antalet stödmottagare med ISO 9000).

Svar:

Av de slutredovisade projekten har inte något bedrivits i syfte att utveckla kvalitetsstandard enligt ISO 9000. Emellertid har drygt 70 procent av investeringarna med stöd inriktats på att styra produktionen efter den förväntade marknadsutvecklingen, främja nya och varaktiga avsettningsmöjligheter, förbättra eller rationalisera bearbetningen samt förbättra eller övervaka kvaliteten. Detta ger en god grund för att bearbetnings- och saluföringsförfarandet blivit mer rationellt i de aktuella företagen.

Indikator VII.1–2.1.

Kapacitetsutnyttjande inom stödmottagande bearbetnings- och saluföringskedjor (%).

Svar:

För nära 60 procent av de slutredovisade projekten har kapacitetsutnyttjandet ökat.

Indikator VII.1–3.1.

Förändring av kostnader för bearbetning/saluföring per basprodukt-enhet tack vare stödet (%).

Svar:

För omkring 40 procent av de slutredovisade projekten har produktionskostnaden minskat. Förädlingskostnaden har ökat för drygt 40 procent.

Svar på Fråga VII.1.:

Stödet har sannolikt bidragit till att stärka konkurrenskraften hos de företag som fått stöd. Detta resonemang baseras framför allt på att mer än 70 procent av investeringarna med stöd har inriktats på att styra produktionen efter den förväntade marknadsutvecklingen, främja nya och varaktiga avsettningsmöjligheter, förbättra eller rationalisera bearbetningen samt förbättra eller övervaka kvaliteten. I en övervägande del av projekten med stöd har kapacitetsutnyttjandet ökat (60 procent) och i cirka 40 procent av projekten har produktionskostnaderna minskat eller förädlingskostnaderna ökat. Sammantaget borde dessa inriktningar och resultat leda till en stärkt konkurrensförmåga.

Fråga VII.2. Hur har investeringarna bidragit till att öka jordbruksprodukternas mervärde och konkurrenskraft genom kvalitetsförbättring?

Indikator VII.2-1.1.

Andel basprodukter från jordbruket som ingår i de kvalitetsförbättrade bearbetade/saluförda produkterna från stödmottagande bearbetnings- och saluföringskedjor (%)

- a) varav andel som systematiskt kvalitetsövervakas tack vare stödet (%),
- b) varav andel vars homogenitet inom eller mellan partier förbättrats.

Svar:

- a) Kvalitetskontroll har ökat eller kommit till stånd för runt 35 procent av de slutredovisade projekten. 65 procent av de slutredovisade projekten har kvalitetskontroll redan idag.
- b) Denna uppgift har inte efterfrågats i slutredovisningen då den har ansetts vara svår att bedöma. Homogenitet inom eller mellan partier har heller inte varit ett huvudsyfte för investeringar inom ramen för förädlingsstödet.

Indikator VII.2–2.1.

Andel saluförda produkter från stödmottagande bearbetnings- och saluföringskedjor som säljs med kvalitetsmärkning (antal produkter och %)

- a) varav under märkningssystem på EU-nivå (%),
- b) varav under märkningssystem på nationell nivå (%),
- c) varav under andra märkningssystem (%).

Svar:

För 25 procent av de slutredovisade projekten har kvalitetsmärkning kommit till stånd eller ökat genom projektet. Det är i huvudsak nationell märkning eller både nationell och godkänd EU-märkning som avses. Uppgifter om annan nationell märkning av kvalitetsprodukter t.ex. naturbeteskött saknas. Denna torde emellertid ha ökat i betydelse under senare år. I två fall har angetts att övrig märkning finns (dock ej specificerad). Uppgifter om antal produkter med märkning och andelen av totalt saluförda produkter saknas.

Indikator VII.2–3.1.

Mervärde i stödmottagande bearbetnings- och saluföringskedjor (%).

Svar:

För knappt 30 procent av de slutredovisade projekten 2002 har uppgetts att försäljningsvärdet har ökat med i genomsnitt 10 procent. I 7 av projekten har produktionskostnaden som andel av försäljningsvärdet minskat (cirka 40 procent), varav i vissa fall markant dvs. med mer än eller lika med 10 procent. I 8 av projekten har förädlingskostnaden som andel av försäljningsvärdet ökat (motsvarar 45 procent) medan den minskat i ett fall. Uppgifter om mervärdet saknas för de slutredovisade projekten från 2000 och 2001.

Svar på Fråga VII.2.:

Uppgifter som har lämnats för de slutredovisade projekten tyder på att stödet har bidragit till att öka jordbruksprodukternas mervärde och konkurrenskraft. Exempelvis har kvalitetskontrollen ökat i närmare 35 procent av projekten, kvalitetsmärkningen ökat i 25 procent och försäljningsvärdet ökat i knappt 30 procent av projekten.

Fråga VII.3. Hur har investeringarna förbättrat villkoren i sektorn för produktion av basprodukter från jordbruket?

Indikator VII.3–1.1.

Trender (för kvantiteter och priser) i fråga om de inköp som görs av stödmottagande produktion- och saluföringskedjor.

Svar:

I 61 av de slutredovisade projekten har råvaruvolymen ökat (drygt 55 procent), i 16 fall är volymen oförändrad (15 procent). I 25 av projekten har råvarupriset (per enhet) ökat (knappt 25 procent), varav i 13 projekt markant dvs. med 10 procent eller mer.

Indikator VII.3–1.2.

Andel (inom programområdet) av bruttoförsäljning av basprodukter till avsättningsaktörer som bevarats eller etablerats tack vare stödet (%).

Svar:

Uppgiften går inte att få fram från nuvarande underlag. Då stödet i huvudsak är inriktat på producenter kan det endast röra sig om en liten andel.

Indikator VII.3–2.1.

Andel av leveransen av basprodukter till stödmottagande producenter (bearbetning) eller saluförare som beror på fleråriga kontrakt eller likvärdiga instrument (%).

Svar:

I 31 av de slutredovisade projekten finns fleråriga kontrakt (nära 30 procent). Bland 2002 års slutredovisade stöd hade endast ett flerårigt kontrakt tillkommit genom stödet. Motsvarande uppgift saknas för 2000 och 2001 års stöd. I 9 av projekten anges en ökning av leverantörernas relativa betydelse i samband med projektet (knappt 10 procent). Med detta menas att en större andel råvaror köpes av leverantörerna som en följd av investeringen.

Svar på Fråga VII.3.:

Stödet har troligtvis till viss del medverkat till att förbättra villkoren för produktion av basprodukter från jordbruket. Detta baseras på att råvaruvolymen har uppgetts öka i över 55 procent av projekten och

att i nära 30 procent av projekten finns fleråriga kontrakt. Det är dock för tidigt att dra slutsatser om stödets effekter eftersom uppgifter saknas för flera av projekten.

Fråga VII.4. Hur har investeringarna bidragit till förbättrad hälsa och ökad välfärd?

Indikator VII.4–1.1.

Andel stödmottagande investeringar i bearbetning och saluföring som har ett samband med hälsa och välfärd (%)

- a) varav andel som syftar till att förbättra den näringsmässiga och hygieniska kvaliteten på livsmedelsprodukter (%),
- b) varav andel som syftar till att förbättra den näringsmässiga och hygieniska kvaliteten på foder (%),
- c) varav andel som syftar till att förbättra säkerheten i arbetsmiljön (%),
- d) varav andel som syftar till att förbättra djurens välbefinnande (%).

Svar:

Totalt sett har 108 projekt av 130 (ungefär 85 procent) haft ett samband med hälsa och välfärd:

- a) 51 av de helt eller delvis slutredovisade projekten har avsett förbättring av produktens näringsinnehåll och hygieniska standard (39 procent).
- b) Ingen uppgift finns för denna delindikator eftersom stöd inte har lämnats för förbättring av den näringsmässiga och hygieniska kvaliteten på foder.
- c) 49 av projekten har avsett förbättring av säkerheten på arbetsplatsen (38 procent).
- d) 8 av projekten har avsett förbättring av djurhälsan (6 procent).

Indikator VII.4–2.1.

Beskriv trenderna i fråga om spridningen av smittsamma sjukdomar vid hantering och transport av slaktdjur i samband med stödet (t.ex. antal incidenter).

Svar:

Spridning av smittsamma sjukdomar utgör relativt sett ett mindre problem i Sverige även om en del problem med salmonellasmitta förekommit under sommaren 2003. Enligt Jordbruksverket vidtas åtgärder för att hantera smittan så att den inte förs vidare ut i fodret.

Indikator VII.4–3.1. Beskriv trenderna i fråga om arbetsmiljö i samband med stödet (t.ex. antal rapporterade incidenter).

Svar:

I 18 av de slutredovisade projekten anges antalet olyckor ha minskat (knappt 15 procent). I övrigt är antalet olyckor oförändrat. Det bör i sammanhanget tilläggas att antalet olyckor är få på dessa arbetsplatser i Sverige.

Svar på Fråga VII.4.:

Eftersom nära 85 procent av projekten har haft en inriktning mot en förbättrad hälsa och välfärd eller ett samband med hälsa och välfärd tyder detta på att stödet bör ha bidragit till en förbättrad hälsa och välfärd i förädlingsindustrin. Det går dock inte att utifrån tillgängligt utvärderingsunderlag fastställa i vilken grad stödet har bidragit till en förbättrad hälsa och välfärd.

Fråga VII.5. Hur har investeringarna bidragit till att skydda miljön?

Indikator VII.5–1.1.

Skapad eller utökad kapacitet tack vare stödet till bearbetning och saluföring av basprodukter från jordbruket som framställs med miljövänliga jordbruksmetoder (ton)

- a) varav andel bearbetning/saluföring av produkter från jordbrukare som följer miljökrav som övervakas av offentliga myndigheter eller regleras genom kontrakt eller likvärdiga instrument (t.ex. ekologiska produkter, integrerad produktion osv.) (ton),
- b) varav andel bearbetning/saluföring av grödor för förnyelsebar energi eller traditionella icke ätbara jordbruksprodukter (t.ex. kork) (ton).

Svar:

- a) Samtliga investeringar med stöd följer miljökrav som övervakas av offentliga myndigheter enligt miljölagstiftningen. I 14 av de slutredovisade projekten har antalet ekologiskt producerade produkter ökat eller en ekologisk produktion kommit till stånd genom stödet (nära 15 procent). 15 av de slutredovisade projekten hade ekologisk produktion redan innan investeringen genomfördes. I redovisningarna från 2002 års slutredovisade stöd framkommer att 1 099 ton livsmedel produceras ekologiskt efter stödet jämfört

med 744 ton före (en ökning med cirka 50 procent). För 2000 och 2001 års slutredovisade stöd saknas motsvarande uppgifter.

- b) Endast fem stöd har gått till produktion av icke ätbara jordbruksprodukter, bl.a. olja för industriellt bruk. Stödet är öppet för sådan produktion men är huvudsakligen inriktat på livsmedel.

Indikator VII.5–2.1.

Andel bearbetnings- och saluföringskedjor som genomfört miljöförbättringar tack vare samfinansiering (%)

- a) varav andel där miljöförbättringar varit det direkta syftet (%),
b) varav andel där miljöförbättringar uppstått som bieffekt (t.ex. på grund av ny teknik som införts i första hand av andra skäl) (%),
c) varav andel stödmottagande investeringar som går utöver de normer som gäller för utsläpp (avfall, avlopp, rök) direkt från bearbetnings- eller saluföringsstället (%),
d) varav andel stödmottagande investeringar som gäller utnyttjande av naturtillgångar (vatten, energi) och produkternas miljöeffekter efter det att de lämnat bearbetnings- eller saluföringsstället (transport, förpackning) (%).

Svar:

- a) och b) Endast tre av de helt eller delvis slutredovisade projekten har som direkt mål att förbättra miljön (2 procent) medan 60 av projekten har miljöförbättringar som en bieffekt (46 procent).
c) Avseende skyddet av miljön så är det endast ett av projekten som går längre än vad som gäller enligt regelverket (1 procent).
d) På liknande sätt är det bara ett av projekten som avser ett förbättrat utnyttjande av naturtillgångar (1 procent). Utöver dessa delindikatorer har fyra av projekten negativa miljöeffekter (3 procent).

Svar på Fråga VII.5.:

Investeringarna med stöd bedöms i viss mån ha bidragit till förbättring eller skydd av miljön. Detta resonemang baseras på att den ekologiska produktionen har ökat eller kommit till stånd i knappt 15 procent av projekten och att för omkring 45 procent av alla projekt har angetts att investeringarna har medfört miljöförbättringar även om detta inte var huvudsyftet. Det går dock inte att utifrån tillgängligt utvärderingsunderlag fastställa i vilken grad stödet har bidragit till förbättring eller skydd av miljön.

Referenser

Jordbruksverkets underlag för utvärdering av förädlingsstödet, mars 2003, kontaktperson Johanna Olsson.
Uppgifter från Jordbruksverkets hemsida, augusti 2003,
<http://www.sjv.se/net/SJV/Startsida/Nyhetsarkiv/Topnyhet/1061277841619>

Kapitel VIII – Skogsbruk

De skogliga årgårderna i Miljö- och landsbygdsprogrammet startar först 2004 varför ingen utvärdering är aktuell i halvtid. Frågor och indikatorer till detta kapitel kommer därför inte att besvaras.

Kapitel IX – Att främja anpassningen och utvecklingen av landsbygdsområden

I Sverige ges projektstöd till projektering, marknadsföring eller liknande. Stöd ges inte till fasta anläggningar eller inventarier trots att det genom artikel 33 finns utrymme för sådana investeringar. Stöd för sådana investeringar söks i stället genom investeringsstödet. Projektstödens karaktär gör att effekterna av dem framför allt återfinns på lokal nivå och det är därför svårt att utvärdera dem ur ett nationellt perspektiv. Därmed är det inte sagt att den lokala effekten är betydelselös. I många fall leder projekten exempelvis till att arbetstillfällen bevaras som annars skulle ha gått förlorade. Detta kan i sin tur generera andra positiva effekter på landsbygden som inte nödvändigtvis kan härledas direkt till projektet.

Vid tidpunkten för halvtidsutvärderingen är flertalet projekt ännu inte avslutade och är totalt sett få och har därvid inte inkluderats i nedanstående svar. Det är därför inte möjligt för utredningen att relatera projektens effekter till landsbygdsbefolkningen och dess situation i andelar. Istället kommer frågorna att besvaras genom att relatera andelen projekt inom det relevanta området till det totala antalet projekt. Svaren nedan är baserade på totalt 91 projekt som avslutats fram till och med november 2002 inom samtliga åtgärdsområden. För vissa av indikatorerna under fråga IX.3 baseras svaren på 146 projekt som inkluderar prognoser för 2003–2006.

Eftersom projektstöden i Sverige oftare söks av organisationer eller grupper än av enskilda lantbrukare eller lantbruksföretag är det

svårt att göra en åtskillnad på lantbrukare/icke- lantbrukare. Grupperna kan bestå av både lantbrukare och icke-lantbrukare. I vissa fall är ingen av de sökande lantbrukare men projektet kan ändå direkt eller indirekt gynna dessa. Mot den bakgrunden har det varit svårt för utredningen att definiera lantbrukare/icke-lantbrukare och av samma skäl har det varit svårt för länsstyrelserna att göra en sådan bedömning. En uppskattning visar dock att andelen lantbrukare eller sammanslutningar av lantbrukare som söker projektstöd uppgår till ungefär 45 procent.

Ovan redogörelse gäller för indikatorerna IX.3–1.1, IX.3–3.1 och IX.3–3.2).

Fråga IX.1. Hur har landsbygdsbefolkningens inkomster bibehållits eller förbättrats?

Svar på fråga IX.1. med tillhörande indikatorer:

De avslutade projekten är få och har inte pågått under en tillräckligt lång period för att ekonomiska effekter skall kunna utläsas. Dessutom utgörs en stor del av projekten av förstudier, projekteringar eller liknande som inte nödvändigtvis har resulterat i en inkomstbringande verksamhet. Därför rekommenderar utredningen att en studie av avslutade projekt och deras ekonomiska effekter görs inför slututvärderingen. Utredningen vill emellertid peka på att projekten t.ex. beräknas ha lett till att ett antal arbetstillfällen har eller kommer att ha bevarats eller skapats vilket tyder på att de haft betydelse för landsbygdsbefolkningens inkomster. Det är emellertid inte möjligt att kvantifiera detta i nuvarande skede.

Fråga IX.2. Hur har landsbygdsbefolkningens levnadsvillkor och välfärd bibehållits som ett resultat av sociala och kulturella verksamheter, bättre fritidsanläggningar eller minskning av avstånden?

Indikator IX.2.–1.1

Andel jordbruksföretag/hushåll/företag som har tillgång till stöd-mottagande telekommunikationstjänster (% , antal).

Svar:

Av de projekt som avslutats syftade inget till att öka tillgången på telekommunikation. Ett projekt (1 procent) syftar däremot till att öppna en Internetportal för företaget Dalamat samt hemsidor för

berörda medlemmar. Beslutat belopp uppgår till 131 375 kronor. Föreningen Dalamat har för närvarande 60 medlemmar och samtliga har tillgång till hemsidan (W-län).

Indikator IX.2.-1.2

Transporter/resor som underlättats eller undviks tack vare stöd-åtgärder (beskrivning av kilometer och/eller restid i timmar som undviks per år)

- a) varav andel som gäller jordbruksföretag (beskrivning av kilometer och/eller restid i timmar som undviks per år),
- b) varav andel som berör landsbygdssamhället (beskrivning av kilometer och/eller restid i timmar som undviks per år).

Svar:

- a) Av de projekt som avslutats syftar fyra (4 procent) till att underlätta transporter och resor. Inom åtgärden Infrastruktur finns tre avslutade projekt. Inom åtgärden Diversifiering finns ett projekt. Inget är gynnsamt för lantbruksföretag specifikt.

Infrastruktur:

Projektet *Projektering av väg* syftar till att förbättra infrastrukturen genom en mer lämplig vägenslutning till landsväg 249. Beslutat belopp uppgår till 70 000 kronor. Den nya infrastrukturen ger endast marginella vinster i kilometer/timmar räknat, men genom projektet går vägen inte längre genom det samhälle och villabebyggelse där den förut gick och därmed har miljön och säkerheten i samhället förbättrats (T-län).

Projektet *Projekt Landsbygdsvägen Hökön-Fanaholm* syftar till att arbeta för en upprustning och hårdläggning av en länsväg. Beslutat belopp uppgår till 191 850 kronor. Den nya vägen ger en tidsbesparing på cirka fem minuter (G-län).

Projektet *Gårdebro-Vrangsjö-Södra Sunhult Vägsamfällighet* syftar till att förbättra infrastrukturen för att kunna få en farbar väg året runt. Beslutat belopp uppgår till 23 000 kronor. Den nya vägen ger, genom att kurvorna rätats ut, en tidsbesparing på cirka tio minuter samt minskar risken för olyckor (F-län).

Diversifiering:

Projektet *Gång och Cykelväg mellan Askersund och Stjersund* syftar till att öka tillgängligheten och möjliggöra en cykelväg mellan

Stjersund och Askersund. Beslutat belopp uppgår till 888 733 kronor. Cykelvägen innebär inte någon förkortning i restid, men cykelvägen är en betydligt säkrare färdväg för cyklister som genom denna undviker att åka på väg 50 tillsammans med övrig trafik. Projektet innebär också fler besökare till Stjersunds äggbod och café liksom ytterligare etablering av boende och aktiviteter i Stjersund.

b) Samtliga är gynnsamma för landsbygdssamhället i stort.

Indikator IX.2–1.3.

Beskriv de ekonomiska verksamheter som är resultatet av stödmottagande förbättrade telekommunikationer eller transportmöjligheter.

Svar:

Tre avslutade projekt inom åtgärden Infrastruktur och ett inom åtgärden Diversifiering bidrar till en förbättring av transporter eller resor. Se beskrivning ovan.

Indikator IX.2–2.1

Andel av landsbygdsbefolkningen som har tillgång till sociala och kulturella verksamheter inom stödmottagande anläggningar (%)

a) varav andel jordbrukare som kan ta lediga dagar tack vare stödmottagande avbyttjänster (%), och antal dagar),

b) varav andel ungdomar och unga familjer (%).

Svar:

Av de projekt som hittills avslutats syftar fyra (4 procent) till att höja den sociala och kulturella kvaliteten på landsbygden. Inom åtgärden Diversifiering återfinns två projekt och inom Marknadsföring och Turism återfinns ett projekt vardera. Delindikatorerna a) och b) är inte tillämpliga då inget av de avslutade projekten syftar till att främja avbyttjänster och verksamhet för ungdomar och unga familjer.

Diversifiering:

Drättinge Gård har genom projektet *Gammelkils upplevelsecentrum* genomfört en projektering av en golfanläggning. Beslutat belopp uppgår till 730 000 kronor (E-län).

Smedjebackens hästcenter har genomfört en förstudie av *Projekt Nordanstigen* vars syfte är att skapa en rid- och vandringsled genom

kommunen. Denna skall ge ökad turism, sysselsättning och livskvalitet. Beslutat belopp uppgår till 415 150 kronor (X-län).

Marknadsföring:

Verksamheten *Trivselkvällar med sång och musik* skall genom projektet utökas. Beslutat belopp uppgår till 195 540 kronor (O-län).

Turism:

Genom projektet *Palstorps Hage* har man avsett att skapa en upplevelse- och fritidsanläggning för allmänheten. Beslutat belopp uppgår till 415 150 kronor (X-län).

Indikator IX.2–3.1.

Andel av landsbygdsbefolkning som har tillgång till fritidsanläggningar eller bevarade kulturarv/natursköna platser tack vare stödåtgärder (%).

Svar:

Av de projekt som avslutats avser tre (3 procent) att öka tillgången till fritidsanläggningar och sju (8 procent) att bevara kulturarv/natursköna platser. Totalt uppgår dessa till 11 procent. Inom åtgärden Diversifiering respektive åtgärden Turism återfinns två projekt. Inom åtgärden Byutveckling återfinns fem projekt och inom Marknadsföring ett projekt.

Diversifiering:

Projektet *Gammelkils upplevelsecentrum* och *Projekt Nordanstigen* har beskrivits tidigare.

Turism:

Projektet *Palstorps Hage* har beskrivits tidigare. Offensiva Åseda har genom projektet *Natur- och Kulturutflykt* avsett att marknadsföra landsbygden. Beslutat belopp uppgår till 191 345 kronor (G-län).

Byutveckling:

Hökhuvuds Hembygdsförening har genom projektet *Trösklada i Örsta* restaurerat denna för att tydliggöra det agrara kulturarvet. Beslutat belopp uppgår till 261 250 kronor (C-län).

Svanortens Bygdegårdsförening har genom projektet *Renovering av fönster med handblåst glas och gamla beslag* renoverat en bygdegård av kulturhistoriskt värde och på så sätt bevarat en mötesplats. Beslutat belopp uppgår till 53 057 kronor (E-län).

Gerdehag Photography AB har genom *vandringsutställningen "Bygden där vinden vände"* avsett ge inspiration för landsbygdsutveckling och öka allmänhetens insikt. Beslutat belopp för detta projekt uppgår till 601 300 kronor (nationellt).

Råsbo pistolskytteklubb har genom projektet *Nybyggarland* byggt upp en lantbruksmiljö från förra sekelskiftet. Beslutat belopp uppgår till 318 000 kronor (U-län).

Genom projektet *Tullsängs lada*, har en av de få stora kvarvarande timmerladorna som fortfarande står på sin ursprungliga plats bevarats. Beslutat belopp uppgår till 593 000 kronor (W-län).

Marknadsföring:

Bruno Liljefors stiftelse har genom projektet *Historisk odling* avsett att skapa ett större intresse för att använda gamla odlingstekniker och sorter. Beslutat belopp uppgår till 122 000 kronor (C-län).

Indikator IX.2–3.2.

Andel bostäder eller logi som utökats på grund av stödet (antal och %)

- a) varav logi för landsbygdsturism (%),
- b) varav bostäder som kan stimulera kvarboende i eller flyttning till området (%).

Svar:

- a) Av de projekt som hittills avslutats är tre (3 procent) inriktade på bostad/logi för landsbygdsturism. Ett av projekten finns inom åtgärden Diversifiering, ett inom Marknadsföring och ett inom Turism.

Diversifiering:

Projektet *Norrstugor* har identifierat hinder och möjligheter för markägare att uppföra uthyrningsstugor. Beslutat belopp uppgår till 220 500 kronor (I-län).

Marknadsföring:

Projektet *Marknadsföringsaktivitet för Bo på Lantgård Dalarna* syftar till att öka efterfrågan för att bo på lantgård. Beslutat belopp uppgår till 36 700 (W-län). Genom projektet har två nya medlemmar värvats med sammanlagt 11 bäddar att erbjuda. Verksamheten har sammanlagt 21 medlemmar med 137 bäddar totalt. Genomsnittligt utnyttjande av dessa är 38 nätter per säsong. Verksamheten syftar även till att ordna aktiviteter för gästerna, något som ytterligare bidrar till inkomster för lantbrukarna.

Turism:

Bo på lantgård – på väg mot 100 nya bäddar i Östergötland har syftat till att få fler lantbrukare att bli värddar för "Bo på lantgård". Beslutat belopp uppgår till 441 750 kronor (E-län). Genom projektet har 20 lantbrukare anmält intresse för denna verksamhet. Uppskattningsvis kan dessa erbjuda sex bäddar var vilket innebär 120 nya bäddar i Östergötlands län. Projektet har därmed mer än uppfyllt sin målsättning.

Genom projekten med inriktning på att bo på lantgård har totalt 22 lantbrukare anmält intresse vilket har lett till en ökning med 131 bäddar. I juni 2003 hade Bo på lantgård-verksamheten cirka 465 medlemmar och sammanlagt drygt 3 900 bäddar.

b) Delindikatorn besvaras ej då inget av projekten direkt syftar till att stimulera kvarboende eller inflyttning.

Svar på fråga IX.2.:

Antalet projekt är relativt litet och det är därför inte möjligt att tala om effekter för landsbygdsbefolkningen i stort. På lokal nivå har projekten varit gynnsamma för landsbygdsbefolkningen och dess levnadsvillkor. Detta beror framför allt på att projekten underlättat villkoren genom t.ex. säkrare och mer användarvänliga vägar, men också genom att projekten förbättrat den sociala och kulturella miljön. Många av projekten är konstruerade så att de förbättrar både lokalbefolkningens levnadssituation och möjligheterna till ökad turism. Detta kommer i förlängningen den lokala befolkningen till godo genom ökad försäljning av lokala produkter, ökat antal besökare på kaféer och i butiker m.m.

Fråga IX.3. Hur har sysselsättningen i landsbygdsområden bibehållits?

Indikator IX.3-1.1.

Arbetsstillfällen inom jordbruket som skapats/bibehållits genom stödåtgärder (heltidsekvivalenter, antal berörda jordbruksföretag)

- a) varav andel genom förbättrat jordbruk eller förbättrade transaktioner som genererats av stödåtgärder utanför jordbruket (%),
- b) varav andel inom diversifierad verksamhet som genererats av stödåtgärder utanför jordbruket (%),
- c) varav andel som berör jordbrukare som inte fyllt 30 år (%),
- d) varav andel som berör kvinnor (%).

Svar:

- a) och b) Delindikatorerna går ej att besvara med den resultatinformation som är tillgänglig.
- c) I Sverige är gränsen för utbetalning av startstöd till lantbrukare 40 år istället för 30 år och därför besvaras indikatorn med 40 år som utgångspunkt. Cirka 42 procent av deltagarna i projekten är under 40 år. Cirka 265 av de arbetsstillfällen som förväntas skapas genom projekten kommer därmed uppskattningsvis att innehåsa av personer under 40 år. Cirka 597 av de arbetsstillfällen som förväntas bevaras två år efter att projekten avslutats beräknas innehåsa av personer under 40 år. Cirka 312 av de arbetsstillfällen som förväntas skapas två år efter att projekten avslutats beräknas innehåsa av personer under 40 år. Sammantaget skapas/bevaras 1 174 (42 procent) arbetsstillfällen för personer under 40 år genom projekten.
- d) Totalt förväntas 2 797 arbetsstillfällen att skapas/bevaras för både män och kvinnor genom hittills beviljade projektstöd. Genom projekten beräknas 296 av dessa arbetsstillfällen skapas för kvinnor. Två år efter att projekten genomförts förväntas 639 arbetsstillfällen för kvinnor bevaras. Av de arbetsstillfällen som förväntas skapas två år efter att projekten avslutats innehåsa 309 av kvinnor. Sammanlagt 1 244 (45 procent) arbetsstillfällen skapas/bevaras för kvinnor genom projekten.

Indikator IX.3-1.2.

Kostnad per arbetsstillfälle som bibehållits/skapats för jordbrukarna (euro/heltidsekvivalenter).

Svar:

Kostnaden för ett arbetstillfälle varierar med hänsyn till olika faktorer som t.ex. geografiskt läge, lokalkostnader, typ av arbete etc. Dessa variabler är inte tillgängliga för utredningen, varför kostnaden i stället beräknas genom att dela kostnaden för projekten (totalt cirka 88 miljoner kronor baserat på 146 projekt) med totalt antal förväntade bevarade/skapade arbetstillfällen (2 797). På så sätt har en genomsnittskostnad räknats fram. I genomsnitt kostade således varje arbetstillfälle, som bibehållits eller skapats genom projektstöden, cirka 3 704 euro. Denna kostnad gäller för både lantbrukare och icke-lantbrukare.

Indikator IX.3-2.1.

Arbetskraft som har sysselsättning under perioder med låg jordbruksverksamhet tack vare stödet (heltidsekvivalenter, antal berörda personer).

Svar:

Den typ av projekt som kan skapa sysselsättning i detta sammanhang är i första hand turism. Den kulminerar dock under sommarhalvåret då det också är som mest att göra inom jordbruket. Se även indikator IX.3-2.2.

Indikator IX.3-2.2.

Förlängning av turistsäsongen (dagar/år).

Svar:

Utredningen har endast resultat för 20 turistprojekt och detaljinformation om 12 av dessa. Utifrån detta ringa antal projekt, som dessutom är av begränsad omfattning, är det inte möjligt att härleda information om förlängning av turistsäsongen. Det är heller inte möjligt att härleda information om kapacitetsutnyttjande inom turistnäringen.

Indikator IX.3-3.1.

Arbetstillfällen som bibehållits/skapats för stödmottagande icke jordbrukare genom stödet (heltidsekvivalenter, antal berörda personer)

- a) varav andel inom turism (%),
- b) varav andel inom hantverk och lokala produkter (%),
- c) varav andel inom verksamhet relaterad till jordbruket (%),
- d) varav andel som berör personer som inte fyllt 30 år (%),

e) varav andel som berör kvinnor (%).

Svar:

Andelen icke-lantbrukare som sökt projektstöd är cirka 55 procent i genomsnitt enligt länsstyrelsernas uppgifter. Detta skulle innebära att ca 1 538 arbetstillfällen förväntas skapas/bevaras för icke-lantbrukare. Det är emellertid viktigt att notera att denna andel även inkluderar grupper med både lantbrukare och icke-lantbrukare som sökt projektstöd samt organisationer vars arbete direkt eller indirekt kommer lantbrukarna till godo. Uppgifter om icke-lantbrukare riskerar därmed att vara tilltagna i överkant.

- a) Totala antalet arbetstillfällen som bibehållits/skapats för stödmottagande icke-lantbrukare genom stödet till turism är 434. 55 procent (andel icke-lantbrukare) av dessa är 239 stycken. 239 av 2 797 (totala antalet arbetstillfällen för projektstöden) är cirka 9 procent. Andelen arbetstillfällen som skapats/bevarats för stödmottagande icke-lantbrukare genom stödet inom åtgärden turism är således omkring 9 procent.
- b) Inget av de genomförda projekten har inriktning på hantverk. Åtgärder som syftar till att öka försäljningen av lokala produkter förekommer dock, t.ex. genom bondens egen marknad. Cirka 18 procent (16 projekt) av de avslutade projekten är inriktade på att öka försäljningen av lokala produkter. Med samma resonemang som under delindikator a) har uppskattningsvis 276 arbetstillfällen för icke-lantbrukare skapats/bevarats genom åtgärder som syftar till att öka försäljningen av lokala produkter vilket utgör cirka 10 procent
- c) 37 projekt är direkt kopplade till jordbruket vilket utgör cirka 41 procent av de avslutade projekten. Med samma resonemang som ovan har uppskattningsvis 647 arbetstillfällen för icke-lantbrukare skapats genom projekt vars verksamhet är relaterad till jordbruket vilket utgör omkring 23 procent.
- d) I Sverige kan startstöd utbetalas till lantbrukare under 40 år istället för under 30 år och därför görs beräkningen med 40 år som utgångspunkt även för icke-lantbrukare. Ca 42 procent av dem som sökt projektstöd är under 40 år. Samma relation, 42 procent, förutsätts gälla för icke-lantbrukare. Därmed beräknas 646 icke-lantbrukare under 40 år ha fått projektstöd vilket motsvarar 17 procent.

- e) Arbetsstillfällena för kvinnor i lantbruket beräknas uppgå till cirka 46 procent. Samma relation, 46 procent, förutsätts gälla för icke-lantbrukare. 700 arbetsstillfällena har därmed skapats/ bevarats för kvinnliga icke-lantbrukare vilket utgör 25 procent.

Indikator IX.3-3.2.

Kostnad per arbetsstillfälle som bibehållits/skapats för icke jordbrukare (euro/heltidsekvivalenter).

Svar:

Se svar på indikator IX.3-1.2.

Svar på Fråga IX.3.:

Närmare 2 800 arbetsstillfällena förväntas skapas eller bevaras genom projekten. Dessa uppgifter är emellertid osäkra eftersom de bygger på prognoser. Därför rekommenderar utredningen att resultaten följs upp i anslutning till programperioden. En bidragande orsak till osäkerheten i detta svar är att underlaget dessutom är relativt litet. Därför anser utredningen att det inte går att dra några säkra slutsatser om i vilken grad projektstöden hittills har bidragit till sysselsättning i landsbygdsområden. Utredningen anser likväl att projektstöden har förutsättningar att bidra till sysselsättningen, särskilt då arbetsstillfällena skapade genom projektstöden har en förhållandevis låg initial kostnad. Noterbart är att en relativt stor del av arbetsstillfällena beräknas skapas/bibehållas för kvinnor i jämförelse med andelen kvinnor inom jordbrukssektorn (46 procent respektive 33 procent). Det är också noterbart att en relativt stor del av arbetsstillfällena beräknas skapas/bibehållas för personer under 40 år.

Fråga IX.4. Hur har landsbygdsekonomens strukturella särdrag bibehållits eller förbättrats?

Indikator IX.-1.1.

Andel jordbruksföretag där jordbruket förbättrats tack vare stödåtgärder (antal och % jordbruksföretag och hektar)

- a) varav andel markförbättring (antal och % hektar),
- b) varav andel med förbättrad bevattning (antal och % hektar),
- c) varav andel som berör gård- eller fältstruktur (antal och % jordbruksföretag),
- d) varav andel där jordbruksföretagets förvaltning blivit mer professionell (antal och % jordbruksföretag).

Svar:

- a), b) och c) besvaras inte. Sverige har inte problem på dessa områden och projektstöden har därför inte en sådan inriktning. Delindikatorerna syftar dessutom till fasta investeringar, något som heller inte främjas genom projektstöden i Sverige.
- d) Delindikatorn kan delvis besvaras genom följande exempel som utgör 1 procent av de avslutade projekten:

Projektet *Nätverk för lantbrukare* som har rekryteringsbehov syftar till att få lantbrukare och andra verksamma inom lantbruksföretagen att utveckla sina kompetenser. Projektet syftar också till att öka profileringen hos företagen samt att trygga personalförsörjningen. 20 lantbrukare har ingått i projektet, varav 12 har ansökt om ytterligare medel med syfte att starta en Internetportal som vänder sig till arbetssökande och till skolor samt intresserad allmänhet. Beslutat belopp uppgår till 79 400 kronor (U-län).

Indikator IX.-1.2.

Beskriv stödmottagande ny/förbättrad produktionsrelaterad verksamhet med anknytning till jordbruket, inklusive saluföring av kvalitetsprodukter från jordbruket.

Svar:

Ett flertal projekt är av intresse i detta sammanhang. Bondens egen marknad och liknande projekt återfinns i flera delar av landet. Två exempel från Västra Götalands län (O-län) är:

Bondens egen marknad i Göteborg som syftar till att skapa avsättningskanaler för småskalig livsmedelsproduktion samt att skapa en positiv inställning hos konsumenterna. Beslutat belopp uppgår till 312 000 kronor.

Bondens egen marknad i Uddevalla syftar till att öka efterfrågan på företagets produkter samt till att knyta kontakter. Beslutat belopp uppgår till 110 000 kronor.

Ett annat exempel på ett projekt som är intressant i sammanhanget är projektet *Utveckling av kvalitetsprodukter – Trä*, som syftar till att öka den småskaliga produktionen av kvalitetsprodukter i trä. Beslutat belopp uppgår till 175 000 kronor (nationellt).

Ytterligare ett projekt drivs av Norra Kalmar läns biodlareförbund som genom Segelrumsprojektet genomför ett planmässigt avelsarbete i syfte att minimera förlusterna av bisamhällen och öka pollineringen samt verka för en god utveckling inom binäringen. Beslutat belopp uppgår till 212 842 kronor. (H-län).

Indikator IX.4-1.3.

Kapacitetsutnyttjande av anläggningar utanför jordbruket (%).

Svar:

Se indikator IX.3-2.2.

Indikator IX.4-2.1

Andel hotad mark som skyddats tack vare stödåtgärder (hektar och %).

Svar:

Åtgärder som syftar till skydd och eller förbättring av mark utvärderas i kapitel VI.

Indikator IX.4-2.2

Andel skadad mark som återställts tack vare stödet (hektar och %).

Svar:

Åtgärder som syftar till återställande av mark och eller förbättring av mark utvärderas i kapitel VI.

Indikator IX.4-3.1

Beskriv på vilka sätt dynamismen /potentialen ökat tack vare stödåtgärder (t.ex. relevanta nätverk, finansieringsteknik...).

Svar:

En stor del av de projekt som avslutats har som syfte att öka landsbygdens potential och därmed också landsbygdens dynamism. Projekten är förhållandevis små och deras effekter är märkbara framför allt på lokal nivå. Fokus för projekten är ofta samarbete för bygdens och därigenom den enskilda individens bästa. Ofta handlar det om att bilda nätverk eller andra former av samarbete och att på så sätt öka sin försäljning eller lösa praktiska problem. Olika typer av *Bondens marknad* är ett bra exempel på hur dynamismen och potentialen kan öka genom att bönder går samman för att lokalt sälja

sina produkter. Samtidigt skapar man en mötesplats för traktens befolkning, något som kan vara gynnsamt även i andra sammanhang än försäljning. Bondens marknad återfinns på ett flertal ställen i Sverige. Fler exempel finns som är värda att tas upp. Två projekt återfinns inom åtgärden Diversifiering, två inom Marknadsföring, ett inom Turism och två inom Byutveckling.

Diversifiering:

VAFAB:s projekt *Organiserande av lantbrukare till växtkraftanläggningen i Västerås* syftar till att bilda nätverk och genom detta lösa de organisatoriska, praktiska och tekniska frågor som rör odling och konservering av vallgröda samt användningen av rötresten. Beslutat belopp uppgår till 230 030 kronor (U-län).

Ett annat exempel från samma län är projektet *Nätverk för lantbrukare* som har beskrivits tidigare.

Marknadsföring:

Lantbrukarnas Ekonomi AB i Västmanlands län (U-län) har genom projektet *Aktiviteter i LRF:s kommungrupp SALA* möjliggjort för lokala producenter/lantbrukare att marknadsföra sina produkter och skapa möjligheter till ny försörjning. Beslutat belopp uppgår till 109 225 kronor.

Bonde-nätverket har startat en omsorgsgrupp i nätverksform för att hjälpa varandra. Beslutat belopp uppgår till 15 500 kronor.

Turism:

Projektet *Skånska Generationsgårdar* har som syfte att utveckla nya verksamheter och skapa förutsättningar för gemensam marknadsföring och nätverk. Beslutat belopp uppgår till 254 480 kronor.

Byutveckling:

Bråbygdens Intresseförening har skapat ett centrum för utveckling i bygden genom sitt projekt *Bråbygdens Landsbygdsutvecklingskontor*. Beslutat belopp uppgår till 1 216 500 kronor (H-län).

Jättendals Sockenlag har fått 680 000 kronor för sitt projekt *Utveckling av den sociala ekonomin i Jättendals Socken* som syftar till att skapa en levande landsbygd genom utveckling av den sociala ekonomin (X-län).

Svar på fråga IX.4.:

Projektstöden i Sverige går inte till fasta investeringar och därför har de inte påverkat t.ex. mark- och fältstrukturer. Genomförda investeringar har framför allt syftat till att öka försäljning av redan existerande produkter och tjänster, förädla produkter och utveckla företag med målet att finna nya marknader. Andra syften har varit att förmedla kunskaper och stöd eller att öka dynamismen på landsbygden, t.ex. genom intresseföreningar. Eftersom investeringarna är av sådan karaktär är det svårt att mäta konkreta resultat, särskilt på ett tidigt stadium. För att få en uppfattning om resultaten av projekten bör en uppföljning göras efter programperioden. På lokal nivå bedöms dock projektstöden vara positiva för landsbygdsekonomi. Huruvida landsbygdens strukturella särdrag bibehållits eller förbättrats går ej att bedöma utifrån det ringa antalet projekt.

Fråga IX.5. Hur har landsbygdens miljö skyddats eller förbättrats?*Indikator IX.5-1.1.*

Andel mark där jordskyddet har förbättrats, särskilt genom minskad erosion, tack vare stödåtgärder (hektar och %).

Svar:

Sverige har generellt inte några problem med erosion och stödet har därför inte en sådan inriktning.

Indikator IX.5-1.2.

Minskad vattenförlust genom bevattningsanläggningar tack vare stödet (berörda hektar och m³/ton gröda).

Generellt är vattenförlust inget problem i Sverige och således syftar inte något projekt till att minska sådana förluster. I Sverige är projektstöden dessutom inte ämnade för fasta investeringar.

Indikator IX.5-1.3.

Beskriv positiva miljörelaterade trender i jordbrukssystem, metoder, ekologiska infrastrukturer eller markutnyttjande som beror på stödåtgärderna.

Svar:

Då projekten i flertalet fall är få och av mindre omfattning är det svårt att utläsa trender. Nedan redovisas samtliga projekt som avser jordbrukssystem, metoder m.m.

Inom åtgärden Diversifiering återfinns fyra relevanta projekt, varav tre är kopplade till mark och ett till metod för slakt. Inom åtgärden Marknadsföring återfinns tre projekt, varav ett är inriktat på produktionsmetod samt markutnyttjande, ett till produktionsmetod och ett till slaktmetod. Inom åtgärden Turism återfinns två projekt som båda är kopplade till ekologisk turism. De två projekten är nationella och de beslutade beloppen uppgår till över 1, respektive nära 3 miljoner kronor, en summa som är ovanligt hög för projektstöden. Inom åtgärden Infrastruktur återfinns ett projekt vars resultat gynnar från miljösynpunkt god markanvändning.

Diversifiering:

Projektet *Ökad kunskap om återställande och produktion på naturbetesmarker* syftar till att sprida kunskap om samverkansformer och värden av naturbetesmark. Beslutat belopp uppgår till 117 770 kronor (I-län).

Projektet *Markernas mångfald på Sollerön* syftar till att inventera behovet av satsningar för att utveckla landskapet/landsbygden. Beslutat belopp uppgår till 168 000 kronor (W-län).

Projektet *Hästlandet Dalarna – en förstudie* syftar till att skapa fler arbeten inom binäringar till jordbruket samt att rädda det levande kulturlandskapet. Beslutat belopp uppgår till 460 210 kronor (W-län).

Projektet *Gårdsnära slakt* syftar till att minska djurens lidande och stress i samband med slakt. Beslutat belopp uppgår till 192 250 kronor (nationellt).

Marknadsföring:

Projektet *Marknadsföring av naturbeteskött* syftar till att bevara ett öppet odlingslandskap och gynna produktionen av nötkött på värdefull betesmark. Beslutat belopp uppgår till 33 000 kronor (C-län).

Projektet *Förstudie om förutsättningarna för ekologisk produktion på Gotland* syftar till att utreda om det är möjligt att öka den ekologiska produktionen som ett led i att öka lönsamheten. Beslutat belopp uppgår till 200 000 kronor (I-län).

Projektet *Projektering av djuretiskt slakteri* syftar till att få ett nytt slakteri som uppfyller önskemålen om största möjliga miljö- och djurskyddshänsyn. Beslutat belopp uppgår till 1 580 000 (W-län).

Turism:

Projektet *Utveckling av svensk ekoturismmärkning* syftar till att arbeta fram ett fungerande och välförankrat system för ekoturism. Beslutat belopp uppgår till 2 846 100 kronor (nationellt).

Projektet *Uppbyggande av organisation för turism på ekologiska gårdar* syftar till att bygga upp eko-agroturismen. Beslutat belopp uppgår till 1 161 115 kronor (nationellt).

Infrastruktur:

Projektet *Pråm för djurtransport* syftar till att upprätta beteshävd på öar utan fast förbindelse. Beslutat belopp uppgår till 20 000 kronor (K-län).

Trender som kan utläsas på basis av de beskrivna projekten är t.ex. satsningar på olika typer av markanvändning som är positiv för miljön, ekologiska lantbruk i syfte att gynna turismen och mer djurvänliga slaktmetoder.

Indikator IX.5-2.1

Avfall/avlopp samlas in/renas tack vare stödåtgärderna (% av avfallet/avloppet och % gårdar/hushåll som betjänas).

Svar:

Projektstöden i Sverige syftar inte till fasta investeringar och således finns inte något projekt som avser att samla in/rena avfall/avlopp.

Indikator IX.5-2.2

Andel gårdar/hushåll som har tillgång till förnyelsebar energi tack vare stödåtgärderna (%).

Svar:

Ett projekt inom åtgärden Diversifiering syftar till att genomföra en förstudie för att undersöka möjligheterna till uppvärmning med biobränsle. Beslutat belopp uppgår till 195 293 kronor (D-län)

Indikator IX.5-3.1

Beskriv på vilka sätt annan mark än jordbruksmark förbättrats i fråga om biologisk mångfald/landskapsbild/naturtillgångar tack vare stödet.

Svar:

Projektstödet i det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är inte inriktat på att förbättra annan mark än jordbruksmark.

Indikator IX.5–4.1

Landsbygdsaktörer som fått lättare att utbyta eller skaffa sig information om miljövänliga åtgärder tack vare stödåtgärder (antal %)

- a) varav andel som gäller jordbruksteknik, – metoder och system (antal och %),
- b) varav andel som berör annan verksamhet än jordbruk (antal och %).

Svar:

a) och b) I Sverige erhålls i regel information om miljövänliga åtgärder genom kompetensutveckling. Delindikatorerna a) och b) blir därför inte helt relevanta för projektstöden annat än när det gäller ekologisk produktion och vissa andra miljörelaterade åtgärder. Ett antal projekt har genomförts som syftar till att öka kunskapen om eller möjligheterna för en sådan produktionsinriktning.

Projektet *Tjörn Eko* syftar till att bygga ut ett väl fungerande nätverk för kravodlare på Tjörn och att skapa ett pilotprojekt. Beslutat belopp uppgår till 540 475 kronor (O-län).

Projektet *Ekologisk mat från Dalarna – en förstudie* syftar till att ta fram en handlings- och projektplan för hur olika parter i samverkan arbetar för att öka ekologisk produktion. Beslutat belopp uppgår till 114 375 kronor (U-län).

Projektet *Ökad kunskap om återställande och produktion på naturbetesmarker* syftar till att sprida kunskap om samverkansformer och naturbetesmarkvärden. Beslutat belopp uppgår till 117 770 kronor (I-län).

Projektet *Resursinventering på landsbygden i Östra Ämtervik*, Sunne kommun syftar till att diversifiera jordbruksföretagen och underlätta bygdens kontakter med landsbygdsrådgivaren. Beslutat belopp uppgår till 111 415 kronor (S-län).

Svar på fråga IX.5.:

Projekten har inte varit inriktade på miljöfrämjande åtgärder så som minskad erosion, minskad vattenförlust, förnyelsebar energi eller miljövänligt tillvaratagande av avfall och dylikt. I de fall där projekten varit miljöinriktade har detta framför allt gällt främjande av ekologisk produktion. I några fall har projekten även gällt

levnadsmiljö för flora och fauna. Detta anser utredningen vara positivt. På grund av det ringa antalet projekt är det dock inte möjligt att påvisa att projektstöden haft mätbara effekter på landsbygdens miljö.

Referenser

Jordbruksverkets underlag för utvärdering av projektstöd, maj och september 2003, kontaktpersoner Jonas Svensson och Rune Backlund. *Projektkatalog*, Jordbruksverket, 2003

Underhandsuppgifter från länsstyrelserna avseende projektstöd, maj och juni 2003.

Uppgifter från verksamheten ”Bo på lantgård”, juni 2003, se hemsida <http://www.bopalantgard.org/>.

Kapitel X – Kapitelöverskridande utvärderingsfrågor

Fråga Överskr.1. Hur har programmet bidragit till stabilisering av befolkningen på landsbygden?

Indikator Överskr.1-1.1.

Andel personer som arbetar på stödmottagande jordbruks- eller skogsbruksföretag, i åldrarna: i) < 30 år (%); ii) 30–39 år (%); iii) > 40 år (%).

Svar:

Bland stödmottagarna är andelen lantbrukare under 30 år 2 procent, 30–39 år 13 procent och resterande andel över 40 år (85 procent). I förhållande till totalt antal lantbrukare i respektive åldersgrupp är andelen stödmottagare under 30 år 89 procent, mellan 30 och 39 år 90 procent och över 40 år 87 procent.

Indikator Överskr.1-2.1.

Kvoten av {antal kvinnor} genom {antal män} bland stödmottagande personer.

Svar:

Andelen kvinnor av de stödmottagande personerna uppgick till drygt 15 procent år 2002.

Indikator Överskr. 1–3.1.

Beskriv programmets positiva inverkan när det gäller minskad avfolkning av landsbygden (däribland förändringar inom den jordbrukande delen av befolkningen och annan landsbygdsbefolkning).

Svar:

Indikatorn kan endast delvis besvaras utifrån tillgänglig information. Det bör understrykas att Miljö- och landsbygdsprogrammet med dess utformning endast i ringa utsträckning kan antas bidra till den allmänna landsbygdsutvecklingen. Programmets bidrag till lantbrukets och framför allt jordbrukets utveckling är av desto större betydelse.

Befolkningen i glesbygd minskade mellan 1995 och 2001 medan befolkningen i den tätortsnära landsbygden liksom i tätorter ökade enligt Jordbruksverkets studie 2003 av stödområdena 1–3. Landsbygdsbefolkningen är i rapporten inte uppdelad på lantbrukare och icke-lantbrukare. Däremot har en fördelning gjorts på län. Av denna framgår att befolkningsminskningen är störst i de mindre gynnade områdena där även jordbrukets nedläggning är som störst. Det går inte som nämnts att direkt relatera befolkningsförändringarna till Miljö- och landsbygdsprogrammet. Utredningen anser dock att ersättningar genom programmet har bidragit till att minska nedläggningen av jordbruksföretag och jordbruksmark i de mindre gynnade områdena. Åtgärderna är emellertid inte tillräckliga för att uppnå fastställda mål.

Svar på Fråga Överskr.1.:

Som redovisas i denna utvärdering har programmet bidragit till att förhindra nedläggning av jordbruk och jordbruksmark. Programmet har också bidragit till ett flertal lokala utvecklingsprojekt som med stor sannolikhet främjar utveckling och tillväxt i de områden där de genomförs. Programmets möjlighet att påverka befolkningsutvecklingen på den svenska landsbygden i stort kan dock, på grund av dess avgränsning till jordbruket, betecknas som marginell.

Fråga Överskr.2. Hur har programmet bidragit till att säkra sysselsättningen inom och utanför jordbruksföretagen?

Indikator Överskr.2-1.1.

Arbetsstillfällena som bibehållits /skapats inom direkt eller indirekt stödmottagande jordbruks- eller skogsbruksföretag (heltidsekvivalenter)

- a) varav inom företag (%),
- b) varav arbetsstillfällena för andra än familjemedlemmar (%),
- c) varav för kvinnor (%),
- d) varav heltidsanställningar (%),
- e) varav andel som gäller annan förvärvsverksamhet än produktion av basprodukter från jordbruk/skogsbruk (%),
- f) varav andel som bibehållits/skapats indirekt genom leverantörs-effekter (%).

Svar:

Indikatorn besvaras tillsammans med Indikator Överskr.2-1.1.

Indikator Överskr.2-2.1.

Arbetsstillfällena som bibehållits/skapats inom direkt/indirekt stödmottagande företag (andra än jordbruksföretag) (heltidsekvivalenter)

- a) varav för kvinnor,
- b) varav för unga (under 30 år),
- c) varav arbetsstillfällena som berör deltidjordbrukares diversifierade verksamhet,
- d) varav andel som bibehållits/skapats indirekt genom leverantörs-effekter och inkomstmultiplikatoreffekter.

Svar:

Miljö- och landsbygdsprogrammet är endast till en mindre del inriktat på att stödja företag andra än lantbruksföretag. Programmet är till desto större del inriktat på att stödja lantbrukare med diversifierad verksamhet, bl.a. genom investeringsstöd och projektstöd. I projektstöden ingår också verksamhet med anknytning till lantbruket.

Delindikator b) från Indikator Överskr.2-1.1 går inte att besvara då uppgifter om heltidsarbeten inte är uppdelade på familjemedlemmar och andra.

Delindikator d) från Indikator Överskr.2–1.1 besvaras inte specifikt eftersom samtliga skapade och bevarade arbetstillfällen antas vara heltidsarbeten om inget annat anges.

Delindikator e) från Indikator Överskr.2–1.1 likställs med Indikator Överskr.2–2.1.

Delindikator f) från Indikator Överskr.2–1.1 och delindikator d) från Indikator Överskr.2–2.1 besvaras inte då leverantörseffekterna antas vara marginella.

Delindikator c) från Indikator Överskr.2–2.1 går inte att besvara då uppgifter om deltidjordbrukares diversifierade verksamheter saknas.

Sammanfattningsvis gäller att antal skapade och bibehållna arbetstillfällen så långt det är möjligt kommer att besvaras totalt för lantbruksföretag och icke-lantbruksföretag och uppdelat på kvinnor och unga. Detta besvarar delindikatorerna a) och c) från Indikator Överskr.2–1.1 och a) och b) från Indikator Överskr.2–2.1.

Sysselsättning och inkomst allmänt

Uppgifter om sysselsättning är i flera fall svåra att relatera till programinsatserna. För flera av ersättningsformerna saknas information om sysselsättning. I de fall uppgifter finns tillgängliga består de av indikatorer vilka har besvarats av stödmottagarna själva. Dessa redovisas nedan. Eftersom det kan finnas en tendens till att sådana uppgifter överskattas så bör slutsatser från dem dras med viss försiktighet. Då det är svårt att utifrån tillgängliga uppgifter ge någon heltäckande bild av programmets effekter på sysselsättningen har i stället information från utredningens enkätundersökning till lantbrukare använts.

Bland de lantbrukare som fått kompensationsbidrag angav 72 procent att de har kunnat fortsätta som lantbrukare eller att arealen utan stödet skulle ha varit obrukad. 28 procent av dessa angav att stödet har en stor effekt på inkomsten. Liknande uppgifter – om än inte lika uttalade – angavs bland de lantbrukare som hade fått miljöersättning för bevarande av betesmarker och slåtterängar samt öppet och varierat odlingslandskap.

Sammanfattningsvis tyder dessa uppgifter på att ett flertal av de lantbrukare som har fått någon form av ersättning eller stöd genom Miljö- och landsbygdsprogrammet har kunnat fortsätta som lantbrukare. Uppgift saknas om sysselsättningseffekter utanför stöd-företagen.

*Bibehållna och skapade arbetstillfällen i lantbruksföretag*Investeringsstöd

Ett av de operativa målen för investeringsstödet är att varje lämnat investeringsstöd skall bidra med ett halvt till ett skapat arbetstillfälle. För de 1 801 stöd som har beviljats fram till och med 2002 har nära 1 300 arbetstillfällen skapats. Målet är därmed uppnått. Uppgifter om antal arbetstillfällen uppdelade på kvinnor och män saknas.

Startstöd

När det gäller startstöd så finns inte något operativt mål angivet avseende arbetstillfällen. Bland de 661 startstöd som beviljats fram till och med 2002 har ungefär 286 arbetstillfällen skapats. I denna uppgift saknas dock arbetstillfällen för 2002. Om detta jämförs med beräkningen för investeringsstöd så framgår att antalet skapade arbetstillfällen är relativt litet.

Förädlingsstöd

Från utvärderingen av förädlingsstödet framkom att omkring 411 arbetstillfällen förväntas skapas eller bevaras genom de stöd som hittills har beviljats. En knapp tredjedel av alla företag med stöd var jordbruksföretag. Eftersom antalet anställda ofta är lägre i jordbruksföretag än i rena förädlingsföretag så är det rimligt att anta att antal skapade eller bevarade arbetstillfällen för jordbrukare är mindre än två tredjedelar av det totala antalet arbetstillfällen, dvs. färre än 137 stycken. Bland de arbetstillfällen som skapades eller bevarades genom 2002 års slutredovisade stöd var 8 procent till personer under 30 år och 29 procent till kvinnor avseende heltidsarbetena. För deltidsarbetena avsåg 79 procent personer under 30 år och 36 procent kvinnor. Uppgifter saknas för att beräkna andelarna för samtliga stöd. Uppgifter saknas också för att avgöra om andelen unga och kvinnor är densamma i jordbruksföretag som i icke-jordbruksföretag. Om vi antar att den ovan beräknade fördelningen gäller för samtliga stöd för att få fram en indikation på förhållandet så kan andelen unga och kvinnor med heltidsarbeten förväntas uppgå till färre än 11 respektive 40 personer i jordbruksföretagen.

Projektstöd

För projektstöden har framkommit att omkring 45 procent av de som sökt stöd är lantbrukare enligt länsstyrelsens bedömningar. Bland dessa stödmottagare förväntas 1 259 arbetstillfällen skapas

eller bevaras genom de stöd som hittills har beviljats. Det är dock inte klarlagt om andra faktorer än stödet också bidrar till denna utveckling. 529 och 910 av dessa arbetstillfällen förutsätts vara för personer under 40 år respektive för kvinnor.

Bibehållna och skapade arbetstillfällen i icke-lantbruksföretag

Förädlingsstöd

Med samma resonemang som ovan för jordbruksföretag så framgår att mer än 274 stycken arbetstillfällen har skapats eller bevarats bland icke-jordbruksföretag genom stödet. Bland de arbetstillfällen som skapades eller bevarades genom 2002 års slutredovisade stöd var 8 procent till personer under 30 år och 29 procent till kvinnor avseende heltidsarbetena. För deltidsarbetena avsåg 79 procent personer under 30 år och 36 procent kvinnor. Uppgifter saknas för att beräkna andelarna för samtliga stöd. Uppgifter saknas också för att avgöra om andelen unga och kvinnor är densamma i jordbruksföretag som i icke-jordbruksföretag. Om vi antar att denna fördelning gäller för samtliga stöd för att få fram en indikation på förhållandet så kan andelen unga och kvinnor med heltidsarbeten förväntas uppgå till mer än 22 respektive 79 personer i icke-jordbruksföretagen.

Projektstöd

För projektstöden har framkommit att omkring 55 procent av de som sökt stöd är icke-lantbrukare enligt länsstyrelsernas bedömningar. Bland dessa stödmottagare förväntas 1 538 arbetstillfällen skapas eller bevaras genom de stöd som hittills har beviljats. 646 och 700 av dessa arbetstillfällen förutsätts vara för personer under 40 år respektive för kvinnor.

Svar på Fråga Överskr.2.:

Programmet har som redovisats bidragit till att bevara och skapa arbetstillfällen inom och utanför lantbruksföretag och därigenom skapat förutsättningar för en bibehållen och ökad sysselsättning. Sysselsättning i lantbruksföretag prioriteras dock genom åtgärderna i programmet framför sysselsättning i icke-lantbruksföretag.

I flera fall når dock inte antalet arbetstillfällen upp till det angivna målet. Utredningen har lämnat ett antal förslag med syfte att förbättra måluppfyllelsen i dessa fall.

Fråga Överskr.3. Hur har programmet bidragit till att bibehålla eller förbättra inkomstnivån i landsbygdsamhället?

Indikator Överskr.3-1.1.

Inkomst bland direkt/indirekt stödmottagande jordbrukare (euro/person, antal berörda)

- a) varav familjeinkomst från jordbruket (%),
- b) varav inkomst bland jordbruksarbetskraft som inte hör till familjen (%),
- c) varav andel som härrör från deltidjordbrukares diversifierade verksamhet eller från annan förvärvsverksamhet inom jordbruksföretag än produktion av basprodukter från jordbruk/skogsbruk (%),
- d) varav andel som uppstått indirekt genom leverantörseffekter (%).

Svar:

Underlag saknas för närvarande för att till fullo besvara dessa indikatorer. Delindikator c) går inte att besvara eftersom uppgifter för deltidjordbrukares diversifierade verksamheter saknas. En allmän beskrivning lämnas nedan. Delindikator d) antas vara marginell varför den lämnas obesvarad.

Inkomst

Inkomstuppgifter är generellt sett svåra att få tillgång till. Av denna anledning har heller inte dessa uppgifter efterfrågats i utredningens enkätundersökning. Däremot har frågor ställts till lantbrukarna om stödets och ersättningarnas betydelse för jordbrukets inkomst vilka har redogjorts för under Indikator Överskr.2-1.1.

- a) Familjeinkomsten från jordbruket uppgick till 190 400 respektive 205 500 kronor i genomsnitt 1999 och 2000. Variationerna mellan länen var stora. Variationerna mellan olika åldersgrupper var också stora, t.ex. tjänade 1999 en jordbrukare mellan 30-39 år 192 800 kronor, 40-49 år 228 500 kronor, 50-64 år 221 100 kronor och jordbrukare över 65 år 154 200 kronor i genomsnitt.

I dessa siffror ingår jordbrukarhushåll med stöd och ersättningar. Om vi i stället tittar på inkomsten av näringsverksamhet, där transfereringar inte ingår, så var denna i genomsnitt 45 300 kronor 1999. Samtliga län inom Mål 1-området understeg denna nivå. Motsvarande siffror för 2000 saknas. Dessa uppgifter och andra uppgifter i kapitlet om kompensationsbidraget tyder på att stöd och ersättningar till omkring 59 procent utjämnar produktions-

nackdelarna i de mindre gynnade områdena där också andelen äldre lantbrukare är högre än i övriga delar av landet. Detta faktum gäller även då siffrorna avser den förra programperioden, eftersom motsvarande stöd och ersättningar fanns redan under denna period.

- b) Enligt Statistiska centralbyråns meddelande om jordbrukarushållens inkomster fördelade sig dessa enligt följande tabell:

Tabell X.1 Disponibel nettoinkomst enligt IAHS-definitionen 1999 och 2000

	2000	1999
Jordbrukare	213 400	195 000
Övriga företagare	202 600	182 700
Anställda	232 800	222 000
Övriga	125 300	125 500
Därav pensionärer	137 800	135 900
Samtliga	189 200	181 500
Samtliga enligt bred definition	219 600	203 800

Anmärkning: IAHS står för Income of the Agricultural Households Sector och är utvecklat av Eurostat.

Källa: Statistiska centralbyrån, 2002.

Som tabellen visar har anställda i genomsnitt omkring 10 procent högre inkomst än jordbrukarna (ägarna).

- c) Ungefär 25 procent av lantbruksföretagen hade kombinationsverksamheter under 2002 enligt en studie utförd av Statistiska centralbyrån. Kombinationsverksamheterna avsåg snöröjning (30 procent), annan entreprenadverksamhet (38 procent), direktförsäljning av gårdsprodukter och uthyrning av lokaler (12 procent) och turism (7 procent). Resterande del innefattade bl.a. hästverksamhet. Uppgifter saknas om inkomsterna från dessa diversifieringsverksamheter. Omkring 10 procent av företagen med kombinationsverksamhet har en verksamhet som motsvarar en till två heltidsarbeten.

Indikator Överskr.3-2.1.

Inkomst bland direkt/indirekt stödmottagande icke jordbrukande befolkning (euro/person, antal berörda)

- a) varav inkomster från landsbygdsturism (%),
- b) varav inkomster från lokalt hantverk/lokala produkter (%),
- c) varav andel som uppstått indirekt genom leverantörseffekter (%).

Svar:

Se svar till Indikatorerna Överskr.2–2.1. och Överskr.3–1.1. Inkomst-uppgifter finns inte särredovisade för dessa inkomstgrenar.

Svar på Fråga Överskr.3.:

Lantbrukarnas nettoinkomst har som redovisats ökat mellan 1999 och 2000. Det är rimligt att anta att ersättningsformerna genom programmet har bidragit till denna inkomstförbättring. Det går dock inte att härleda ersättningsformernas effekter på inkomstutvecklingen, inte heller att kvantifiera dessa.

Fråga Överskr.4. Hur har programmet förbättrat marknads-situationen för basprodukter från jordbruk/skogsbruk?

Indikator Överskr.4–1.1.

Kvoten av {omsättning} genom {kostnader} i centrala stödmottagande produktionskedjor.

Svar:

Indikatorerna till Fråga Överskr.4 besvaras gemensamt.

Indikator Överskr.4–2.1.

Förändring av mervärde per enhet basprodukt från jordbruk/ skogsbruk inom centrala stödmottagande produktionskedjor (%).

Svar:

Indikatorerna till Fråga Överskr.4 besvaras gemensamt.

Indikator Överskr.4–2.2.

Andel basprodukt från jordbruket som gjorts till föremål för kvalitetshöjande åtgärder på någon nivå inom stödmottagande produktionskedjor tack vare programmet (%).

Svar:

Indikatorerna till Fråga Överskr.4 besvaras gemensamt.

Indikator Överskr. 4–2.3.

Beskriv på vilka sätt marknadspositioneringen har förbättrats.

Svar:

Indikatorerna till Fråga Överskr.4 besvaras gemensamt.

Indikator Överskr. 4–3.1.

Förändring av årlig bruttoförsäljning inom centrala stödmottagande produktionskedjor (%).

Svar:

Indikatorerna till Fråga Överskr.4 besvaras gemensamt.

Indikator Överskr. 4–3.2.

Utveckling av enhetspriser för standardprodukter från centrala stödmottagande produktionskedjor (%).

Svar:

Uppgifter om enhetspriser, bruttoförsäljning, omsättning, intäkter och kostnader för produktion hos lantbrukare och lantbruksföretag med stöd saknas.

Mervärde i kvalitetsprodukter

De lantbrukare som övergår till ekologisk produktion får ett mervärde för sina produkter endast genom medlemskap i något godkänt kontrollorgan såsom KRAV. Anslutningen till KRAV har ökat något under programperioden. Anslutningen ökade med 1 procent mellan 2001 och 2002 till att nu omfatta 3 535 lantbruk. Totalt brukades omkring 188 500 hektar jordbruksmark ekologiskt 2002. Omkring 3 900 produkter var KRAV-märkta 2002. Dessa omfattar även andra produkter än de från jordbruket. Som exempel på merpris för kvalitetsprodukter kan nämnas att jordbrukare med mjölkproduktion kan få mellan 40 och 60 öre extra per liter ekologiskt producerad mjölk.

En särställning intar Svenska Demeterförbundet. Denna förening omfattar biodynamisk växtodling, djurhållning, slakterier, butiker, förädlingsföretag m.fl. Från och med 2003 måste lantbrukare anslutna till Demeterförbundet även ingå i KRAV. Odlare av biodynamiskt spannmål får cirka 1 till 1,5 kronor över priset på ekologiskt spannmål. Ett hundratal lantbrukare är anslutna till Svenska Demeterförbundet.

Kvalitetsmärket Svenskt Sigill som ägs av Lantbrukarnas riksförbund är ett branschmärke för svenska kontrollerade spannmåls- gårdar med omfattande dokumentation om odlingen. Från och med 2003 ingår även Gröna näringens riksorganisation (GRO) i denna organisation med följderna att även grönsaker, frukt, bär, potatis och prydnadsväxter ingår. Ett oberoende kontrollorgan ser till att regler följs. Även om Svenskt Sigill inte är ett miljömärke motsvarande KRAV så är det långsiktiga syftet att det konventionella jordbruket skall bli mer hållbart, varför det kan vara intressant att även nämna denna märkning. Spannmålsbönder inom Svenskt Sigill får mellan 5 och 9 öre mer per kilo mer än andra spannmålsbönder. De runt 720 lantbruken anslutna till Svenskt Sigill omfattar en areal om 110 000 hektar. Dessa odlar drygt 250 000 ton kvalitetsmärkt spannmål vilket är mer än 25 procent av den spannmål som odlas för human- konsumtion.

Det går inte att nu få fram uppgifter om hur många av de anslutna ekologiska lantbruken som också är anslutna till något kontrollorgan eller motsvarande.

Andel ekologisk och KRAV-märkt produktion

Det går inte att utifrån tillgängliga data ange hur stor andel av bas- produkterna från jordbruket som har övergått i ekologisk produktion under programperioden. Däremot kan en indikation på detta lämnas. Arealen med ekologisk odling uppgick till 16 procent 2002 och andelen ekologiskt hållna djur till mellan 7 och 45 procent beroende på djurslag. Motsvarande andel 1999, dvs. innan programmet började, var 12 procent avseende den ekologiska odlingen. Uppgifter avseende djur 1999 saknas.

Det går inte att direkt översätta uppgifterna ovan i basprodukter i synnerhet som avkastningen generellt sett är något lägre i den ekologiska produktionen. Däremot ger detta en indikation på att ekologiska produkter svarar för en betydande andel av jordbruks- produktionen och att andelen har ökat under programperioden. Det går heller inte att utifrån tillgängliga uppgifter avgöra hur stor andel av den ekologiska jordbruksproduktionen som är KRAV-märkt.

Som exempel på skillnader mellan ekologisk produktion i allmänhet och ekologisk KRAV-märkt produktion kan nämnas att i den ekologiska produktionen får nitriter ingå i charkprodukter medan dessa inte är tillåtna inom KRAV.

Annan märkning

Uppgifter om produkter med annan märkning såsom naturbeteskött saknas. Sådan märkning torde ha ökat i betydelse under de senaste åren.

Svar på Fråga Överskr.4.:

Miljö- och landsbygdsprogrammet har bidragit till att öka den ekologiska produktionen av basprodukter från jordbruket. Därtill har anslutningen till KRAV ökat med 1 procent mellan 2001 och 2002 vilket förbättrat ersättningen till de ekologiska producenterna. Det går inte att utifrån tillgängliga data härleda hur stor andel av ökningen i anslutningen till KRAV som beror på övergång till ekologisk produktion genom programmet. Det är emellertid rimligt att anta att ersättningen generellt stimulerar till anslutning till KRAV. Det finns dock fall, där KRAV:s regler går utöver EU:s och programmets regler som beskrivits ovan, vilket i vissa fall tycks ha en begränsande effekt när det gäller anslutning. Således har programmet bidragit till att öka den ekologiska produktionen av basprodukter och troligtvis även bidragit till att förbättra marknadspositioneringen genom anslutning till godkänt kontrollorgan.

Fråga Överskr.5. Hur har programmet bidragit till skydd och förbättring av miljön?*Indikator Överskr. 5–1.1.*

Andel stödåtgärder som helt/delvis är inriktade på miljöskydd eller miljöförbättring (% av programkostnaderna, % av projekten).

Svar:

Programkostnader

Nära 80 procent av programkostnaderna avser satsningar för att förbättra eller skydda miljön. Här har inräknats miljöersättningar, kompetensutveckling på miljöområdet och miljöinvesteringar. Om därutöver även kompensationsbidraget inräknas så blir denna siffra högre.

Projekt

För miljöersättningarna förväntas hela insatsen avse åtgärder för att förbättra och skydda miljön. För kompensationsbidraget gäller motsvarande resonemang för den del som inräknats här. Däremot kan det finnas vissa tveksamheter i ersättningsformernas effektivitet som redovisats under respektive ersättningsform. När det gäller projekt- och strukturstöden så är det inte möjligt att kvantifiera hur stor andel av projektkostnaderna (faktiska investeringar) som avser miljön. Det går däremot att antalsmässigt redogöra för hur stor andel av projekten som har haft till syfte att förbättra eller skydda miljön vilket redovisas i tabell X.2. Uppgifterna är baserade på den information som har lämnats av stödmottagarna i samband med ansökan eller slutredovisning av projekten.

Tabell X.2. Andel av slutredovisade projekt som avser miljöförbättringar

Projekt- och strukturstöd	Totalt antal projekt	Andel projekt med positiva effekter för miljön (%)	Andel med positiv bieffekt för miljön (%)
Investeringsstöd	1 801*	54	26
Startstöd	661*	Uppgift saknas	20
Förädlingsstöd	130	4	46
Projektstöd	91	7	9

Anmärkning: *Siffrorna är baserade på beviljade stöd.

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Indikator Överskr. 5–1.2.

Andel stödåtgärder som är inriktade på produktions- och utvecklingsaspekter och som genererar positiva miljöeffekter (% av programkostnaderna, % av projekten)

- a) varav miljöeffekter tack vare renare teknik (%),
- b) varav miljöeffekter tack vare förbättrade jordbruksmetoder eller ändrade/bibehållna markutnyttjandemönster (inkl. utplacering och koncentration av boskap) (%).

Svar:

Delindikator a) har här tolkats avse förbättrad teknik i allmänhet och därmed investeringsstöd och miljöersättning för ekologisk produktion. När det gäller investeringsstödet så har omkring 80 procent av

beviljat investeringsstöd (belopp) avsett förbättrad teknik vilket motsvarar drygt 2 procent av programkostnaderna. Uppgifter saknas för att beräkna andelen av de totala investeringskostnaderna. Den ekologiska produktionen motsvarar 10 procent av programkostnaderna. Som förklarats tidigare anses hela ersättningen för ett miljöanpassat jordbruk avse förbättringar och skydd av miljön varför det inte är relevant att beräkna projektkostnader och andelar av denna.

Delindikator b) har tolkats avse traditionellt jordbruk med naturliga betesmarker och slätterängar, våtmarker inklusive småvatten, natur- och kulturvärden i odlingslandskapet liksom ett öppet och varierat odlingslandskap. De miljöersättningar som berörs är bevarande av betesmarker och slätterängar, bevarande av natur- och kulturvärden i odlingslandskapet, skötsel och anläggning av våtmarker och småvatten och bevarande av ett öppet och varierat odlingslandskap. Även kompensationsbidraget har tydliga kopplingar till miljön varför hälften av detta har inräknats. Totalt motsvarar dessa ersättningar och stöd drygt 40 procent av programkostnaderna. Som förklarats ovan anses hela ersättningen för ett miljöanpassat jordbruk avse förbättringar och skydd av miljön varför det inte är relevant att beräkna projektkostnader och andelar av denna. Detta resonemang gäller även för kompensationsbidraget.

Indikator Överskr. 5–1.3.

Andel stödåtgärder som genererat negativa miljöeffekter (% av programkostnaderna, % av projekten)

- a) varav miljöeffekter som genererats under etablerings-/investerings-/uppbyggnadsfasen (%),
- b) varav miljöeffekter som genererats under den operativa fasen (%).

Svar:

Delindikatorerna a) och b) besvaras sammantaget. När det gäller stödåtgärder som genererar negativa miljöeffekter så är sådana uppgifter svåra att få fram. Allmänt sett leder inte några stödåtgärder till negativa miljöeffekter, eftersom de är konstruerade så att de skall leda till positiva miljöeffekter. Det kan dock inte uteslutas att sådana effekter förekommer i vissa fall.

I enstaka fall finns uppgifter om förväntade negativa miljöeffekter, t.ex. har för 4 procent av de slutredovisade projekten med förädlingsstöd angetts att de kan medföra negativa bieffekter för miljön. Motsvarande uppgifter saknas för resterande stöd varför en heltäckande bild inte kan ges.

Därtill finns ett antal områden där negativa effekter skulle kunna uppstå. Dessa är:

- större djurbesättningar i samband med investeringsstöd,
- ökat läckage av växtnäringsämnen i ekologisk odling,
- sämre förutsättningar för biologisk mångfald genom för hög röjningsintensitet m.m.,
- våtmarker inklusive småvatten anlagda på fel plats och på fel sätt och
- ökad användning av bekämpningsmedel vid insådd av fånggröda.

Större djurbesättningar skulle kunna medföra negativa effekter för landskapsvärden genom en för hög koncentration av djur. De skulle också undantagsvis kunna leda till sämre djurmiljö. Det är dock inte klarlagt att större djurbesättningar medför sådana negativa effekter. För investeringsstödet har Jordbruksverket angett att stödet till övervägande del har inneburit en förbättrad djurmiljö vari omläggning till större djurbesättningar är en viktig del. Effekter på landskapsvärden har inte kunnat påvisas.

När det gäller frågan om läckage av växtnäringsämnen i den ekologiska odlingen så behövs ytterligare studier som kan klarlägga detta. Därtill förväntas de ekologiska lantbrukarna med tiden bli bättre och bättre på att hantera läckage.

Viss kritik har riktats mot ersättningsformen för bevarande av betesmarker gällande de generella villkoren för ersättning. Enligt denna kritik medför dessa för hög röjningsintensitet och för hårt betestryck vilket kan vara negativt för den biologiska mångfalden. Utredningen har föreslagit ett antal åtgärder för att få en mer lokal anpassning av skötselvillkoren.

På motsvarande sätt har kritik riktats mot ersättningsformen våtmarker inklusive småvatten när det gäller utformning och lokalisering. Utredningen anser att denna fråga bör belysas närmare och ser fram emot Våtmarkscentrums slutrapport i slutet av detta år. Jordbruksverket arbetar också med ett regeringsuppdrag att ta fram kvalitetskriterier för våtmarker med avseende på biodiversitet och näringsretention.

Därtill har antytts av Jordbruksverket att ersättningen för fånggrödor och vårbearbetning kan medföra en ökad användning av kemiska bekämpningsmedel. Utredningen förutsätter att denna fråga följs upp av verket.

Indikator Överskr. 5–2.1.

Andel areal inom det område som omfattas av programmet där mönstret för markutnyttjande, i samband med programmet, förändrats eller bibehållits med gynnsamma effekter (eller undvikande av negativa effekter), (%)

- a) varav andel som berör permanenta grödor (betesmark, fruktträd, skog) (%),
- b) varav andel som berör odlingsmark (ekologisk odling, växelbruk) (%),
- c) varav andel som berör icke odlad mark eller delvis självsådd mark (%).

Svar:

De genom programmet anslutna betesmarkerna och slätterängarna (a), ekologiska produktionen och vallodlingen (b) liksom arealen med skötta landskapselement, våtmarker och småvatten (c) har ökat under programperioden. Arealen skyddszoner (c) har emellertid minskat något under programperioden. Ersättningsformerna redovisas i tabell X.3.

Tabell X.3. Ersättningsformer med positiva effekter för markutnyttjandet

Ersättningsform	Areal 2002	Förändring från 2001
a) Betesmarker	369 700	+9%
-varav med tilläggsersättning	145 100	+6%
Slätterängar	6 000	+13%
Skogsbete	9 300	+7%
Fäbodbete	13 800	+12%
Alvarbete	27 200	+9%
b) Ekologisk produktion	414 200	+9%
Vallodling	610 300	+3%
c) Landskapselement	766 700	+4%
Våtmarker och småvatten	3 300	+14%
Skyddszoner	5 700	-3%

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Som tabellen visar har nästan samtliga ersättningsformer med positiva effekter för markutnyttjandet ökat under programperioden. Till vallarealen ovan tillkommer 57 300 hektar vall i kompensationsbidraget. Jämförbara siffror för 1999 och 2000 saknas i flertalet fall, varför här endast förändringen mellan 2001 och 2002 har redovisats. Uppgifterna tyder på att programmet – sett till arealutvecklingen – har medfört positiva miljöeffekter avseende markutnyttjandet. Därtill behövs underlag av mer kvalitativ karaktär för bedömningen vilka har redovisats under varje ersättningsform i kapitlet om miljöersättningarna.

Indikator Överskr. 5–3.1.

Andel vattentillgångar där vattentäkten minskat (eller tillflödet ökats) tack vare programmet (%)

- a) varav andel som beror på basproduktion inom jordbruket (eller skogsbruket) (%).

Svar:

Det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är inte inriktat på åtgärder med syfte att reglera vattentillgången, varför denna indikator inte är relevant.

Indikator Överskr. 5–3.2.

Andel vattentillgångar där föroreningshalterna minskat/stabiliserats tack vare programmet (%)

- a) varav andel som beror på basproduktion inom jordbruket (eller skogsbruket) (%).

Svar:

Denna delindikator kan inte besvaras som angetts i kapitlet om miljöersättningarna. Det saknas för närvarande underlag om totala föroreningshalter m.m. i vattendrag. En förbättring är att vänta genom utökad skyldighet för kommuner att från och med 2003 undersöka kvaliteten hos dricksvatten. Även med tillgång på information om föroreningshalter är det dock svårt att relatera dessa till jordbruksaktiviteter.

Indikator Överskr. 5–3.3.

Trender i fråga om årliga utsläpp av växthusgaser (ton kolekvivalenter) som har att göra med programmet (ungefärlig uppskattning)

- a) varav koldioxid (%),
- b) varav kväveoxid (%),
- c) varav metan (%).

Svar:

Det är inte möjligt att relatera samtliga dessa växthusgaser till åtgärder inom ramen för Miljö- och landsbygdsprogrammet, dels eftersom utsläppen av växthusgaser beror på en mängd olika källor varav jordbruket är en, dels på grund av att det är svårt – för att inte säga omöjligt – att härleda utsläpp från jordbruket till specifika jordbruksaktiviteter. En allmän redovisning av den rådande situationen kommer dock att göras nedan. Ett undantag är ammoniakutsläppen, där jordbruket beräknats svara för den övervägande delen av de totala utsläppen.

- a) År 2001 släpptes 55 300 ton koldioxid ut. Med den internationella sjöfarten och flygtrafiken tillkommer 6 400 ton. Koldioxidutsläppen var i princip oförändrade mellan 1999 och 2001. Utsläppen varierar också vanligtvis över åren till följd av industriproduktionens och trafikens utveckling och behovet av bostadsuppvärmning.
- b) Utsläppen av kväveoxider år 2001 var 251 000 ton. Om bidragen från bränsle som sålts i Sverige för användning inom internationell sjöfart och flygtrafik inkluderas tillkommer 105 700 ton. Detta motsvarade en minskning med 4 procent från 1999. Den största delen av minskningen kommer från transporter och arbetsmaskiner till följd av skärpta avgaskrav under 1990-talet.
- c) Utsläppen av ammoniak till luft var cirka 51 700 ton 2001. En minskning på 2 700 ton eller motsvarande 5 procent har skett mellan 1999 och 2001 (se tabell X.4).

Tabell X.4. Utsläpp av ammoniak till luft i Sverige 1995–2001

Ton	1995	1999	2001
Utsläpp av ammoniak	60 800	56 500	53 800
Varav jordbruk	55 000	48 800	45 300
Varav lagring och spridning av stallgödsel	44 000	41 800	38 300

Anmärkning: Värdena för 1999 har reviderats i senare meddelanden.

Källa: Statistiska centralbyråns statistiska meddelanden avseende 1994/1995, 1999 och 2001.

Av tabellen framgår att utsläppen från jordbruket har minskat med 3 500 ton vilket motsvarar 7 procent. Jordbrukets utsläpp har således minskat mer än för övriga källor. Jordbrukets andel av utsläppen har därmed minskat från 86 procent 1999 till 84 procent 2001.

Denna minskning förklaras främst av att antalet nötkreatur och svin har minskat under perioden. Även lagstiftning om begränsning av ammoniakförluster och övergång till flytgödsel tros ha bidragit till minskningen.

Indikator Överskr. 5–4.1.

Andel av arealen inom det område som omfattas av programmet där gynnsamma effekter för landskapsbilden uppstått (eller negativa effekter förhindrats) (%)

a) varav andel som klassificeras som bidragande till:

- landskapets samstämmighet (%)
- landskapets differentiering (homogenitet/mångfald) (%)
- den kulturella identiteten (%)

b) varav andel som berör permanenta grödor (betesmark, frukt-trädgårdar, skog) (%)

Svar:

Delindikatorerna a) och b) avser jordbruksmarker som betesmarker, slätterängar samt våtmarker och småvatten med därtill knuten traditionell skötsel. Därtill avses det öppna odlingslandskapet i sig (avser öppet odlingslandskap och kompensationsbidrag) samt av människan planerade landskap, skapade landskapselement och småbiotoper liksom traditionella husdjursraser. Dessa delindikatorer har redovisats utförligt i kapitlet om miljöersättningar (kapitel VI) och hänvisning görs därför dit.

Svar på Fråga Överskr.5.:

Den ökande anslutningen till flertalet miljöersättningar tillsammans med de olika kvalitativa underlag som redovisats under respektive ersättningsform utgör grund för att dra slutsatsen att programmet har haft positiva effekter när det gäller skydd och förbättring av miljön. På ett flertal punkter kan dock programmet förbättras. Utredningen har lämnat ett antal förslag till förbättringar och pekat på områden som ytterligare behöver studeras under respektive ersättningsform.

Fråga Överskr.6. Hur har genomförandeåtgärderna bidragit till att maximera programmets avsedda effekter?

Indikator Överskr.–1.1.

Förekomst av grupper/kombinationer av åtgärder/projekt, inom eller mellan kapitel, med inriktning på landsbygdsutvecklingens problem/möjligheter i) på olika nivåer längs jordbrukets eller skogsbrukets produktionskedja; ii) med olika aspekter på speciella flaskhalsar, och/eller iii) som tillsammans skapar en kritisk massa (%).

Svar:

Indikator Överskr.6–1.1. har tolkats som att den avser integration av projekt eller insatser med syfte att förbättra den ekologiska, ekonomiska och sociala utvecklingen på landsbygden. Ett exempel på en sådan integration är kompetensutvecklingen på miljöområdet inom Insatsområde I, där kompetensutveckling ges till ett stort antal deltagare i form av åtgärds- och skötselplaner, enskild rådgivning, kurser m.m. Kompetensutvecklingen är inriktad på Delprogram I och ekologisk produktion inom Delprogram III liksom på att allmänt minska riskerna med användning av bekämpningsmedel och att minska läckaget av växtnäringssämnen. Insatserna omfattar samtliga jordbrukare, dvs. även andra än de med ersättning från Miljö- och landsbygdsprogrammet. Flera goda exempel har getts i kapitlet om kompetensutveckling på att dessa insatser har haft önskvärd effekt.

Kompetensutvecklingen inom Insatsområde II skall också bidra till att förhöja effekten av andra insatser inom insatsområdet. Baserat på den resultatinformation som Jordbruksverket har tagit fram bedöms kompetensutvecklingen ha bidragit till att investeringar med stöd genomförs på ett framgångsrikt sätt. Därtill ställer sig länsstyrelserna som största anordnare av kompetensutveckling mycket positiva till samtliga kompetensutvecklingsinsatser inom programmet.

Ytterligare ett exempel på en integration mellan ersättningsformer är ersättningen för att bevara ett öppet och varierat odlingslandskap och kompensationsbidraget. Här sker även en integration med andra insatser så som nationellt stöd. Kompensationsbidraget samverkar också med ersättningarna för betesmarker och slätterängar och ekologisk produktion. Dessa ersättningsformer sammantaget bidrar till att förhindra nedläggning av jordbruk och jordbruksmark i de mindre gynnade områdena.

Projektstöden i Insatsområde II skall förstärka effekten av andra insatser inom insatsområdet. Resultatredovisningen omfattar dock inte information som skulle kunna belysa detta. Därtill finns hittills få tecken på integration mellan dessa insatser. Som beskrivits i kapitlet om projektstöden förväntas dock länsstyrelserna framöver satsa mer på detta stöd, varför sådana effekter förväntas uppkomma på sikt.

Utredningen har i detta kapitel pekat på att flera av åtgärderna överlappar varandra, inom och mellan insatsområdena. Utredningen finner således att skälen för nuvarande uppdelning i insatsområden inte är särskilt starka utan föreslår att dessa slås samman, men att ett förtydligande samtidigt görs av de olika åtgärdernas huvudsyften, bisyften och mål.

Utredningen har också pekat på att integrationen inom och utanför programmet behöver öka för att på bästa sätt bidra till en hållbar landsbygdsutveckling som innefattar alla näringar på landsbygden, inte bara jordbruk. Utredningen menar att detta på bästa sätt sker genom att strategier tas fram för hur insatserna genom Miljö- och landsbygdsprogrammet kan samverka med andra insatser och politikområden i de regionala tillväxtprogrammen. En ökad fokus bör då ligga på landsbygdsfrågorna i dessa program.

Indikator Överskr. 6–2.1.

Ange vilka representativa typer av direkta stödmottagare och operatörer som är inblandade i programmet (t.ex. jordbruksföretag, andra företag, föreningar, nätverk, ägare/jordbrukare, bearbetnings- och saluföringsaktörer, odlare/djurhållare, små/stora).

Svar:

Tabellerna X.5 och X.6 visar stödmottagarna efter företagsform respektive driftsinriktning.

Tabell X.5. Stödmottagare efter företagstyp

Typ av företag	Antal	Procentuell fördelning (%)
Enskild person	45 884	76
Enkelt bolag	12 024	20
Aktiebolag	1 185	2
Dödsbo	526	1
Övriga (stat, kommun, föreningar m.fl.)	869	1
Totalt	60 488	100

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Tabell X.6 Stödmottagare efter driftsriktning

Driftsriktning	Antal	Procentuell fördelning (%)
Mjök	25 609	42
Nötkött	14 810	24
Blandad inriktning	6 759	11
Spannmål	5 273	9
Småbruk	4 117	7
Husdjur	2 796	5
Trädgårdsväxter	1 124	2
Totalt	60 488	100

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Som framgår av uppgifterna i ovan tabeller når programmet en mycket stor andel av jordbruken i landet. Enligt Jordbruksstatistisk årsbok 2003 fanns omkring 71 000 jordbruk år 2002.

Indikator Överskr.-2.2.

Beskriv bevis på avskräckande, opåkallade fördröjningar eller kostnader för de direkta stödmottagarna/operatörerna.

Svar:

Jordbruksföretagens likviditet är ofta begränsad, varför det är viktigt med snabbast möjliga utbetalning. Förskottsutbetalning skulle i

många fall underlätta investeringar. Ofta råder också brist på kapital. Studier har visat att tillgången på kapital kan vara en begränsande faktor för tillväxt hos många företag. Särskilt problematiskt tycks det vara för företag verksamma på landsbygden och kanske allra svårast för företag i norra Sverige. Ett av de största problemen är att få tillgång till kapital i ett tidigt skede.

Synpunkter på utbetalningsrutinerna har framkommit i bl.a. tidigare utvärderingar av Miljö- och landsbygdsprogrammet och diskussioner i programmets rådgivande kommitté. Ett exempel ges i avsnittet om ersättning för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i renskötselområdet, där utbetalning sker först efter att två ansökningar har lämnats in.

Det sker en eftersläpning i länsstyrelsernas utbetalningar av miljöersättningar. Enligt uppgifter från Jordbruksverket kan så mycket som 20 procent av utbetalningarna släpa efter vid första betalningstillfället. Detta förhållande är till uppenbar nackdel för jordbrukarna. Utredningen finner det mycket angeläget att rutinerna för utbetalning ses över och att problemet med dröjsmål snarast åtgärdas.

I övrigt har inte några synpunkter framkommit till utredningen om dröjsmål i hanteringen. Stödmottagarna förefaller i stort vara nöjda med länsstyrelsernas och Jordbruksverkets administration av stöden. Hanteringen har snabbats upp under de senaste åren. Däremot framkommer att reglerna alltjämt upplevs som krångliga och säkert också kan verka avskräckande för en del lantbrukare. Utredningen har så långt det är möjligt föreslagit åtgärder i syfte att förbättra administrationen.

Indikator Överskr. 6–3.1.

Grad av hävstångseffekt = kvoten av {de direkta stödmottagarnas totala investeringar i stödåtgärder} genom {offentlig samfinansiering}.

Svar:

För den övervägande delen av stöden, miljöersättningarna och projektstöden i Insatsområde I, ersätts jordbrukaren för de kostnader som följer av åtagandet. I flera fall har dock ersättningen bedömts vara för låg i förhållande till arbetsinsatsen. Utredningen har lämnat ett antal förslag till förändringar i detta avseende. I fråga om kompensationsbidraget har utredningen kommit fram till att kompensationen klart understiger den i programmet beräknade

nivån. Enligt denna nivå har jordbrukarna beräknats ersättas med motsvarande 80 procent av merkostnaderna. För kompetensutvecklingen är resonemanget om hävstångseffekt inte applicerbart. För projekt- och strukturstöden har en genomsnittlig stödintensitet beräknats vilken anges i tabell X.7.

Tabell X.7. Genomsnittlig stödintensitet i projekt- och strukturstöden

Stödform	Genomsnittlig stödintensitet (%)
Investeringsstöd	14
Startstöd	10
Förädlingsstöd	26
Projektstöd (II)	
– Marknadsföring	45
– Diversifiering	57
– Turism	48
– Infrastruktur	59
– Bytveckling	43

Källa: Jordbruksverket, 2003.

Av tabellen framgår att den genomsnittliga stödintensiteten är högst för projektstöden i Insatsområde II. Skillnaden mot strukturstöden beror också på projektens art. För investeringsstöden kan nämnas att stödintensiteten är betydligt lägre än vad som medges enligt gällande förordningar (30 procent) vilket beror på att efterfrågan överstiger tillgängliga medel och prioriteringar har införts.

Indikator Överskr. 6–4.1.

Bevis på dödviktseffekter (beskrivning och ungefärlig kvantifiering).

Svar:

Det finns få direkta bevis på dödviktseffekter i Miljö- och landsbygdsprogrammet. Detta har även att göra med den korta tid för vilken utvärdering sker. Det finns emellertid ett antal stöd, där effekterna helt eller delvis, med tillgängligt underlag, bedöms vara av dödviktsskäraktär. Detta gäller start- och förädlingsstödet samt miljöersättningsarna till bruna bönor och sockerbetor.

Startstödet omfattar visserligen en stor summa pengar per stöd-mottagare men stödet förväntas ha en mindre effekt när det gäller förnyring och nystartande generellt. Flertalet av jordbrukarna hade troligtvis startat eller tagit över verksamheten även utan stöd. Detta gäller i synnerhet om jordbruket ärvs eller på annat sätt övertas inom familjen. Utredningen har föreslagit att detta stöd upphör från och med 2005 och att de för startstödet avsedda medlen överförs till investeringsstödet.

Även *förädlingsstödet* bedöms inrymma vissa dödviktseffekter när det gäller stöd till större förädlingsföretag vilka kan förväntas ha bra tillgång på kapital och troligtvis skulle ha genomfört investeringen även utan stöd. Utredningen har föreslagit en prioriteringsordning med anledning av detta.

Den *miljövänliga odlingen av bruna bönor* på Öland bedöms medföra små miljöeffekter, totalt och i proportion till utbetalat stöd per hektar. Utredningen förutsätter att angivna synpunkter beaktas i beredningen av nästa program och har även föreslagit att ersättningsens utformning omprövas om anslutningen minskar ytterligare.

Utredningen bedömer att miljöeffekten avseende ersättningen för *miljövänlig odling av sockerbetor* på Gotland är låg och nyanslutning föreslås därför upphöra från och med 2005.

Indikator Överskr. 6–5.1.

Beskriv på vilka sätt åtgärder/projekt haft gynnsamma indirekta effekter.

Svar:

De mest centrala indirekta effekterna är programmets betydelse för turistnäringen såsom upplevelseturism och bo på lantgård. Det öppna och varierade odlingslandskapet med en rik flora och fauna betonas genom programmet och en ökande turism tros utgöra tecken på programmets effekter i detta avseende.

Referenser

Jordbrukarbushållens inkomster 2000, Statistiska centralbyråns meddelanden JO 42 SM 0201.

Jordbrukets utveckling i det fjällnära området 1995–2002, Jordbruksverkets rapport 2003:16.

- Jordbruksföretagens kombinationsverksamheter 2002*, Opublicerad rapport av Statistiska centralbyrån, daterad 2003-02-14.
- Jordbruksstatistisk årsbok 2002*, Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån.
- Jordbruksstatistisk årsbok 2003*, Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån.
- Jordbruksverkets prognos för Miljö- och landsbygdsprogrammet, augusti 2003, kontaktperson Roland Sten.
- Jordbruksverkets rapporter om *Utvecklingen inom Miljö- och landsbygdsprogrammet* för år 2001 och 2002, daterade 2002-05-30 respektive 2003-03-26.
- Jordbruksverkets underlag avseende kapitelöverskridande utvärderingsfrågor, oktober 2003, kontaktperson Per Persson.
- Jordbruksverkets underlag för utvärdering av ersättningsformerna i Miljö- och landsbygdsprogrammet, 2003 (se kontaktperson under respektive kapitel).
- Berndtsson, Leif, *Kapital för landsbygdsföretagare: en förstudie*, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift Årg. 142, Nummer 4, 2003.
- Landsbygdsutvärderingen 2003*, Enkätundersökning om stöd till lantbrukare, Teknisk rapport från Statistiska centralbyrån, juli 2003.
- Uppgifter från KRAV:s hemsida, <http://www.krav.se/>. Uppgifter är också hämtade från kontakter med KRAV per telefon och e-post.
- Uppgifter från Svenska Demeterförbundets hemsida, <http://www.demeter.nu/>. Uppgifter är också hämtade från kontakter med Demeter per telefon och e-post.
- Uppgifter från Svenskt Sigills hemsida, <http://www.svensksigill.com/>.
- Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, september 2003, kontaktperson Lena Akterstam.
- Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, oktober 2003, kontaktperson Harald Svensson.
- Uppgifter om organisationen Bo på lantgård genom en artikel på Sveriges Radio – Ekots hemsida, http://www.sr.se/Ekot/arkiv.asp?DagensDatum_2003-04-27&Artikel=222969.
- Utsläpp av ammoniak till luft i Sverige*, Statistiska centralbyråns meddelanden MI 37 SM 0001 och MI 37 SM 0201.
- Utsläpp av försurande ämnen i Sverige 1980–2001*, Information från Naturvårdsverkets hemsida, augusti 2003, <http://www.naturvardsverket.se/dokument/foren/kalka/forsur/sntrend.html>.
- Utsläpp av växthusgaser i Sverige*, Information från Naturvårdsverkets hemsida, augusti 2003,

<http://www.naturvardsverket.se/dokument/fororen/klimat/klimat/co2sv.html>.

Utsläpp till luft av ammoniak i Sverige 1995 från jordbruk, trädgårdsbruk och skogsbruk samt från andra antropogena källor, Statistiska centralbyråns meddelanden MI 37 SM 9701.

Utsläpp av ammoniak till luft i Sverige, Statistiska centralbyråns meddelanden MI 37 SM 0001.

Utsläpp av ammoniak till luft i Sverige, Statistiska centralbyråns meddelanden MI 37 SM 0201.

Översyn av Miljö- och landsbygdsprogrammet för Sverige år 2000–2006, Jordbruksverkets rapport 2001:19.

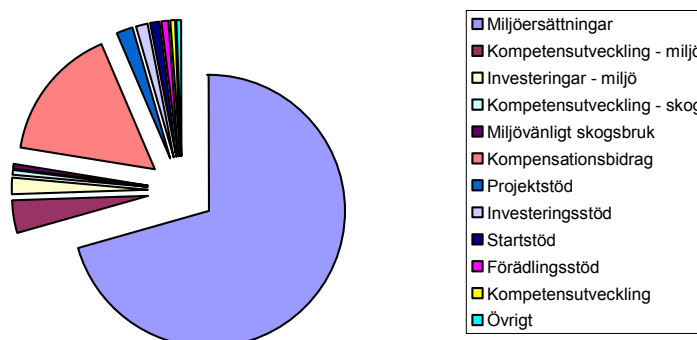
14 Övergripande analys av Miljö- och landsbygdsprogrammet och dess effekter

14.1 Programmets inriktning och tyngdpunkt

Insatserna inom ramen för Miljö- och landsbygdsprogrammet skall främja en ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbar utveckling på landsbygden. Programmet är uppdelat på två insatsområden (I – ekologiskt och II – ekonomiskt och socialt hållbar utveckling). Utvärderingen som skett utifrån målsättningarna för dessa insatsområden har visat att flera av åtgärderna har kopplingar till varandra. Även överlappningar förekommer. Detta gäller t.ex. för investeringsstöden i Insatsområde I och II vars effekter är närmast omöjliga att särskilja, eftersom investeringar i exempelvis mer miljövänliga gödselvårdsanläggningar samtidigt medför positiva effekter ur socio-ekonomisk aspekt. Likaså ger miljöersättningarna inkomst och sysselsättning, något som främjar en ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden. Utredningen finner att en uppdelning på de två insatsområdena inte är nödvändig för att uppnå programmets syften. Anledningen till nuvarande uppdelning tycks främst vara att åtskilja fleråriga ersättningar och bidrag från stöd av engångskaraktär. Uppdelningen kan dock i vissa fall snarare utgöra en otydlighet och försvåra samordningen mellan insatsområdena. Fokus bör i stället vara på de olika åtgärdernas syften såsom miljö, regional utveckling, ekonomiska effekter m.m. och hur dessa kan samverka för att uppnå målen. En ersättningsform kan dessutom ha flera olika syften. Detta är en fördel eftersom sådana åtgärder i allmänhet medför effekter på en bred front. Huvudsyftet med respektive ersättningsform bör dock vara tydligt uttalat och i linje med dess övergripande målsättning. Utredningen anser således att en förenkling av programmet och en bättre samordning mellan dess båda delar kan åstadkommas genom att åtgärderna inom Insatsområde I och II sammanförs till ett insatsområde. Delprogrammen bör med fördel vara kvar eftersom dessa anger ett huvudsyfte och ytterligare sådana kan behöva skapas, t.ex.

för stöd av socio-ekonomisk karaktär. Diagram 14.1 visar den beloppsmässiga fördelningen av insatserna i Miljö- och landsbygdsprogrammet.

Diagram 14.1 Fördelning av insatserna i Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000–2006

Anmärkning: I kostnaden för miljöersättningar ingår här även äldre stöd. Övrigt avser kostnader för utvärdering, vissa äldre stöd m.m.

Källa: Jordbruksverket, 2003.¹

Som diagrammet visar ligger tyngdpunkten i det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet på miljöersättningar till jordbrukare – och andra som brukar marken – för att vårda odlingslandskapet och anpassa jordbruket till miljövänliga produktionsformer. Därefter följer kompensationsbidraget till jordbruk med naturgivna produktionsnackdelar. Detta stöd har också en tydlig miljökomponent genom att det gynnar vallodling.

Kritik har riktats mot programmet för att det i för stor utsträckning är inriktat på jordbruk, framför allt i form av miljöersättningar. Åtgärder för allmän, integrerad landsbygdsutveckling, skogsbruk m.m. sägs komma i andra hand. Utredningen vill emellertid framhålla att programmet också i hög grad främjar en allmän landsbygdsutveckling genom ersättningar till jordbruket och att dess inriktning ligger väl i linje med den av riksdagen beslutade miljöpolitiken, särskilt miljö kvalitetsmålen. Det bör vidare understrykas att medel för att främja allmän landsbygdsutveckling, nyföretagande etc. i betydande utsträckning finns inom

andra program och politikområden. Dessa insatser måste samordnas med insatser som emanerar från Miljö- och landsbygdsprogrammet. Se vidare avsnitt 14.5. Dock saknas enligt utredningens mening en klart uttalad allmän landsbygds politik med tydliga mål, medel etc. Det bör också framhållas att bland utredningens förslag ingår att anlägga mer av ett integrerat landsbygds perspektiv på investeringsstöd och projektstöd liksom att föra över medel från jordbruk till skogsbruk. Förslag som innebär större förändringar av programmet – t.ex. omfördelning av medel från Insatsområde I till Insatsområde II – försvåras av att medlen till stor del redan är uppbundna i flerårsåtaganden.

Principer för stödgivning

I det inledande avsnittet till kapitel 4 beskrivs begreppet god jordbrukarsed. Utredningen anser att starka skäl finns för att förtydliga och utvidga detta begrepp. Exempelvis bör det utvidgas till att omfatta skyldighet att följa all för området relevant lagstiftning, t.ex. avseende biotopskydd, skydd för fasta fornlämningar och djurskydd. Förslaget innebär inte några nämnvärda administrativa konsekvenser eller ökade kostnader för de berörda jordbrukarna, eftersom de nämnda lagarna redan i dag måste följas. Emellertid bör en viktig psykologisk effekt av förslaget vara att ytterligare fokus läggs på landskapselement av stort värde för natur- och kulturvården.

Därtill bör innebörden av begreppet god jordbrukarsed och till detta knutna tvärvillkor vid stödgivning diskuteras närmare inför nästa programperiod. Det har ifrågasatts om inte god jordbrukarsed borde innebära att åtgärder, utöver dem som krävs enligt gällande lagstiftning, skall vidtas för att skydda miljön. Exempel är åtgärder för att minska växtnärläckage, där det kan diskuteras hur långt den på andra områden etablerade principen om att förorenaren betalar skall tillämpas på jordbruksområdet. God jordbrukarsed går inte heller att diskutera utan att beröra frågan om hur långt lagstiftningen skall sträcka sig. Dessa frågor behöver också diskuteras i anslutning till den föreslagna utredningen av REJO-förslaget inför nästa programperiod (se kapitel 15).

Utredningen föreslår att begreppet god jordbrukarsed utvidgas till att omfatta skyldighet att följa all relevant lagstiftning. Övriga frågor som väckts kring detta begrepp föranleder inga överväg-

anden eller förslag, eftersom de bedömts ligga utanför utredningens mandat.

Som ett underlag av närmast diskussionskaraktär inför beredningen av nästa periods Miljö- och landsbygdsprogram redovisas i *bilaga 4* en studie av Knut Per Hasund vid Sveriges lantbruksuniversitet. Utredningen anser att den innehåller resonemang och idéer som är värda att beaktas vid utformningen av kommande program.

14.2 Programmets mål och måluppfyllelse

Mål

Målen för programmet har beskrivits i betänkandets inledande avsnitt. Därutöver har målen och uppfyllelsen av dessa redovisats under respektive ersättningsform. Därför ges här endast en kort sammanfattning och vissa synpunkter framförs.

Det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet är ett ambitiöst program med långtgående mål. Detta gäller särskilt som flertalet av de nationella miljökvalitetsmålen utgör övergripande mål för de olika formerna av miljöersättningar. Därtill är flera av de operativa målen högt satta. Utredningen anser det motiverat att ha högt ställda mål. Sådana mål, t.ex. för anslutning, bedöms ge ett bättre resultat än lågt ställda mål genom att alla aktörer anstränger sig för att nå målen. Som exempel på lågt ställda mål kan nämnas de operativa målen för programmen i Mål 1-området. Flera av dessa förefaller vara lågt satta. Risken med detta är framför allt att resurser binds upp och sedan inte kommer till bästa användning.

Utredningen anser vidare att målen i Miljö- och landsbygdsprogrammet behöver förtydligas. I programdokumentet används t.ex. begreppen syfte och mål om vartannat och det är svårt att utläsa exakt vad som gäller på olika målnivåer. Utredningen har vidare funnit att några miljökvalitetsmål saknas i detta dokument. I andra fall finns mål angivna för en åtgärd som endast i mindre utsträckning bidrar till måluppfyllelsen. Som exempel på saknade mål kan nämnas miljökvalitetsmålet *Myllrande våtmarker* för ersättningsformen våtmarker inklusive småvatten. Bidrag till miljökvalitetsmålet *En storslagen fjällmiljö* sker endast i mindre utsträckning genom ersättningen för att bevara värdefulla natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet.

Utredningen har också funnit att specifika mål (i vissa fall även delmål) under de övergripande målen ibland är otydligt angivna eller saknas. De specifika målen är ett nödvändigt led i målhierarkin, eftersom det i första hand är utifrån sådana mål som kvantifieringar kan göras inom olika områden, och bör därför tydligt anges i programmet.

För de flesta åtgärder inom programmet finns tydliga, kvantifierade, operativa mål. Även här har dock i något fall krävts förtydligande, t.ex. beträffande det operativa målet för våtmarker inklusive småvatten. Det finns också exempel på mål som behöver bli mer precisa eller på annat sätt omformuleras. Det är inte givet att ett kvantitativt mål om totalt 60 000 deltagare inom kompetensutveckling på miljöområdet bidrar mer till uppfyllelsen av de övergripande målen än en riktad kompetensutveckling till färre personer som representerar nyckelgrupper för programmets genomförande. I Insatsområde II finns exempel på ett operativt mål som har angetts för en specifik åtgärd – projektstöden – men i själva verket bör gälla för hela insatsområdet.

Sammanfattningsvis anser utredningen att inför nästa programperiod behöver ett nytt målarbete genomföras, där målen på alla tre nivåerna analyseras, fastställs och bryts ned i logisk följd.

Måluppfyllelse

Miljö kvalitetsmålen utgör övergripande mål i Insatsområde I och bedöms generellt sett vara möjliga att uppnå, dock inte alltid inom den utsatta perioden. Det råder oklarhet om i vilken utsträckning Miljö- och landsbygdsprogrammet avses bidra till måluppfyllelsen. Detta beror dels på att åtgärder utanför programmet bidrar i större utsträckning, dels på svårigheter att härleda miljösituationen och förändringar i denna till jordbruksaktiviteter. Utredningen anser därför att programmets bidrag till respektive miljö kvalitetsmål – om möjligt – borde anges i samband med målarbetet inför nästa programperiod. I brist på kvantitativ information kan graden av bidrag anges.

Programmet har med all säkerhet bidragit till uppfyllelsen av miljö kvalitetsmålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ingen övergödning* och därigenom indirekt bidragit till uppfyllelsen av miljö kvalitetsmålen *Grundvatten av god kvalitet*, *Levande sjöar och vattendrag* och *Hav i balans samt levande kust och skärgård*. Programmet har

även i viss utsträckning bidragit till uppfyllelsen av miljö kvalitetsmålen *Myllrande våtmarker*, *Giftfri miljö*, *Bara naturlig försurning* och *En storslagen fjällmiljö*. På motsvarande sätt har programmet bidragit till uppfyllelsen av de specifika målen. I en del fall, t.ex. för skyddszoner och odling av bruna bönor, råder dock osäkerhet om i vilken omfattning åtgärderna har bidragit till uppfyllelsen av de kvalitativa målen. Ytterligare studier behövs i detta hänseende. I andra fall framgår att programmets bidrag inte är tillräckligt för att uppnå de uppsatta målen. Detta gäller exempelvis för ersättningen till ekologisk produktion, där anslutningen i högre grad än hittills behöver styras till slättområden i södra Sverige för att de kvalitativa målen skall kunna nås. Utredningen har föreslagit ändringar under respektive ersättningsform för att förbättra måluppfyllelsen.

Flera av de operativa målen har uppnåtts redan vid halvtidsutvärderingen. I övrigt har programmet på ett påtagligt sätt bidragit till uppfyllelsen av dessa. Generellt gäller att anslutningen till de olika åtgärderna i programmet är hög. Det finns emellertid också exempel på ersättningsformer som behöver förändras för att förbättra måluppfyllelsen beträffande de operativa målen. Detta gäller bl.a. flera av ersättningarna inom Delprogram 1 och ersättningen för våtmarker inklusive småvatten. Utredningen har på motsvarande sätt som för de övergripande och specifika målen föreslagit ändringar under respektive ersättningsform.

När det gäller Insatsområde II tyder det mesta på att programmet i viss mån har bidragit till uppfyllelsen av de övergripande målen. En svårighet är att för kort tid har gått för att man skall kunna mäta bestående effekter, t.ex. främjandet av en konkurrenskraftig förädlingsindustri samt sysselsättning, tillväxt och bosättning på landsbygden. Utvärderingen har i stället baserats på indikatorer. På motsvarande sätt som för de övergripande målen tyder tillgängligt utvärderingsunderlag på att åtgärderna har bidragit till uppfyllelsen av de specifika målen för insatsområdet, åtminstone för vissa av åtgärderna. En djupare analys är emellertid i flera fall nödvändig.

De operativa målen i Insatsområde II bedöms till övervägande del komma att uppnås. I vissa fall försvåras dock utvärderingen av otydligheter i målformuleringen. Ett exempel på detta är som beskrivits ovan projektstöden. Liksom för Insatsområde I har utredningen föreslagit ett antal ändringar av stöden för att öka måluppfyllelsen.

Jämförelse med jordbruksåtgärderna i Mål 1

När det gäller Mål 1-området har med största sannolikhet insatserna bidragit till måluppfyllelsen. Denna är överlag god. Det bör dock understrykas att målen som tidigare framhållits syns vara lågt satta.

Utredningen anser att tydligare och mer realistiska mål bör tas fram för jordbruksåtgärderna i Mål 1. Målen bör motsvara dem i Miljö- och landsbygdsprogrammet. Detsamma bör i möjligaste mån gälla för skogliga åtgärder. Givetvis måste hänsyn tas till de speciella omständigheterna i Mål 1, t.ex. kopplingen till åtgärder som inte finns i Miljö- och landsbygdsprogrammet.

Prioriteringar för jämställdhet

Vissa åtgärder har vidtagits inom ramen för Miljö- och landsbygdsprogrammet avseende jämställdhetsaspekten. Inom kompetensutvecklingen och flera av åtgärderna inom Insatsområde II finns fastslagna prioriteringar för att främja jämställdhet. Dessa går ut på att kvinnor prioriteras i stödprocessen eller genom riktade kurser eller andra utbildningar.

I fråga om startstödet har kvinnor fått fullt stöd medan män har fått ett lägre belopp. Uppgifter om hur många arbetstillfällen som har skapats eller bevarats genom detta stöd uppdelat på män och kvinnor finns dessvärre inte. Utredningen bedömer dock att genomförda prioriteringar har haft viss effekt.

Inom investeringsstödet är antalet arbetstillfällen inte uppdelat på kvinnor och män. Andelen kvinnor är totalt sett låg, enligt uppgift från Jordbruksverket, vilket kan tyda på att inte någon prioritering har gjorts.

Uppgifter om stödets effekter för kvinnors sysselsättning inom jordbruket blir lätt missvisande eftersom redovisningen i de flesta fall avser den person som står som brukare av en jordbruksfastighet. I praktiken är det vanligare att män står som brukare av fastigheten, även om kvinnor i lika hög grad är delaktiga i jordbruket.

Projektstödet förväntas bidra till att andelen arbetstillfällen för kvinnor skapade två år efter projektets genomförande kommer att öka inom åtgärderna marknadsföring, diversifiering och bytveckling.

Andelen arbetstillfällen för kvinnor var inom förädlingsstödet mellan 33 och 50 procent beroende på om heltids- eller deltidarbete avses. Siffran avser dock endast 2002 års slutredovisade stöd varför säkra slutsatser inte kan dras i fråga om prioritering.

Inom kompetensutvecklingen (KULM, K2 och Grönare Skog) har prioriteringarna lyckats bäst inom den del som avser K2. Där uppgick andelen kvinnliga deltagare till 42 procent. Detta skall jämföras med andelen kvinnor inom jordbruket på 33 procent. Verksamheten inom K2 har inriktats på områden, där kvinnor generellt sett är mer representerade än män, t.ex. turism. Vad som också troligtvis spelar en stor roll är att K2-aktiviteterna redan från början omfattade ett krav på att jämställdhetsfrågor skulle beaktas.

Inom Mål 1 har andelen kvinnliga deltagare inom insatserna för kompetensutveckling i genomsnitt uppgått till 29 procent.

14.3 Programmens administration

Utredningen bedömer att administrationen av programmet överlag har fungerat tillfredsställande. Bedömningen grundar sig på utvärderingen av de olika åtgärderna samt en samlad utvärdering av administrationen i sin helhet. Ett antal utvecklingsprojekt har nu börjat visa resultat i form av minskade kostnader och kortare handläggningstider. Förbättringarna har framför allt gällt IT, handläggarstöd, samordning och information.

Ytterligare förbättringar kan emellertid göras, framför allt i fråga om samordning och kontroll. Även regelförenklingar liksom färre stödformer bedöms kunna förenkla och effektivisera administrationen. Detsamma gäller utökad samverkan mellan två eller flera länsstyrelser.

En viktig fråga i sammanhanget är samordning och samverkan inom länsstyrelserna. Utredningen har funnit exempel på missförhållanden inom detta område, där olika funktioner inom samma länsstyrelse dragit åt olika håll i ärenden om miljöersättning. Utredningen vill understryka vikten av att olika funktioner inom samma myndighet arbetar mot samma mål.

Jämförelse med administrationen av jordbruksåtgärderna i Mål 1

Administrationen av jordbruksåtgärderna i Mål 1 har inte studerats närmare, eftersom den inte ingått i utredningens mandat. Emellertid har viss allmän information erhållits genom utvärderingen av måluppfyllelse m.m. för jordbruksåtgärderna. Administrationen ger ett splittrat intryck. Exempelvis har det i flera fall varit svårt att få fram erforderligt underlag för utvärdering av jordbruksåtgärderna. Till viss del beror detta på att Mål 1 är uppdelat på två program (Norra Norrland och Södra Skogslänsregionen) med uppdelning på kust- och inlandsområde inom respektive program och att ingen samordning av resultatinformation sker mellan dessa program. Därtill rapporterar förvaltningsmyndigheterna, länsstyrelserna i Norrbottens och Jämtlands län, utfallet av programmet både till Nutek och till Jordbruksverket. Rapporteringen till NUTEK sker via datasystemet STINS. Detta är inte kompatibelt med Jordbruksverkets datasystem vilket ytterligare har försvårat utvärderingen av åtgärderna inom Mål 1.

Utredningen anser att resultatredovisningen i Mål 1 bör motsvara den som sker för Miljö- och landsbygdsprogrammet. Därigenom skulle kommande utvärderingar av Mål 1 underlättas.

Hanteringen av stöd i Mål 1 skiljer sig delvis från den i övriga landet. Ett exempel är projektstöd för restaurering av betesmark (se avsnitt 4.5.4) Ytterst få sådana stöd har beviljats inom Mål 1. Detta beror inte på avsaknad av betesmarker som kan restaureras. I stället tyder det på en annorlunda prioritering i Mål 1. Utredningen finner detta olyckligt med tanke på miljö kvalitetsmålen och målen för Miljö- och landsbygdsprogrammet.

Sammanfattningsvis anser utredningen att en bättre samordning än vad som gäller i dag mellan Miljö- och landsbygdsprogrammet och jord- och skogsbruksåtgärder i Mål 1 bör komma till stånd. Samordningen bör gälla redan vid formulering av mål.

Vidare är skälen för en uppdelning av jordbruksåtgärderna i Miljö- och landsbygdsprogrammet och Mål 1 inte tydliga. Miljöersättningarna och andra ersättningsformer gäller för hela landet i Miljö- och landsbygdsprogrammet medan strukturstöden m.fl. är uppdelade. Möjlighet till integration med andra strukturfond-satsar finns visserligen i Mål 1, men sådan integration tycks i praktiken inte ha fått något större genomslag.² En överföring av jordbruksåtgärderna i Mål 1 till Miljö- och landsbygdsprogrammet

ligger nära till hands. Denna fråga ligger emellertid utanför utredningens mandat och kommer inte att närmare beröras.

14.4 Integration inom programmet

Ett flertal åtgärder i programmet syftar till att förhöja effekten av andra insatser. Det gäller kompetensutvecklingen inom Insatsområde I och II liksom projektstöden i Insatsområde II. Kompensationsbidraget bidrar också indirekt till att förstärka effekten av flera miljöersättningar och omvänt bidrar flera miljöersättningar till att förstärka effekten av kompensationsbidraget.

Kompetensutvecklingen inom Insatsområde I har till mellan 90 och 100 procent bedömts avse miljöområdet, varav 72 procent har bedömts vara inriktade på att förstärka andra insatser i programmet. Kompetensutvecklingen inom Insatsområde II har bedömts vara till 75 procent inriktad på målgruppen, dvs. mottagare av andra stöd inom insatsområdet. Denna bedömning bygger emellertid på ett osäkert underlag, eftersom information om kopplingar till andra stöd saknas i de redovisningar kring detta stöd som erhållits. Även för projektstöden saknas redovisning av hur stor andel av insatserna som haft koppling till andra åtgärder. Underhandsinformation från Jordbruksverket tyder dock på att få kopplingar finns mellan projektstödet och övriga stöd i insatsområdet vilket utredningen anser strida mot intentionerna i programmet.

Kompensationsbidraget bidrar tillsammans med miljöersättningen avseende ett öppet och varierat odlingslandskap och nationellt stöd i stödområdena 1-3 till att förhindra nedläggning av jordbruk och jordbruksmark i Norrland samt i skogs- och mellanbygderna i övrigt. I stödområdena 1-3 utgör det nationella prisstödet störst andel av stöden. Detta ligger utanför Miljö- och landsbygdsprogrammet. I programdokumentet anges att det nationella stödet, miljöersättningen för ett öppet och varierat odlingslandskap samt kompensationsbidraget skall samverka för att förhindra nedläggning. Detta visar på en strategi där olika åtgärder inom och utom programmet sammankopplas för att nå ett visst mål.

Inom Delprogram I finns tre åtgärder för att bevara det traditionella jordbruket, nämligen ersättning för bevarande av a) betesmarker och slätterängar, b) värdefulla natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet och c) utrotningshotade husdjursraser. Dessa har ett nära samband. Exempelvis finns ofta värdefulla landskaps-

element i betesmarker och lantraser är ofta bättre på att vårda betesmarker än moderna köttdjur. Trots att åtgärderna har ett nära samband finns inte någon koppling i programmet mellan dessa tre ersättningsformer. De antas verka var och en för sig. En koppling motsvarande den som gjorts för att bevara jordbruk och jordbruksmark i Norrland skulle tydliggöra bevarandefrågorna gällande natur- och kulturmiljöer i programmet och bör därför göras inför nästa programperiod.

Den föreslagna kopplingen skulle tydliggöras och underlättas av ett landskapsperspektiv. Ett sådant perspektiv saknas för närvarande i programmet vilket bl.a. försvårar en samordning och optimal användning av tillgängliga medel för miljöersättning, framför allt för hävd och restaurering av betes- och slättermarker. Dokumenterat värdefulla marker riskerar med nuvarande ordning att gå förlorade med negativa effekter på bl.a. den biologiska mångfalden som följd. Därtill kommer att utvecklingen av verksamheter inom rekreation, turism etc. försvåras. Utredningen anser att ett brett landskapsperspektiv bör läggas på programmet och dess tillämpning i största möjliga utsträckning. Inom ramen för gällande regelsystem bör det ske redan under innevarande programperiod för att sedan tillämpas fullt ut under nästa period.

Det bör framhållas att ett landskapsperspektiv även bör omfatta andra miljöersättningar än de som har exemplifierats ovan såsom våtmarker.

Ett sådant perspektiv förutsätter en övergripande planering, nämligen att länsvisa planer finns för hur de övergripande miljö kvalitetsmålen nedbrutna på regional nivå skall kunna uppnås. Definitioner och avgränsningar för landskapsavsnitt bör ingå i dessa planer som ger ledning för det löpande arbetet med ett landskapsperspektiv. Därtill bör sammanhängande landskapsavsnitt i främst tätortsnära områden och områden med särskilda natur- och kulturvärden identifieras i bl.a. den kommunala planeringen. I dessa områden kan sedan landskapsplaner upprättas som grund för åtgärder, antingen direkt eller via skötsel- och åtgärdsplaner.

Som nämnts saknas till stor del en koppling mellan projektstöd och övriga insatser inom Insatsområde II. En sådan kan t.ex. innebära att projektstöd ges för en marknadsundersökning och baserat på denna ges därefter investeringsstöd för diversifiering. Prioriteringen av insatser bör så långt som möjligt återspegla strategier för att nå uppsatta mål i respektive län. För projektstöden har föreslagits att krav på att målen anpassas till regional nivå ställs i

genomförandeplanerna från och med 2005. Detta är ett viktigt steg mot den regionalisering av programmet som utredningen anser vara önskvärd. Redan idag finns sådan regionalisering för kompetensutveckling och arbete med att bryta ned miljö kvalitetsmålen till regional nivå pågår. Det senare kommer att bli direkt applicerbart på miljöersättningarna. På lite längre sikt bör en sammanhållen strategi finnas för hur programmet skall anpassas till regionala förutsättningar.

14.5 Integration utanför programmet

I betänkandet *Mot en ny landsbygdspolitik* framhålls att en sammanhållen landsbygdspolitik saknas.³ Utredningen delar denna uppfattning och vill framhålla vikten av ett integrerat synsätt på landsbygdsfrågorna där alla insatser koordineras. Så kan ske inom ramen för nuvarande ordning med länsstyrelserna i nyckelrollen. I vissa län har landstingen (eller motsvarande) en huvudroll. Koordineringen bör utgå från länsvisa strategier.

Insatser för landsbygdsutveckling vid sidan av Miljö- och landsbygdsprogrammet finansieras från en rad olika håll. Länsstyrelserna har medel för landsbygdsutveckling och regional utveckling genom landsbygdsstödet respektive länsanslaget.⁴ De har vidare möjlighet att medfinansiera strukturfondsprojekt. Länsstyrelserna kan också i vissa fall använda andra finansieringskällor. Glesbygdverket har medel för bl.a. landsbygdsutveckling genom gemenskapsinitiativet Leader+. Näringsdepartementet, NUTEK, Almi Företagspartner m.fl. disponerar också medel för liknande ändamål.

Mot bakgrund av de redovisade finansieringsmöjligheterna bedömer utredningen att det i länen snarare råder brist på samordning än på medel. Se vidare avsnitt 14.6.

Partssamverkan och lokal eller regional förankring

Av de redovisade möjligheterna till insatser för landsbygdsutveckling och regional utveckling intar Leader+ en särställning, eftersom projekt genom detta initiativ bedrivs i partssamverkan mellan ideella, privata och offentliga aktörer med utgångspunkt i en väl underbyggd lokal förankring. Genom programmet tas lokala planer fram inom lokala aktionsgrupper (LAG-grupper). Glesbygdverket

godkänner dessa planer och Jordbruksverket svarar för utbetalning av medel.

I rapporten om halvtidsutvärderingen av Leader+ skriver Eurofutures AB att det råder brist på djupare kunskaper om vad denna arbetsmetod innebär.⁵ Utvärderarna anser att intresset från de administrerande myndigheterna Glesbygdsverket och Jordbruksverket borde vara större än vad det hittills har varit. Inom övriga EU har statusen för Leader+ ökat. En liknande utveckling finns också inom närings- och regionalpolitiken med samordning, lokala och regionala perspektiv samt nätverksbyggande och partnerskap. Utvärderarnas slutsats är därför att arbetsmetoder som präglas av Leadermetoden kommer att bli alltmer centrala i den framtida landsbygdspolitiken.

Utredningen instämmer i Leader-utvärderarnas slutsats att arbetssätt, vilka innehåller lokal och regional förankring liksom partssamverkan, kommer att bli allt mer betydelsefulla framöver och välkomnar en ökad fokusering på detta i programmet. Partssamverkan sker i dag i Miljö- och landsbygdsprogrammet inom kompetensutvecklingen. För projektstöden gäller både lokal förankring och partssamverkan.

Utredningen har vid ett flertal tillfällen erfarit, bl.a. under möten med Jordbruksdepartementets rådgivande kommitté för Miljö- och landsbygdsprogrammet, att samverkan mellan olika huvudmän, t.ex. länsstyrelse och kommun, är svårt att åstadkomma. Detta har sagts bero på olika orsaker, men som gemensam nämnare anges ofta avsaknaden av en sammanhållen landsbygdspolitik. Utredningen har emellertid också stött på ett antal exempel på föredömlig samverkan och vill redovisa några av dessa som visar vad som kan åstadkommas inom ramen för nuvarande ordning.

Ölandsmodellen

Begreppet Ölandsmodellen har börjat användas de senaste åren om ett arbetssätt som har att göra med landsbygdsutveckling, forskning, natur- och kulturvård.⁶ Det väsentliga med detta arbetssätt är att det kan bli en modell som kan nyttjas på många andra ställen i landet och även i många andra områden i Europa.

Utgångspunkten för Ölandsmodellen är den framgång man har haft, framför allt på södra Öland, i att väcka nytt liv i ett stort område och restaurera stora arealer alvarmark och annan natur-

betesmark. Som en bekräftelse på denna framgång får man se att södra Öland blivit utnämnt till världsarv. Miljöersättningar och annat stöd från Miljö- och landsbygdsprogrammet har tillsammans med medel från framför allt regionala och lokala källor använts för att på ett samordnat sätt och i regional skala restaurera och vårda ett traditionellt odlingslandskap av mycket stort värde för natur- och kulturvården. Arbetet har karakteriserats av att dels lantbrukarna/markägarna spelat en central och aktiv roll, dels alla intressenter ingått i ett nära och förtroendefullt samarbete. Vidare har det genomsträvs av ett brett landskapsperspektiv.

Ölands bönder ersätts för att de gör ett omfattande och uppskattat arbete av stort värde från allmän synpunkt. Men enbart ersättningarna hade inte räckt. Det behövs också ett samförstånd. Ölandsmodellen är ett sätt att konkretisera bondens nya uppdrag. Ledande i arbetet är Länsstyrelsen i Kalmar län tillsammans med kommunerna på Öland och Regionförbundet i Kalmar län i samarbete med bl.a. Lantbrukarnas riksförbund, Världsnaturfonden, Uppsala universitet och Sveriges lantbruksuniversitet.

Bråbygden

Ett liknande arbetssätt, karakteriserat av nära samverkan mellan alla berörda intressenter på lokal och regional nivå, har med framgång praktiserats i Bråbygden – också i Kalmar län.

Bråbygden är ett odlingslandskap i Oskarshamns kommun med 14 sammanhängande byar där de boende och verkande människorna gör stora insatser för att bevara det levande landskapet och den biologiska mångfalden.⁷ 5 heltidslantbrukare och 10 deltidslantbrukare ser till att hålla landskapet öppet och vårdat. Service och utbud finns såsom förskolor, kommunikationer m.m. Genom bygdens stora engagemang har man förvandlat en avfolkningsbygd till en inflyttningsbygd. Totalt har bygden nu mer än 200 invånare med en medelålder på drygt 30 år.

Bråbygden utgör ett fint exempel på ett välbevarat, sammanhängande jordbruksområde av mellanbygdskaraktär. Här förekommer traditionellt jordbruk såsom skogsbete, lövtäkt och ängslåtter. Hagmarksbetet är också omfattande. Bråbygden ligger på ett grönstensstråk, där berggrunden är rik på basiska mineraler. Detta i kombination med en lång odlingstradition och en kontinuitet i hävden har givit upphov till en rik biologisk mångfald med

både hög artrikedom och arttäthet. Kulturvärdena är också betydande.

Flera andra exempel finns på lyckade landsbygdsåtgärder i olika delar av landet. Utredningen vill framhålla vikten av att erfarenheter av sådana åtgärder samlas in, sammanställs och sprids ut över landet. Detta bör vara en viktig uppgift för Jordbruksverket.

Utredningen vill med dessa exempel framför allt betona vikten av partssamverkan samt lokal och regional förankring för att åstadkomma en hållbar landsbygdsutveckling. Miljö- och landsbygdsprogrammet kan spela en viktig roll för att finansiera olika insatser. Användningen av programmet i ett vidare sammanhang underlättas i hög grad om det anpassas till den regionala nivån. Exempel på hur så kan ske ges i avsnitt 14.6.

14.6 Programmets samspel med regionala tillväxtprogram

Jordbruksverket, Glesbygdverket samt länsstyrelserna i Dalarnas och Östergötlands län undersökte under 2003 samspelet mellan det nationella Miljö- och landsbygdsprogrammet och den regionala utvecklingspolitiken som den kommer till uttryck i länens arbete med regionala tillväxtprogram (RTP).⁸ Tillväxtprogrammen skall samordna insatser från offentliga och privata aktörer för att nå de regionala uppsatta målen vilka är baserade på varje regions förutsättningar.⁹

Fokus för projektet var hur Miljö- och landsbygdsprogrammet kan användas i detta sammanhang om utgångspunkten i programmet är hållbar tillväxt. Två olika modeller definierades. Enligt den snävare modellen kan Miljö- och landsbygdsprogrammets bidrag till RTP begränsas till åtgärder för nyföretagande, framför allt genom kompletterande verksamhet i jordbruksföretag som turism, upplevelser, förädling etc. Dessa verksamheter skapar mervärde och är tillväxtskapande. Samspelet sker då mellan Insatsområde II och RTP.

Den bredare modellen innebär att även indirekta ekonomiska effekter samt målet om socialt och ekologiskt hållbar utveckling på landsbygden tas i beaktande. Programmet kan ge bidrag till investeringar i ren jordbruksverksamhet som leder till minskade kostnader i produktionen och därmed frigör resurser men inte i sig är tillväxtskapande. Det kan också vara åtgärder genom miljöersätt-

ningarna som bidrar till att öka och bevara länets attraktionskraft för boende, eventuella inflyttande och turister. Samspelet sker då mellan hela Miljö- och landsbygdsprogrammet och RTP.

Tillämpas det smala alternativet bör man enligt studien även arbeta med andra program vid sidan av RTP, där samtliga program utgör delar av ett regionalt utvecklingsprogram (RUP). Detta övergripande regionala program skall innehålla en strategi för länets utveckling, där samtliga program utnyttjas och maximalt samspel dem emellan eftersträvas. Det breda alternativet minskar behovet av en RUP.

En viktig fråga för båda modellerna är hur samordningen mellan Miljö- och landsbygdsprogrammets olika insatsområden och RTP skall gå till. Frågan bör tas upp samlat vid utformningen av programmet inför nästa period, men åtgärder för att åstadkomma en bättre samordning kan vidtas i länen redan under innevarande programperiod. Därigenom kan synergimöjligheterna tas till vara på bästa sätt.

I bl.a. Östergötlands och Dalarnas län görs ett flertal insatser för att främja den regionala utvecklingen. Ett samarbete sker genom olika program och projekt samt i den löpande verksamheten hos statliga myndigheter och kommuner. Finansiering sker med statliga, kommunala och privata medel. Genom denna samverkan kombineras olika initiativ till en totalt högre verkningsgrad än vad som skulle ha varit fallet med enskilda insatser. De regionala tillväxtprogrammen utgör instrument för samverkan. I de olika länen har dessa program fått varierande inriktningar från fokus på vissa näringspolitiska insatser till breda regionala insatser. Delprogram har också införts i de regionala programmen.

Vid diskussioner i utredningens expertgrupp har framkommit att en regional anpassning av ersättningarna och stöden i Miljö- och landsbygdsprogrammet är önskvärd. Miljöersättningarna kan genom främst prioriteringar anpassas till de regionalt nedbrutna miljö kvalitetsmål som håller på att utarbetas. Regionala prioriteringar av åtgärder inom Insatsområde II framstår också som önskvärda. Även önskemål om en mer långtgående regionalisering i form av "skräddarsydd" regionala Miljö- och landsbygdsprogram har framförts.

Utredningen anser det lämpligt att en regionalisering sker i nästa programperiod – och i viss mån redan under den nu löpande – genom att länsstyrelserna anpassar det nationella Miljö- och landsbygdsprogrammet till förhållandena i de olika länen genom

länsvisa prioriteringar. Dessa bör omfatta hela programmet och kan göras inom ramen för gällande regelverk. Viktigt är dock att regionaliseringen inte går längre än vad reglerna medger. Landsbygdsförordningen förutsätter en tämligen standardiserad, på förhand bestämd hantering av programmet. Utredningen avråder bestämt från den ibland framförda tanken på att ha 21 länsvisa Miljö- och landsbygdsprogram i stället för ett nationellt program. En sådan ordning skulle medföra en rad nackdelar avseende effektivitet, överblickbarhet, samverkan, utvärderingsmöjligheter, administrativa kostnader m.m. och skulle bli svår att motivera gentemot EU-kommissionen.

Miljö- och landsbygdsprogrammet behöver sättas in i ett större socioekonomiskt och politiskt sammanhang för att på bästa sätt – tillsammans med samhällets övriga instrument med detta syfte – kunna bidra till en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden. Enligt utredningens uppfattning sker detta bäst på länsnivån och genom att programmet:

- bidrar till uppfyllelsen av de regionala miljö kvalitetsmålen med hjälp av länsvisa planer och prioriteringar,
- ingår som en del i de regionala tillväxtprogrammen eller utvecklingsplanerna och
- kombineras med länsvisa genomförandeplaner för åtgärder som kan brytas ned regionalt, t.ex. kompetensutveckling samt projekt- och investeringsstöd.

Såväl instrument (RTP och RUP) som resurser (Miljö- och landsbygdsprogrammet m.m.) för att på ett samordnat sätt främja en uthållig utveckling på landsbygden finns således redan nu tillgängliga.

I län med försöksverksamhet avseende länsförvaltning (Västra Götalands, Kalmar och Skåne län) bör arbetet med regionalisering anpassas efter de förutsättningar som finns i respektive län.

14.7 Tidigare utvärderingar

I en rapport från Umeå universitet om landsbygdsutveckling, som tar upp Miljö- och landsbygdsprogrammet, framhålls att lantbruket svarar för en del av landsbygdens inkomster men är långt ifrån den viktigaste inkomstkällan.¹⁰ Flertalet lantbrukare är beroende av inkomster från skogsbruk eller andra källor vid sidan av jordbruket.

Slutsatsen är att den svenska landsbygdsutvecklingen måste inriktas på hela landsbygden – inte enbart jordbrukare – och att andra än jordbrukare måste i större utsträckning än i dag kunna få del av medlen för landsbygdsutveckling. Vidare framhålls att samarbetet mellan de olika aktörerna stat, kommun och privata företag verkar fungera bra och att arbetet med Agenda 21 tillsammans med satsningar på landsbygdsutveckling är en bra grogrund för en hållbar utveckling.

I en rapport från Göteborgs universitet om landsbygdsutveckling framhålls att det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet till övervägande del är ett program för jordbrukare och deras insatser för den omgivande miljön samt för att ställa om produktionen till att i mindre omfattning vara beroende av jordbruket.¹¹ Få medel finns tillgängliga i programmet som kommer andra än jordbrukare tillgodo. Vidare framhålls att reglerna för stöd är krångliga och att betalningsrutinerna, med betalning i efterhand, kan vara ekonomiskt påfrestande för jordbrukarna. Miljöersättningarna borde i större grad inrymma åtgärder som är prioriterade i EU. Det gäller bl.a. åtgärder som motverkar försurning, förhindrar utbredningen av skog på åkermark, minskar användningen av kemiska bekämpningsmedel, förhindrar erosion och ökar andelen betesmarker och våtmarker bland Sveriges totala jordbruksareal. Vidare antyds att målen för programmet liksom indikatorerna för att mäta dessa är vaga och att målen ibland är motstridiga. Programmet borde innehålla en strategi för hur jordbruket kan integreras med andra viktiga näringsgrenar på landsbygden som skogsbruk, fiske, jakt och renskötsel samt en strategi för hur programmet kan interagera med andra program och åtgärder för landsbygdsutveckling.

Det noteras också att vare sig Glesbygdsverket eller Näringsdepartementet var särskilt involverade i utvecklingen av Miljö- och landsbygdsprogrammet och att programmet är framtaget av den ”dominerande jordbruksadministrationen” innefattande Jordbruksdepartementet, Jordbruksverket och i viss mån länsstyrelserna. Samarbetet mellan dessa och andra intressenter bör öka och programmet bör få tydlig förankring på lokal nivå.

Sammanfattningsvis framhålls att programmet behöver bli mer lättillgängligt för samtliga landsbygdsintressenter, att projektstöden i Insatsområde II behöver få en högre status och större utrymme samt att målen totalt sett behöver synkroniseras bättre.

Världsnaturfonden har initierat en internationell studie av effektiviteten i olika Miljö- och landsbygdsprogram i sex medlemsländer

och motsvarande program i två kandidatländer under 2001–2002.¹² Ett resultat var att som helhet har mer tyngd lagts på miljöersättningar i Sverige, Österrike, Frankrike, Storbritannien och Tyskland än i Spanien, Polen och Ungern. I samtliga program fanns få mål angående tillstånd för särskilda arter eller habitat.

Det framhålls också att programmen i Frankrike, Sverige, norra Tyskland, England och Wales fokuserar på miljön och anpassning av lantbruket till en mer diversifierad roll. I stora områden verkar det som om programmen kan utgöra effektiva instrument för att nå en hållbar landsbygdsutveckling. I de mer jordbruksintensiva bygderna är bilden något annorlunda. Sveriges program förefaller dock vara utformat för att stimulera miljöanpassningen också i dessa områden.

Miljö- och landsbygdsprogrammen är i för hög grad dominerade av jordbruksåtgärder, trots den snabba förändringen av landsbygden och dess ekonomiska förutsättningar. Reglerna för uppföljning är omfattande och mindre väl anpassade till det som från början var tänkt som ett flexibelt program. Därtill utgör budgetrestriktionerna hinder för tillkomsten av flerårsprojekt och integrerade projekt.

14.8 Utredningens sammanfattande bedömning

Miljö- och landsbygdsprogrammet har med all säkerhet bidragit till en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling av landsbygden med tonvikt på jordbruket. Denna slutsats baseras på de positiva effekter som redovisats under de olika ersättningsformerna. Programmet har bidragit till att förstärka den biologiska mångfalden samt värdefulla natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet liksom att bevara landskapet öppet och utveckla ett miljövänligt jordbruk. Programmet har också bidragit till att förbättra den ekonomiska situationen för många lantbrukare genom de olika ersättningsformerna. Programmet har därigenom bidragit till att bromsa nedläggningen av jordbruk och jordbruksmark, även om ytterligare insatser behövs i detta avseende.

På ett antal punkter kan dock programmet förbättras. Baserat på utredningens egen genomgång av programmets genomförande samt synpunkter från ett antal intressenter som myndigheter, universitetsinstitutioner och organisationer lämnas förslag till förbättringar av programmet. Utredningen pekar också på områden

som behöver analyseras ytterligare för att nästa program skall bli utformat på bästa sätt. Dessa redovisas i kapitel 15.

Kritik som har riktats mot programmet som helhet är bl.a. att det i alltför hög grad är inriktat på jordbruk och bortser från andra viktiga näringsgrenar på landsbygden. Utredningen välkomnar en breddning av insatserna och anser att detta till stor del möjliggörs med nuvarande regelverk. I denna anda har även ett antal förändringar föreslagits. Utredningen anser att det snarare råder brist på samordning än medel mot bakgrund av att en rik flora av medel för lokal och regional utveckling finns att tillgå inom flera områden utöver medlen genom Miljö- och landsbygdsprogrammet. Integrationen med andra politiska program och insatser avseende regional utveckling bör öka, närmast genom att större fokus läggs på landsbygdsfrågor i de regionala tillväxtprogrammen.

Kritik har också framförts mot att integrationen mellan olika programinsatser är för liten. Utredningen menar dock att en betydande integration sker inom ramen för programmet men att den kan förbättras, framför allt i fråga om landskapsperspektiv men också avseende projektstöden och andra insatser i Insatsområde II.

---

¹ Jordbruksverkets prognos för Miljö- och landsbygdsprogrammet, augusti 2003, kontaktperson Roland Sten.

² Underhandsuppgifter från IM-gruppen, oktober 2003, kontaktpersoner Jan Hedman och Jon Hogdal.

³ *Mot en ny landsbygdsolitik*, Betänkande av Utredningen om Glesbygdverket, SOU 2003:29.

⁴ Prop. 2001/02:4, bet. 2001/02:NU4, rskr. 2001/02:118.

⁵ *Delrapport avseende: Halvtidsutvärderingen av Leader+, Programmets aktualitet och genomförandeaspekter*, Eurofutures AB, maj 2003.

⁶ *Ölandsmodellen – vad är det för någonting?* Urban Emanuelsson, Centrum för biologisk mångfald, Sällskapet Forskning på Öland, 2003.

⁷ Uppgifter från Länsstyrelsen i Kalmar län, oktober 2003, se hemsida http://www.h.lst.se/lansfakta/natur/u_odlan/odlan03.htm och Jordbruksverket, oktober 2003, se hemsida

<http://www.sjv.se/net/SJV/Startsida/Nyhetsarkiv/Nyheter/1014646969359>.

⁸ *Det nationella Miljö- och landsbygdsprogrammets samspel med RTP*, Promemoria från Jordbruksverket daterad 2003-08-20.

⁹ Prop. 2001/02:4, bet. 2001/02:NU4, rskr. 2001/02:118.

¹⁰ Eckerberg, Katarina & Wide, Jessika, *The Nature of Rural Development, The Case of Sweden*, Institutionen för statsvetenskap, Umeå universitet, 2002.

¹¹ Bruckmeier, Karl & Høj Larsen, Christina, *Nord 2 – The Nature of Rural Development, Implementation of the Rural Development Regulation: the Swedish National Report*, Institutionen för interdisciplinära studier, Humanekologisektionen, Göteborgs universitet, maj 2002.

¹² Dwyer, Janet; Baldock, David; Beaufoy, Guy; Bennet, Harriett; Lowe, Philip & Ward, Neil, *Europe's Rural Futures – The Nature of Rural Development II, Rural Development in an enlarging European Union*, Comparative report, World Wildlife Fund in co-operation with The Land Use Policy Group and the Institute for European Environmental Policy, December 2002.

15 Förslag till förbättringar av Miljö- och landsbygdsprogrammet

15.1 Sammanfattning och disposition

Enligt direktiven får utredningen i en separat förslagsdel lämna förslag till förbättringar av Miljö- och landsbygdsprogrammet och dess genomförande inom den av riksdagen beslutade ekonomiska ramen för programmet. Sådana förslag redovisas i detta kapitel. I tabell 15.1 sammanfattas förslagen inom nuvarande programperiod och deras konsekvenser avseende kostnader m.m. I följande avsnitt redovisas synpunkter på organisationen av kommande utvärderingar av programmet. Därefter presenterar utredningen förslag av övergripande karaktär. Specifika förslag till förbättringar redovisas sedan under respektive ersättningsform. Dessa är i huvudsak av två slag. Utredningen lämnar förslag till förändringar dels under innevarande programperiod med konsekvensberäkningar avseende kostnader m.m., dels från och med nästa programperiod. I det senare fallet behövs ibland ytterligare utredning innan förslagen kan genomföras. Vidare presenteras ett par översiktliga förslag, eller snarare idéer, till mer långtgående förändringar av programmet från och med nästa programperiod. För att utveckla dessa till konkreta förslag krävs ytterligare utredning.

Tabell 15.1. Sammanfattning av utredningens förslag inom nuvarande programperiod och merkostnader till följd av dessa

Förslag	Avsnitt	Merkostnad (miljoner kronor)
<i>Miljö- och landsbygdsprogrammet</i>		
Tilläggsersättning för slätterängar	15.4.1	+78
Lieslätter	15.4.1	Ingår i 78 ovan
Landskapsperspektiv	15.4.1	0
Projektplaner för restaurering	15.4.1	+3 (ingår i KULM-medel)
Sänkt kvalifikationsgräns landskapselement	15.4.2	+6,5
Åtgärdsplaner för landskapselement	15.4.2	+4 (ingår i KULM-medel)
Tilläggsersättning för landskapselement	15.4.2	+5
Effektberäkning avseende fånggrödor	15.4.7	+1 (från utvärderingsanslaget)
Intensifierad kompetensutveckling avseende våtmarker	15.4.8	+5 (ingår i KULM-medel)
Socketbetor	15.4.11	-2
Pensionsregel i kompensationsbidrag	15.5	+20
Resultatinformation för K2	15.6.2	0
Grönare Skog	15.6.3	+45
Investeringsstöd	15.7	0 (medel tillförs från startstöd)
Prioritering av investeringsstöd	15.7	0
Resultatinformation avseende investeringsstöd	15.7	0
Startstöd	15.8	0 (medel omförs till investeringsstöd)
MålkraV i genomförandeplaner	15.9	0
Resultatinformation för projektstöd	15.9	0
Effektstudie avseende förädlingsstöd	15.10	0
Prioritering av förädlingsstöd	15.10	0
Totalt		+165,5
<i>Beräknat överskott i förhållande till ursprungligt program</i>		<i>-261</i>
Resterande utrymme		95,5
<i>Administration av Miljö- och landsbygdsprogrammet</i>		
Ökad samordning i administrationen	15.11	-10
Fjärranalys	15.11	Ingår i -10 ovan
<i>Mål 1</i>		
Målen i Mål 1	15.12	0
Resultatinformation för Mål 1	15.12	0
Startstöd till rennäring	15.12	0 (ingår i samiskt program)

Anmärkning: Beräknat överskott avser prognos i augusti 2003 och är behäftat med osäkerhet.

Källa: Kapitel 15 i detta betänkande och Jordbruksverket, 2003.¹

Utredningen har inte haft möjlighet att inom den givna tidsramen fullt ut beräkna eventuella initialkostnader eller merkostnader i övrigt i administrationen som kan uppstå till följd av de föreslagna förändringarna. Emellertid bedömer utredningen att sådana kostnader är väsentligt lägre än de besparingar som förväntas till följd av förslagen gällande samordning och fjärranalys. Utredningen har beaktat detta i bedömningen av möjliga besparingar inom administrationen.

Utredningen har valt att inte teckna in hela det beräknade överskottet, eftersom detta är baserat på en prognos och behäftat med osäkerhet. Emellertid anser utredningen att ytterligare medel skulle behövas t.ex. inom investeringsstödet. Detta bör beaktas när säkrare uppgifter om överskottet finns.

15.2 Synpunkter på organisation m.m. av kommande utvärderingar

I betänkandets inledande kapitel har en redogörelse för utvärderingsmetoder och avgränsningar gjorts. Som komplement till dessa ges här synpunkter på organisation m.m. av kommande utvärderingar av Miljö- och landsbygdsprogrammet.

I England fastställdes indikatorer för målen och för EU-kommissionens utvärderingsfrågor innan halvtidsutvärderingen påbörjades.² Fördelen med detta tillvägagångssätt är att mer tid ges för själva utvärderingen. Nackdelen är att underlaget för utvärderingen i stora delar är bestämt innan denna påbörjas. Utvärderarna får därmed minskade möjligheter att påverka innehållet i och inriktningen på utvärderingen. En kombination av tillvägagångssätten med ett antal förutbestämda indikatorer och möjlighet till särskilda undersökningar, som bestäms i samband med utvärderingen, syns vara det mest lämpliga upplägget. Utredningen vill framhålla att större hänsyn än i det nuvarande programmet bör tas till möjligheterna att genomföra en ändamålsenlig utvärdering i samband med programskrivningen. Ett sätt att åstadkomma detta kan vara att inkludera vissa utvärderingskriterier av central betydelse i själva programmet.

Vid kontakt med Österrike har framkommit att utvärderingen där organiserats så att olika personer ansvarar för olika utvärderingsfrågor eller delområden. Som den största fördelen nämns att arbetet på så sätt blir mindre splittrat och mer djuplodande än om

samma person skulle ansvara för ett större område. Utredningen har konstaterat – framför allt när det gäller vissa av EU-kommissionens frågor – att mer ingående studier än vad som kunnat göras av resursskäl skulle ha varit önskvärda. I samband med att direktiv eller riktlinjer utarbetas för kommande utvärderingar bör det därför noga övervägas hur utvärderingen skall läggas upp och bemannas.

Utredningen har vidare funnit att värdefulla synpunkter har framkommit via intressenter som inte är direkt involverade i utvärderingen. Sådana synpunkter bör ges mer fokus i kommande utvärderingar. Detta kan ske genom förordnande av experter, via referensgrupper eller liknande.

15.3 Övergripande förslag gällande Miljö- och landsbygdsprogrammet

Förslag inför nästa programperiod

Frågan om god jordbrukarsed har tagits upp i den övergripande analysen av programmet (kapitel 14). Utredningen anser att ett förtydligande bör göras och begreppet utvidgas till att omfatta all för området relevant lagstiftning. **Utredningen föreslår** att god jordbrukarsed inför nästa programperiod utvidgas till att omfatta biotopskydd, skydd för fasta fornlämningar och djurskydd. I den mån ytterligare för området relevanta lagar eller förordningar tillkommer bör även dessa ingå.

Målstrukturen i programmet har bedömts behöva förtydligas och bättre anpassas till en logisk målhierarki. **Utredningen föreslår** att målen i Miljö- och landsbygdsprogrammet ses över inför nästa programperiod.

Utredningen anser att nuvarande uppdelning på två insatsområden inte är nödvändig för att uppnå fastställda mål. Den kan snarare utgöra ett hinder. **Utredningen föreslår** att denna fråga beaktas i beredningen inför nästa program.

Utredningen har i kapitel 14 redogjort för sin syn på hur landsbygdsfrågorna genom bl.a. Miljö- och landsbygdsprogrammet kan integreras med övriga politikområden i de regionala tillväxtprogrammen. Frågan ligger utanför utredningens mandat varför inga konkreta förslag presenteras.

Idéer till mer långtgående förändringar

Utredningen föreslår att Knut Per Hasunds förslag till miljöersättning (se *bilaga 4*) utreds närmare av Jordbruksverket inför nästa programperiod. Därvid bör förutsättningarna att helt eller delvis genomföra förslaget belysas liksom dess relation till andra presenterade förslag, t.ex. Riksantikvarieämbetets förslag (avsnitt 15.4.1) och REJO (avsnitt 15.4.6).

15.4 Miljöersättningar

15.4.1 Ersättning för att bevara betesmarker och slätterängar och projektstöd för restaurering

Förslag under innevarande programperiod

Ersättningen för att bevara betesmarker och slätterängar har totalt sett fungerat tillfredsställande, fått en ökad anslutning och därigenom bidragit till måluppfyllelsen. Vissa förändringar behövs dock för att öka anslutningen, bl.a. för slätterängar. Tilläggsersättningen för skötsel av slätterängar och ersättningsnivån för lieslätter bedöms av utredningen vara för låga i förhållande till den arbetsinsats som krävs. **Utredningen föreslår** att dessa höjs till 2 400 kronor respektive 6 600 kronor per hektar från och med 2005.

Det har vidare framkommit att det saknas en sammanhållen syn på närliggande betesmarker och slätterängar och deras omgivning. **Utredningen föreslår** att länsstyrelsen omedelbart börjar tillämpa ett landskapsperspektiv på ersättningen till betesmarker och slätterängar. Genom detta perspektiv, som kan manifesteras genom en landskapsplan, bör skyddet av sällsynta arter och andra särskilda värden liksom anpassningen till lokala förhållanden kunna förbättras. Det bör framhållas att landskapsperspektivet även bör inrymma andra miljöersättningar än för betesmarker och slätterängar, t.ex. ersättningen för våtmarker inklusive småvatten.

Det har också framkommit att vissa hinder för restaurering av betesmarker m.m. föreligger. I syfte att undanröja dessa hinder **föreslår utredningen** att projektplaner för restaurering upprättas av länsstyrelsen och jordbrukaren gemensamt från och med 2005 och ingår i den enskilda rådgivningen inom programmet för kompetensutveckling.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Kostnaden för att höja ersättningen för att bevara slätterängar och för lieslätter bedömdes av Jordbruksverket bli omkring 156 miljoner kronor för perioden 2003–2006 med en måluppfyllelse på 101 procent. Kostnaden för de två år, som utredningens förslag avser, beräknas bli 78 miljoner kronor och bedöms rymmas inom ramen för programmet. Utbetalningarna har nämligen hittills totalt sett understigit de budgeterade. De administrativa kostnaderna bedöms inte påverkas i nämnvärd omfattning.

Förslaget att tillämpa mer av ett landskapsperspektiv bedöms inte innebära några nämnvärda administrativa eller andra kostnader utan bör kunna rymmas inom nuvarande ramar.

Projektplaner för restaurering av betesmarker och slätterängar, som upprättas gemensamt av länsstyrelsen och den sökande från och med 2005, bedöms ge en merkostnad på högst 3 miljoner kronor för perioden 2005–2006. Denna kostnad rymms inom ramen för programmet, eftersom de faktiska kostnaderna understiger de budgeterade. Som underlag för bedömningen har använts kostnaden för åtgärdsplaner under 2002 och 200 planer per år.³ Kostnaden beror till stor del på hur omfattande rådgivningen blir. Utredningen har valt att använda ett maxalternativ.

Förslag inför nästa programperiod

För att ytterligare undanröja hindren för att restaureringar genomförs **föreslår utredningen** att förskottering av ersättning i samband med restaurering medges då särskilda skäl föreligger. Vidare **föreslår utredningen** att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda förutsättningarna för att införa ersättning för djur som används i sådan restaurering som är särskilt angelägen ur naturvårdssynpunkt samtidigt som den är arbetskrävande och kostsam.

Det har av bl.a. Riksantikvarieämbetet framförts att ersättning för landskapselement bör kunna utgå även i slätterängar. För vissa landskapselement, t.ex. stengårdsgårdar och odlingsrösen, bör ersättning kunna utgå enligt liknande regler som på åkermark. För andra landskapselement, t.ex. våtmarker, krävs nya regler. Utredningen anser vidare att också landskapselement i betesmark bör

kunna få ersättning. Behovet därav är många gånger stort. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket i samråd med Riksantikvarieämbetet får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda förutsättningarna för att införa en ersättning för landskaps-element i betesmarker och slätterängar.

Vikten av ett landskapsperspektiv på vården av odlingslandskapet betonas i betänkandet. I viss mån kan – och bör – det som nämnts tillämpas redan under innevarande programperiod, men framför allt bör ett sådant genomsyra programmet från och med nästa period. Frågan går utöver vården av betesmarker och slätterängar, bl.a. genom att beröra flera ersättningsformer och hur de skall kunna förstärka varandra inom större geografiska områden. Därtill bör landskapsperspektivet vidgas än mer till att, förutom ekologiska, kulturhistoriska och sociala perspektiv, även omfatta näringspolitiska sådana, framför allt i den tätortsnära landsbygden. Därigenom förbättras också underlaget för ställningstagande till andra stödformer i Miljö- och landsbygdsprogrammet, t.ex. investeringsstöd. Efter en sådan utvidgning av begreppet anser utredningen att införandet av ett landskapsperspektiv till stor del kan råda bot på de bristande kopplingar, som idag finns, dels mellan insatser i programmet, dels till insatser utanför detta.

Utredningen finner det således viktigt att ett större grepp tas om denna fråga. Framför allt bör artperspektivet betonas starkt i detta arbete. Därutöver bör även, som nämnts, värden för rekreation, kultur och näringsliv beaktas. Ett konkret exempel på detta är det behov som utredningen har funnit avseende mark för rekreation i framför allt helåkersbygder och hur detta behov skall kunna tillgodoses inom ramen för programmet. Det gäller exempelvis stråk för vandringsleder, skidspår, ridstigar och dylikt, där planering över större områden krävs liksom ett system där ersättning ges för den åkermark som tas i anspråk. Frågan om hur ett brett landskapsperspektiv kan utformas bör utredas närmare inför nästa programperiod. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket och Naturvårdsverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda hur ett brett landskapsperspektiv skall kunna tillämpas i programmet.

Förekomsten av rovdjur utgör i vissa områden en återhållande faktor för djurhållning och betesdrift. Därigenom försvåras hävden av odlingslandskapet. Utredningen bedömer att det finns behov av medel för rovdjursstängsel, utöver de medel som disponeras av Naturvårdsverket och fördelas av länsstyrelsen (Viltskadefonden). Sådana medel skulle kunna utgå inom ramen för projektstöden i

Insatsområde I, eftersom dessa bl.a. syftar till skydd och bevarande av naturmiljöer.⁴ Medel för stängsling har hittills beviljats i samband med restaurering. Utredningen menar att stängsling skulle kunna stödjas även om syftet är att hålla rovdjur ute. Utredningen menar vidare att sådan stängsling inte enbart bör premieras i samband med en restaurering utan även för betesdrift generellt där behovet är påkallat. Utredningen finner att en sådan åtgärd kan stödjas inom ramen för projektstödet enligt gällande förordning och tillämpning av strecksatser i programmet. Därför behöver endast en ändring av programskrivningen avseende projektstöd göras. **Utredningen föreslår** att projektstöd utgår för rovdjurstängsel från och med nästa programperiod.

Idéer till mer långtgående förändringar

Riksantikvarieämbetet har till utredningen inkommit med ett förslag till en samlad hantering av natur- och kulturvärden på ett jordbruk genom att samla ersättning för betesmarker och slätterängar, landskapselement i odlingslandskapet och föreslagna landskapselement i betesmarker och slätterängar till en ersättningsform (se *bilaga 3*). En sådan ordning främjar i hög grad det landskapsperspektiv som utredningen förordat. Förslaget innebär också administrativa förenklingar, framför allt genom att endast en plan (med delavsnitt) behöver tas fram för varje jordbruk. Det innebär samtidigt förenklingar för jordbrukarna, eftersom de idag kan ha flera planer avseende t.ex. åtgärder och skötsel för sina marker. Utredningen anser att detta förslag är intressant och bör beaktas i beredningen av programmet inför nästa period.

15.4.2 Ersättning för att bevara värdefulla natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet

Förslag under innevarande programperiod

Ersättningen för att bevara värdefulla natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet har en omfattande anslutning sett till arealen. När det gäller antalet anslutna jordbruk krävs ytterligare åtgärder för att målet skall nås. Utredningen finner att kvalifikationsgränsen för ersättningen för bevarande av natur- och kulturvärden i odlingslandskapet är för hög och begränsar anslutningen. **Utred-**

ningen föreslår att kvalifikationsgränsen sänks till 1 500 kronor från och med 2004. Därmed bedöms anslutningen till denna åtgärd öka med en bättre regional balans och ett ökat bevarande av värdefulla miljöer i mindre lantbruk som följd. Jordbruksverket föreslog samma sak i sin översyn av programmet och bedömde att måluppfyllelsen för programperioden genom en sådan förändring skulle bli 94 procent.⁵

Vidare har ett behov av åtgärdsplaner konstaterats även för landskapselement. Utredningen anser att detta instrument är ett viktigt medel för att öka måluppfyllelsen. **Utredningen föreslår** därför att åtgärdsplaner införs för landskapselement i marker med särskilt höga natur- och kulturvärden eller särskilda skötselkrav från och med 2005.

I analogi med tilläggsersättningen till betesmarker och slåtterängar finner utredningen att en sådan tilläggsersättning bör gälla även för landskapselement med höga natur- och kulturvärden. **Utredningen föreslår** att en tilläggsersättning införs för dessa marker i samband med införandet av åtgärdsplaner 2005.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

En sänkning av kvalifikationsgränsen till 1 500 kronor från och med 2004 bedömer utredningen kommer att medföra merkostnader på omkring 6,5 miljoner kronor. Kostnaden enligt Jordbruksverket för åren 2003–2006 bedömdes bli cirka 8,5 miljoner kronor.⁶ Verket har räknat på en kvalifikationsgräns om 1 000 kronor. Detta innebär att den beräknade kostnaden kan vara något i överkant. En viss ökning av hanteringskostnaderna torde uppstå genom att ansökningarna förväntas bli fler. Denna kan inte närmare beräknas men bedöms bli begränsad. Den ingår i bedömningen av besparingar i administrationen (se avsnitt 15.1).

Erforderlig rådgivning avseende åtgärdsplaner bör kunna erbjudas inom ramen för kompetensutvecklingen. Kostnaden är svår att bedöma då den beror på omfattningen. Ett maxalternativ kan beräknas med utgångspunkt i kostnaden för åtgärdsplaner för 2002 och en anslutning om 300 lantbruk per år. För perioden 2005–2006 blir då kostnaden knappt 4 miljoner kronor.

I fråga om tilläggsersättning från och med 2005 för områden med åtgärdsplaner med höga natur- och kulturvärden eller komplicerade

skötsel förhållanden bedömer utredningen att analogt med vad som gäller för betesmarker kan en rimlig utgångspunkt vara en ersättning som är en och en halv gång så stor som grundersättningen. Här är dock kostnaderna svårare att uppskatta. En överslagsberäkning med utgångspunkt i 15 000 anslutna lantbruk för hela perioden ger en genomsnittskostnad av 5 220 kronor per lantbruk. Med tilläggsersättning på 7 830 kronor och fortfarande ett antagande om 300 lantbruk per år blir då kostnaden för 2005–2006 knappt 5 miljoner kronor. Något administrativt merarbete torde inte bli följden av förslaget, eftersom detta endast innebär en höjd ersättningsnivå och inte någon ytterligare bedömning.

Den totala merkostnaden för programmet av de tre föreslagna ändringarna blir 15,5 miljoner kronor. Denna summa syns rymmas inom den befintliga budgetramen för programmet, eftersom utbetalningarna hittills varit lägre än budgeterat. Eventuella administrativa merkostnader har inräknats i uppgiften om besparingar i administrationen.

Förslag inför nästa programperiod

Odlingslandskapets äldre byggnader omfattas inte av nuvarande ersättning för landskapselement i enlighet med rådsförordningen 1257/1999. Utredningen anser dock att det är angeläget att dessa byggnader omfattas av ersättning genom Miljö- och landsbygdsprogrammet. **Utredningen föreslår** att frågan utreds inom ramen för Riksantikvarieämbetets uppdrag att ta fram ett program för hur odlingslandskapets äldre ekonomibygnader kan tas tillvara och att Jordbruksverket knyts till detta uppdrag.

15.4.3 Ersättning för att bevara värdefulla natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet

Förslag inför nästa programperiod

Anslutningen till ersättningen för att bevara natur- och kulturvärden i renskötselområdet har varit låg. Delvis förväntas denna utveckling nu vända genom de höjda ersättningsnivåer som gäller från och med 2003. Även regelförändringar och anpassningar behöver emellertid göras. **Utredningen föreslår** att Jordbruks-

verket i samråd med berörda länsstyrelser får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda dels vilken målnivå som bör gälla för denna ersättningsform, dels vilka förenklingar och anpassningar som bör göras av stödreglerna för att öka anslutningen. Konsekvenserna av föreslagna förändringar bör också belysas.

15.4.4 Ersättning för att bevara utrotningshotade husdjursraser

Förslag inför nästa programperiod

Anslutningen till ersättningen för att bevara utrotningshotade husdjursraser är låg för vissa raser. Utredningen har också när det gäller denna ersättningsform konstaterat att regelförändringar behövs för att öka anslutningen och därigenom måluppfyllelsen.

Jordbruksverket bistår vid sidan av denna ersättningsform också ett stort antal husdjursföreningar med medel för enskild rådgivning, studiebesök, avelskonferenser m.m. inom ramen för kompetensutvecklingen på miljöområdet. Verket menar att denna medelsanvändning är effektiv sett till de förhållandevis låga administrationskostnaderna.⁷ Det omvända gäller dock, enligt verket, för miljöersättningen. Jordbruksverket har nyligen lagt fram ett förslag till nationellt program för förvaltning av husdjursgenetiska resurser.⁸ I detta program föreslås bl.a. medlen till husdjursföreningar inom ramen för kompetensutvecklingen på miljöområdet finnas kvar i nuvarande omfattning eller utökas i nästa programperiod.

Utredningen delar bedömningen att stimulans genom medel för kompetensutveckling är en mer kostnadseffektiv stödform än miljöersättning för utrotningshotade husdjur (nötkreatur undantaget). **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda dels konsekvenserna av en grundersättning på 1 000 kronor för djurinnehav kombinerad med nuvarande ersättning per djur, dels förutsättningarna för en förenklad hantering av denna ersättning genom användning av medel från kompetensutvecklingen inom miljöområdet för stöd till vissa utrotningshotade husdjursraser där anslutningen är låg.

Det kan vidare ifrågasättas om listan över husdjursraser, för vilka någon form av stöd utgår, är tillräckligt omfattande för att bevara alla traditionella raser. Exempelvis borde de olika lanthöns-, gäss-, ank- och kaninraserna uppmärksammas mer i detta sammanhang.

Detsamma gäller hästar. Många – men inte alla – av dessa raser får stöd genom medel för kompetensutveckling. Detta stöd föreslås enligt tidigare nämnda programförslag fortsätta i minst nuvarande omfattning. Jordbruksverket berörde frågan om hästar i sin översyn 2001 men ansåg inte att någon ändring borde göras under programperioden.⁹ I betänkandet om en samlad hästpolitik föreslogs att även hästar borde ingå i denna ersättningsform i den mån de är utrotningshotade.¹⁰

Utredningen anser att nuvarande lista över utrotningshotade husdjursraser som kan få ersättning bör kompletteras för att så långt det är möjligt omfatta samtliga traditionella raser. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda om miljöersättning bör utgå till fler utrotningshotade husdjursraser. Även här bör förutsättningarna för ett alternativt stöd beaktas.

15.4.5 Ersättning för att bevara ett öppet och varierat odlingslandskap

Förslag inför nästa programperiod

Anslutningen till ersättningen för att bevara ett öppet och varierat odlingslandskap är hög liksom måluppfyllelsen för ersättningsformens miljöaspekt. Ersättningen har tillsammans med andra stöd bidragit till att bromsa nedläggningen av jordbruk och jordbruksmark. Trots detta finns flera signaler om att anslutningen borde kunna ökas inom stödområdena 1–3, eftersom den hindras av gällande regler. Enligt Jordbruksverkets bedömning finns en överskottsareal på 50–60 000 hektar i stödområdena 1–3 för vilken ersättning inte utgår på grund av regelverkets utformning.¹¹ Denna areal utgör en betydande del av området totala areal. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda konsekvenserna för anslutning m.m. inom stödområdena 1–3 av en grundersättning på 500–1 000 kronor per hektar för att hålla landskapet öppet utan koppling till djurinnehav kombinerat med den nuvarande ersättningen för djurinnehav.

15.4.6 Ersättning för ekologiska produktionsformer

Förslag inför nästa programperiod

Utredningen finner att ersättningsformen på ett märkbart sätt har bidragit till en övergång till ekologisk produktion och därmed till att uppnå de miljöfördelar som är förknippade med denna. Emellertid bör den förändras för att öka anslutningen i vissa områden och för vissa typer av jordbruk så att miljönyttan kan ökas ytterligare. Det är angeläget att inför nästa programperiod utreda hur ersättningen i ökad grad skall kunna främja en ökad anslutning, framför allt i slättbygd och för jordbruk utan djurhållning. En sådan utredning bör också omfatta regelverket kring ekologisk mjölkproduktion, framför allt bestämmelserna om minimiareal per djur som riskerar att missgynna denna produktion och därmed begränsa anslutningen.

Det finns vidare en koppling mellan ersättningen för ekologisk produktion och hävden av naturliga betesmarker. Det är något osäkert om nuvarande regler medför att bete på sådana marker gynnas framför bete på åker. Därför är det angeläget att inför nästa programperiod se över effekterna av reglerna för ekologisk produktion på hävden av naturliga betesmarker och vid behov anpassa dessa regler så att sådan hävd främjas.

Utredningen föreslår att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda de väckta frågorna kring anslutning, mjölkproduktion och naturliga betesmarker och vid behov föreslå förändringar av regelverket.

Idéer till mer långtgående förändringar

Det finns också skäl – även om denna fråga inte har något direkt med den formella måluppfyllelsen för det nuvarande programmet att göra – att titta närmare på möjligheterna att föra ekologisk och konventionell odling närmare varandra, bl.a. genom att främja användning i konventionell odling av enskilda inslag från ekologisk sådan. Ett förslag med denna inriktning, Resurseffektivt jordbruk (REJO), som utredningen bedömer ha en rad fördelar, lades fram av Ekologiska lantbrukarna och Naturskyddsföreningen 1998.¹² Det skedde inför den särskilde utredare som lade grunden för det nuvarande programmet.¹³ Grundidéerna med detta förslag presenteras i *bilaga 5*. Förslaget fick inte gehör beroende på att det bl.a.

bedömdes bli svåradministrerat. Utredningen anser dock att det erbjuder sådana möjligheter att förbättra Miljö- och landsbygdsprogrammet att det bör studeras närmare inför nästa programperiod. Därvid är det särskilt angeläget att utreda möjliga förenklingar och andra sätt att komma förbi de administrativa svårigheterna i förslaget.

Enligt REJO-förslaget kan en jordbrukare ansluta sig till ett antal moduler som var och en innebär ett steg mot mer av ekologisk och miljövänlig odling och ersätts med ett visst belopp. Jordbrukaren kan ansluta sig till samtliga moduler, varvid kraven för ekologisk produktion uppfylls och ersättningen blir maximal, eller nöja sig med färre, varvid produktionen blir konventionell men med ekologiska och miljövänliga inslag för vilka särskild ersättning utgår. REJO-förslagets ersättningsystem inkluderar – och ersätter – således den nuvarande ersättningen för ekologisk produktion. Genom att ge möjlighet till steg i riktning mot mer miljövänliga produktionsmetoder i det konventionella jordbruket, utan att helt behöva gå över till ekologisk produktion, har REJO en potential att åstadkomma betydande miljöanpassningar av det svenska jordbruket. I detta avseende har REJO helt andra förutsättningar än den nuvarande ersättningen till ekologiska produktionsmetoder. Det har även betydelse i övrigt för Miljö- och landsbygdsprogrammet. Exempelvis inrymmer det åtgärder som kantzoner vilka inte finns inom nuvarande program. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket ges i uppdrag att inför nästa programperiod utreda REJO-förslaget, framför allt avseende möjligheten till administrativa förenklingar i detta.

15.4.7 Ersättning för minskat kväveläckage

Förslag under innevarande programperiod

Ersättningen för att odla fånggrödor eller vårbearbeta har haft en anslutning över förväntan och bedöms ge en betydande effekt på minskningen av kväveläckaget. Utredningen finner det viktigt att anslutningen kan fortsätta att öka under programperioden för att uppnå största möjliga effekt. Utredningen välkomnar också den flexibla ordning som gäller i och med nuvarande programperiod men påpekar att i effektberäkningar bör hänsyn tas till detta. **Utredningen föreslår** att Sveriges lantbruksuniversitet får i upp-

drag att beräkna ersättningsformens effekter på en minskad kväveutlakning med hänsyn tagen till de variationer i åtgärder inom ramen för åtagandet som kan förekomma samt hur väl åtgärderna genom ersättningsformen är styrda till de jordar där de gör mest nytta.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer att en engångssumma på högst 1 miljon kronor kommer att behövas för uppdraget. Summan ryms inom budgeten för utvärdering av programmet.

15.4.8 Ersättning för skötsel av våtmarker inklusive småvatten och projektstöd för anläggning

Förslag under innevarande programperiod

Anslutningen till våtmarker inklusive småvatten är låg. Utredningen finner att insatser omedelbart bör genomföras för att öka anslutningen. **Utredningen föreslår** att insatserna inom kompetensutvecklingen intensifieras från och med 2004.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer att kostnaden för de föreslagna insatserna högst kommer att uppgå till 5 miljoner kronor och att den ryms inom ramen för programmet eftersom kostnaderna hittills understigit de budgeterade.

Förslag inför nästa programperiod

Anslutningen behöver också beaktas i ett vidare perspektiv, nämligen hur den påverkas av ersättningsnivåer och markvärden. **Utredningen föreslår** att Jordbruksverket får i uppdrag att inför nästa programperiod utreda hur en ökad anslutning skall kunna åstadkommas.

15.4.9 Ersättning för skyddszoner

Anslutningen till ersättningen för skyddszoner är hög och utredningen anser att åtgärden har bidragit till en minskning av växt-näringsläckaget. Inga förändringar är enligt utredningen påkallade.

15.4.10 Ersättning för miljövänlig odling av bruna bönor

Förslag inför nästa programperiod

Utredningen finner att miljönyttan är mindre påtaglig i denna ersättningsform. **Utredningen föreslår** att ersättningens utformning omprövas inför nästa programperiod om arealen minskar ytterligare under programperioden.

15.4.11 Ersättning för miljövänlig odling av sockerbeter på Gotland

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen finner att trots en hög anslutning är miljönyttan med ersättningen till odling av sockerbeter låg. **Utredningen föreslår** att ersättningsformen stängs för nyanslutning från och med 2005. Redan ingångna åtaganden bör givetvis få löpa ut.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer att med den föreslagna ändringen kommer en besparing av storleksordningen 2 miljoner kronor att göras. Bedömningen baseras på en överslagsberäkning innefattande nuvarande anslutningstakt och genomsnittlig utbetalning. Förslaget bör inte innebära några administrativa merkostnader.

15.5 Kompensationsbidrag

Förslag under innevarande programperiod

Frågan om kompensationsbidraget skall vara öppet för pensionärer har aktualiserats. Utredningen anser att skäl för en sådan förändring finns som angetts i Jordbruksverkets översyn av programmet 2001.¹⁴ Utredningen noterar också att jordbrukare som bedriver jordbruk inom ramen för ett företag inte alls berörs av dessa regler vilket innebär att med nuvarande ordning principen om likabehandling inte tillgodoses. Dessutom är det troligt att äldre personer genom sin jordbrukstradition vidmakthåller värdefulla marker i större grad än yngre personer som inte har samma tradition. **Utredningen föreslår** att personer som uppbär statlig ålderspension eller hel förtidspension från och med 2005 skall ingå i den grupp som kvalificerar för ersättning.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Jordbruksverket har i sin översyn av programmet bedömt att kostnaden för denna förändring är ringa. Verket har senare för utredningens räkning uppskattat merkostnaderna till högst 10 miljoner kronor per år eller totalt 20 miljoner kronor för åren 2005–2006. Eventuella administrativa merkostnader torde vara begränsade. Utredningen har beaktat detta i bedömningen av besparingar inom administrationen (se avsnitt 15.1.).

Förslag inför nästa programperiod

Kompensationsbidraget tillsammans med övriga stöd och ersättningar kompenserar i genomsnitt produktionsnackdelarna inom de mindre gynnade områdena till knappt 60 procent. En betydande andel stödmottagare ligger således långt under den i programmet förutsedda compensationen. Kompensationsbidraget samt övriga stöd och ersättningar har inte varit tillräckliga för att säkerställa hävden av de arealer som brukades vid periodens början. För att bevara t.ex. de vallarealer som då fanns krävs ytterligare satsningar. Utredningen anser det angeläget att den genomsnittliga compensationen lyfts upp till den i programmet förutsedda nivån på cirka 80

procent. **Utredningen föreslår** därför att Jordbruksverket inför nästa programperiod får i uppdrag att se över förutsättningarna för en sådan anpassning av ersättningsnivån. I denna studie bör en sammanhållen syn på kompensationsbidrag, ersättning för ett öppet och varierat odlingslandskap och nationellt stöd samt dessa ersättningsformers betydelse för den regionala utvecklingen i de mindre gynnade områdena vara utgångspunkt. Utredningen anser att om prioriteringar måste göras vid anpassning av ersättningsnivån för att nå upp till den i programmet beräknade kompensationsnivån så bör stödområde 1 liksom de fjällnära kommunerna särskilt beaktas.

15.6 Kompetensutveckling

15.6.1 KULM

Förslag inför nästa programperiod

Utredningen bedömer att insatserna för kompetensutveckling har bidragit till uppfyllelsen av de övergripande miljö kvalitetsmålen för insatsområdet. Flera tecken finns dock på en mättnad för utbildningar av framför allt grundläggande art. Utbildningarnas utformning blir därmed en viktig fråga framöver. Utvecklingen mot mättnad är helt naturlig, då det till betydande del är samma jordbrukare som nås av liknande aktiviteter år efter år. För att bryta trenden behöver satsningar göras för att dels nå nya deltagare inom målgruppen, dels förnya utbildningarna. **Utredningen föreslår** därför att Jordbruksverket och länsstyrelserna inför nästa programperiod får i uppdrag att utreda hur insatserna för kompetensutveckling kan förbättras och bli mer inriktade på olika målgruppers behov samt att nå nya deltagare inom målgrupperna.

15.6.2 K2

Förslag under innevarande programperiod

Aktivitetserna inom K2 har bidragit till uppfyllelse av målen för åtgärden. Det saknas dock underlag för att närmare bedöma hur K2-aktiviteterna har underlättat genomförandet av investeringar med stöd enligt Insatsområde II. **Utredningen föreslår** därför att

Jordbruksverkets resultatinformation avseende K2 från och med 2005 kompletteras med underlag om kopplingar till andra åtgärder inom insatsområdet.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer att eventuella kostnader till följd av detta förslag rymms inom myndighetens nuvarande ram.

15.6.3 Grönare Skog

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen finner att insatserna för kompetensutveckling på det skogliga området har bidragit till att miljövänliga arbetsmetoder används i större utsträckning i skogsbruket. Utredningen anser därför att det är mycket viktigt att dessa insatser fortsättningsvis kan genomföras för att förstärka denna utveckling. **Utredningen föreslår** att medel avsätts för detta med 15 miljoner kronor per år från och med 2004.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

De föreslagna medlen för kompetensutveckling på det skogliga området bedöms rymmas inom ramen för programmet eftersom kostnaderna för detta hittills understigit de budgeterade.

15.7 Investeringsstöd

Förslag under innevarande programperiod

Investeringsstödet bedöms ha bidragit till uppfyllelsen av flera av miljö kvalitetsmålen för programmet. Efterfrågan på medel är emellertid stor varför prioriteringar gjorts. Exempelvis har investeringarna i kompletterande verksamhet utgjort en lägre andel än vad som från början var avsikten. Utredningen har med anledning av att startstödet inte haft avsedda effekter föreslagit att det

upphör från och med 2005 och medlen överförs till investeringsstödet inom Insatsområde II. Därigenom skulle stödet till kompletterande verksamhet kunna ökas och därmed en diversifiering främjas. Utredningen anser vidare att en bred tillämpning bör gälla avseende investeringar i kompletterande verksamhet för att på bästa sätt främja landsbygdens utveckling.

Samtidigt vill utredningen betona vikten av att en föryngring av jordbrukarkåren m.fl. stödmottagare inte försvåras genom den föreslagna förändringen. Utredningen anser att syftet fortfarande bör kunna tillgodoses inom ramen för investeringsstödet. **Utredningen föreslår** att reglerna för detta stöd justeras så att prioriteringar och bättre villkor möjliggörs till förmån för yngre jordbrukare. Sådana prioriteringar bör avse investeringar inom ramen för de båda insatsområdena.

För att förbättra resultatinformationen avseende investeringsstödet **föreslår utredningen** vidare att länsstyrelserna från och med 2006 får i uppdrag att göra regelbundna analyser av investeringarnas effekter med hänsyn till miljö, sysselsättning, inkomst, jämställdhetsaspekter och kompletterande verksamhet.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer inte att några nämnvärda merkostnader kommer att uppstå till följd av förslagen. Eventuella administrativa merkostnader har som tidigare nämnts beaktats (se avsnitt 15.1).

Förslag inför nästa programperiod

Utredningen har funnit att villkoren för investeringsstöd begränsar möjligheten för jordbrukare och verksamma inom trädgårdsnäringen att söka sådant stöd, bl.a. på grund av företagets ofta begränsade likviditet. **Utredningen föreslår** därför att regelsystemet ändras inför nästa programperiod så att förskottsutbetalning kan ske när särskilda skäl finns. Detta är möjligt enligt den aktuella kommissionsförordningen.¹⁵

För att åstadkomma en ökad diversifiering föreslår utredningen också att reglerna för investeringsstödet ändras så att investeringar i kompletterande verksamhet underlättas. Även vissa andra invest-

eringar än fasta anläggningar bör vara stödberättigade, t.ex. inventarier. Ändringen medför att investeringsstödet harmoniseras med landsbygdsstödet¹⁶ ifråga om kompletterande verksamhet. Den är också i linje med förädlingsstödet utformning. Utredningen finner inte att några hinder för detta föreligger enligt rådsförordningen men att en programändring behövs.

15.8 Startstöd

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen anser att startstödet inte har fungerat som avsett i förhållande till de mål som beslutats för detta stöd. **Utredningen föreslår** att startstödet i sin nuvarande form upphör från och med 2005 och istället förs in som en del av investeringsstödet i Insatsområde II. Samtidigt kompletteras reglerna för detta så att högre prioritet ges till yngre jordbrukare m.fl. (se avsnitt 15.7).

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Föreslaget är kostnadsneutralt i förhållande till ramarna för Miljö- och landsbygdsprogrammet.

15.9 Projektstöd

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen finner att projektstöden har bidragit till att flera projekt har igångsatts med effekter på framför allt lokal nivå. En osäkerhet om stödets effekter på nationell nivå råder dock. Utredningen finner också att hanteringen av projektstöden behöver integreras mer med övriga insatser än vad som nu är fallet. De genomförandeplaner som länsstyrelserna skall utarbeta avseende dessa stöd kan enligt utredningen leda till att projektstöden beviljas på ett systematiskt sätt, med en god måluppfyllelse som följd. Genomförandeplanerna har emellertid hittills varit av varierande kvalitet. Därför **föreslår utredningen** att målen för projektstöden bryts ned på regional nivå, från och med 2005, i de strategier som

ingår i genomförandeplanerna. Regionaliseringen av målen för projektstöden får dock inte hindra länsövergripande projekt.

En av de faktorer, förutom det ringa antalet projekt, som bidrar till osäkerheten kring projektstödens effekter, är bristen på uppföljning av resultat. Detta gäller i första hand indikatorer som förändrad inkomst för det stödmottagande företaget, faktiska arbetstillfällen samt huruvida projektet lett till diversifiering av företaget. **Utredningen föreslår** därför att länsstyrelserna från och med 2006 får i uppdrag att regelbundet göra resultatanalyser mot de mål som angivits i genomförandeplanerna.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen bedömer att kostnaderna till följd av dessa förändringar ryms inom myndigheternas nuvarande ramar.

Förslag inför nästa programperiod

Utredningen föreslår – i likhet med vad som föreslås för investeringsstöd (se avsnitt 15.7) – att regelsystemet ändras inför nästa programperiod så att förskottsutbetalning kan ske.

För att tillgodose behov på flera håll i landet, särskilt i Dalarna, **föreslår utredningen** att projektstöden i Insatsområde II i programmet från och med nästa programperiod ändras till att även omfatta omarrondering. Detta är möjligt enligt den aktuella rådsförordningen.¹⁷

15.10 Förädlingsstöd

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen finner att förädlingsstödet har bidragit till uppfyllelsen av målen i Miljö- och landsbygdsprogrammet. Det är emellertid svårt att utifrån tillgängligt underlag avgöra om stödet har medverkat till att varaktigt främja en konkurrenskraftig förädlingsindustri. Ytterligare och mer djupgående studier behövs i detta avseende. En bedömning av stödföretagens konkurrensförmåga kan t.ex. ske genom en riktad undersökning till ett antal företag

som har fått stöd och ett antal företag som inte har fått stöd. En sådan studie låter sig inte göras för närvarande, då endast 107 av 187 företag som beviljats stöd har slutredovisat sina projekt och flertalet av projekten är nyligen avslutade. Studien får alltså störst relevans om den genomförs en tid efter att investeringarna har färdigställts. **Utredningen föreslår** att Livsmedelsekonomiska institutet får i uppdrag att genomföra en djupgående analys av förädlingsstödet mot slutet av programperioden. Analysen bör göras med utgångspunkt i de företag som vid halvtidsutvärderingen har genomfört investeringar med stöd. Frågor som bör belysas är bl.a.:

- Vilka effekter har stödet haft geografiskt sett?
- I vilka företagsformer har stödet haft störst effekt?
- För vilka produkter har stödet haft störst effekt?

Eftersom stödet är populärt kan det bli nödvändigt med ytterligare prioriteringar under programperioden. **Utredningen föreslår** att stödet i så fall i ännu högre grad inriktas på jordbruksföretag eller småskalig verksamhet i övrigt. Dessa har allmänt sett sämre tillgång på kapital än större företag. Sysselsättningen inom jordbruket och på landsbygden i övrigt skall enligt Miljö- och landsbygdsprogrammet främjas i första hand. En sådan prioritering är således helt i linje med programmets syften och mål. Under alla omständigheter bör en utgångspunkt för stödet vara att det ges till företag med förutsättningar för en ökad konkurrenskraft.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Det första förslaget avser ett uppdrag till en myndighet med resurser för denna typ av utredningar och bör med tanke på tidpunkten för genomförandet kunna planeras in bland institutets ordinarie uppgifter. Det andra förslaget är kostnadsneutralt.

Förslag inför nästa programperiod

Jordbruksverket beslutar om förädlingsstöd utanför Mål 1 men i Mål 1 är det respektive länsstyrelse som beslutar. Utredningen finner att syftet med den annorlunda hanteringen av förädlings-

stödet utanför Mål 1 jämfört med andra jordbruksåtgärder är oklart. Förädlingsstödet med sin koppling till småskalig verksamhet och jordbruk bör på ett tydligt sätt komma in i sitt regionala sammanhang. Så sker redan i dag inom Mål 1 men inte i övriga landet. Utredningen saknar underlag för att fullt ut göra bedömningar av för- och nackdelar med nuvarande system och en alternativ hantering, dvs. med länsstyrelsen som beslutsfattare. Inte heller kan de administrativa konsekvenserna av en alternativ hantering bedömas. Frågan är emellertid, enligt utredningen, principiellt viktig. **Utredningen föreslår** att denna fråga utreds inom ramen för beredningen av nästa program.

15.11 Administration av Miljö- och landsbygdsprogrammet

Förslag under innevarande programperiod

Utredningen finner att administrationen av Miljö- och landsbygdsprogrammet i huvudsak har fungerat tillfredsställande. På ett antal punkter kan dock förbättringar göras. I syfte att underlätta för samordningsregionernas arbete **föreslår utredningen** att länen inom samordningsregionerna från och med 2005 skall ha gemensam IT-access och möjlighet att göra gemensamma riskanalyser och uttag i EU-kontroller. Utredningen anser vidare att fjärranalys kan användas till mer än arealkontroll och **föreslår** därför att denna kontrollmetod efter hand används också för kontroll av igenväxningsgrad och betestryck.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Utredningen har inte tillräckligt underlag för att exakt fastställa de administrativa vinsterna med dessa förslag men bedömer att de – inräknat övriga förslag med administrativa konsekvenser – ger en besparing på minst 5 miljoner kronor per år från och med 2005.

Förslag inför nästa programperiod

I syfte att underlätta genomförandet av programmet **föreslår utredningen** att möjligheterna till förenkling av regelsystemet prövas inför nästa programperiod, t.ex. genom att ersättningarna blir mindre detaljreglerade eller att ersättningsformerna blir färre. Särskild vikt bör läggas vid Riksantikvarieämbetets förslag att samla flera ersättningsformer till en.

I syfte att minska kostnaderna **föreslår utredningen** att Jordbruksverket inför nästa programperiod tar fram ett förslag på höjning av gränsen för minsta utbetalning till 1 500 kronor.

15.12 Mål 1*Förslag under innevarande programperiod*

Resultaten av jordbruksåtgärderna inom Mål 1 överstiger i ett flertal fall vida de uppsatta målen. Framför allt gäller detta insatserna för kompetensutveckling. **Utredningen föreslår** av denna anledning att målen revideras för kvarstående programperiod.

Någon uppföljning av effekterna av insatserna för kompetensutveckling har inte gjorts i Norra Norrland eller Södra Skogslänsregionen, med undantag för Västerbottens län där två enkätstudier av mindre omfattning har genomförts. Därför går det inte att bedöma om insatserna har lett till önskade resultat. **Utredningen föreslår** att förvaltningsmyndigheterna får i uppdrag att initiera en sådan uppföljning under återstoden av programperioden, exempelvis genom att genomföra intervjuer med ett urval av deltagarna.

Utredningen föreslår att startstöd från insatsområde 3 respektive 4 upphör från och med 2005. Startstöd till rennäringföretag föreslås fortfarande utgå, men istället från insatsområdena 5, *Det samiska området – Sápmi* och 6, *Samiskt program*.

Konsekvensberäkningar avseende förslag under innevarande programperiod

Förslagen bedöms rymmas inom respektive myndighets ram och inom ramen för programmen (rennäring).

¹ Jordbruksverkets prognos för Miljö- och landsbygdsprogrammet, augusti 2003, kontaktperson Roland Sten, *Översyn av Miljö- och landsbygdsprogrammet år 2000–2006*, Jordbruksverkets rapport 2001:19 och Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, oktober 2003, kontaktperson Harald Svensson..

² Proposed strategy for mid-term evaluation of the England Rural Development Programme, DEFRA, 24/09/2002.

³ *Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet – KULM*, Verksamhetsåret 2002, Jordbruksverkets rapport 2003:12.

⁴ Rådet förordning 1257/1999 av den 17 maj 1999 om stöd för utveckling av landsbygden m.m.

⁵ *Översyn av Miljö- och landsbygdsprogrammet för Sverige år 2000–2006*, Jordbruksverkets rapport 2001:19.

⁶ Ibid.

⁷ Uppgifterna är baserade på underhandskontakter med Jordbruksverket, augusti, 2003, kontaktperson Carl Johan Lidén.

⁸ *Förslag till program för förvaltning av husdjursgenetiska resurser*, Jordbruksverkets rapport 2003:13.

⁹ *Översyn av Miljö- och landsbygdsprogrammet för Sverige år 2000–2006*, Jordbruksverkets rapport 2001:19.

¹⁰ *En svensk hästpolitik*, Betänkande av utredningen om en samlad hästpolitik, SOU 2000:109.

¹¹ Underhandsuppgifter från Jordbruksverket, oktober 2003, kontaktperson Harald Svensson.

¹² *Förslag till modifierade miljöstöd inom nuvarande delprogram 2 och 3*, Rapport till Miljöprogramutredningen från Ekologiska Lantbrukarna och Svenska Naturskyddsföreningen, 1999-03-18.

¹³ *Jordbruk och miljönytta, Nytt miljöprogram för jordbruket*, Betänkande av Miljöprogramutredningen, SOU 1999:78.

¹⁴ *Översyn av Miljö- och landsbygdsprogrammet för år 2000–2006*, Jordbruksverkets rapport 2001:19.

¹⁵ Kommissionens förordning (EG) nr 445/2002, artikel 52.

¹⁶ SFS (2000:283) om landsbygdsstöd.

¹⁷ Rådet förordning 1257/1999.

Särskilt yttrande av Göran Olsson

Jag delar inte utredarens uppfattning om att miljönyttan med ersättningen för miljövänlig odling av sockerbetor på Gotland skulle vara låg. Enligt min uppfattning är de motiv för ersättningsformen som beskrivs i miljö- och landsbygdsprogrammet fortfarande fullt giltiga. När det gäller miljönyttan så gör Gotlands Betodlarförening och LRF:s länsförbund på Gotland bedömningen att användningen av bekämpningsmedel på den stödberättigade arealen har minskat med 40 %. Vidare bedöms ammoniakavgången ha minskat med 2,3 ton per år som ett resultat av ersättningsformen.

En grundläggande bedömning, som också anges i LBU-programmet, är att sockerbetsodlingen på Gotland riskerar läggas ner om miljöersättningen skulle försvinna. I varje fall skulle den gotländska odlingen av sockerbetor med största sannolikhet minska. Blir minskningen stor finns risk för att volymerna blir så små att de ekonomiska förutsättningarna för att överhuvudtaget odla sockerbetor på Gotland blir så dåliga att hela odlingen riskerar att läggas ned. Vad blir då miljöeffekten av en sådan nedläggning? På Gotland är det mest realistiska för de flesta jordbrukare att man i stället övergår till en ensidig spannmålsodling. Ensidig spannmålsodling är ett sämre alternativ ur miljösynpunkt då växtföljden blir sämre och såväl användning av bekämpningsmedel som växt-näringsläckage riskerar öka.

Sockerbetsodlingen totalt i Sverige skulle dock knappast påverkas av om ersättningen för miljövänlig odling av sockerbetor på Gotland skulle försvinna. Sockerbetsodlingen är reglerad av produktionskvoter som kan överlåtas inom landet. Resultatet av en minskad odling på Gotland blir i stället att odlingen ökar i Skåne. Detta behöver i sig inte vara negativt, åtminstone inte för odlarna i Skåne, men totalt sett blir effekten för miljön i ett sådant scenario negativt eftersom miljöåtgärderna i den gotländska odlingen inte överförs till motsvarande odling på fastlandet. Det skulle i sådana fall, jämfört med nuläget, innebära en ökad användning av bekämpningsmedel och en större avgång av ammoniak.

När det gäller transporter är det svårare att göra en klar analys av miljöeffekterna om ersättningen för miljövänlig odling av socker-

betor försvinner. Också alternativet till sockerbetor på Gotland leder till behov av att transportera produkterna till fastlandet. En skillnad är att avkastningen per hektar är större för sockerbetor och att det viktmässigt blir mer att transportera, men principen är densamma. Huruvida sjötransporterna från Gotland innebär någon märkbar miljöbelastning i förhållande till de ofta långväga vägtransporterna som är vanliga på fastlandet kan diskuteras och behöver nog analyseras mer innan någon säker slutsats kan dras.

Att ta det stora steget från att bruka sockerbetor på ett konventionellt sätt till att odla ekologiska sockerbetor är svårt. Miljövänlig odling av sockerbetor på Gotland har sannolikt bidragit till att öka kompetensen om miljövänliga odlingsformer generellt. Steget för dem som intresserar sig för ekologisk odling blir då lättare att ta. Statistiken tyder också på att resonemanget är riktigt. Trots att den gotländska odlingen av sockerbetor bara utgör ca 7 procent av den totala odlingen i Sverige så finns 20 procent av Sveriges ekologiska odling av sockerbetor på Gotland.

Sammantaget anser jag att ersättningsformen miljövänlig odling av sockerbetor på Gotland bör vara kvar. Självfallet kan det finnas skäl för att ytterligare analysera på vilket sätt bäst miljönytta kan fås med ersättningen. Eftersom marknadsordningen för socker kommer att reformeras och för att sammantaget stärka ersättningsformens miljönytta skulle Jordbruksverket, eller den kommande programutredningen för LBU-programmet efter 2006, särskilt kunna utreda dessa aspekter.

Utredaren föreslår att startstödet till unga jordbrukare skall upphöra i sin nuvarande form från och med 2005. Min uppfattning är att startstödet har en viktig funktion för att underlätta generationsväxlingar och att stödformen bidrar till en förnyring av jordbrukarkåren. Startstödet fyller en särskilt viktig funktion i de mindre gynnade områden där det råder brist på nystartare. Jag delar utredarens uppfattning om att det är en god idé att stimulera yngre jordbrukares investeringar inom ramen för investeringsstödet. Men en sådan åtgärd kan enligt min bedömning bara komplettera det nuvarande startstödet, inte ersätta det. Givet den stora efterfrågan som finns på såväl investeringsstödet som startstödet bör, enligt min mening, möjligheten prövas att omfördela pengar från mindre efterfrågade stödformer.